

✓ 307 475

6

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

LII/4
2011

AZ MTA JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

Főszerkesztő:

LAMM VANDA

Szerkesztőbizottság:

BRAGYOVA ANDRÁS, DEZSŐ MÁRTA, FEHÉR LENKE,
HOLLÁN MIKLÓS, LAMM VANDA, PACZOLAY PÉTER,
SAJÓ ANDRÁS, SÁRKÖZY TAMÁS, SULYOK GÁBOR,
VÁRNAY ERNŐ, VÖRÖS IMRE

Felelős szerkesztő:

HOLLÁN MIKLÓS

Szerkesztőség címe:

1014 Budapest, I. Országház u. 30.

1250 Budapest Pf.: 25

Telefon: 355-73-84

Fax.: 375-78-58

* * *

A kiadvány megjelenését támogatja
az MTA Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága

Előfizethető és példányonként megvásárolható:
MTA Jogtudományi Intézete
Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége
(1014 Budapest, Országház u. 30. tel. 00-36-1-355-9644)
E-mail: paridi@jog.mta.hu

Kiadja az MTA Jogtudományi Intézete

Borítóterv: ARCHAEOLINGUA Alapítvány

Nyomás: Gyomai Kner Nyomda Zrt.

Felelős vezető: Fazekas Péter

HU ISSN 0002-564X

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

Vol. LII.

2011

N° 4.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

TÓTH MIHÁLY

Remények és aggodalmak
negyedik Büntető Törvénykönyvünk bölcsőjénél 435

LAMM VANDA

Genocídium –
a nemzetközi jog és a büntetőjog határterülete 457

TÖRÖK GÁBOR

A fizetéképtelenség modern joga kialakulásának lehetőségei –
csőd, felszámolás 477

SZEMLE

ZSOHÁR ANDRÁS

A szervezetkezeti szabályozás fejlődése
A Ptk. és a szervezetkezetek 497

TANULMÁNYOK

Tóth Mihály*

REMÉNYEK ÉS AGGODALMAK NEGYEDIK BÜNTETŐ TÖRVÉNYKÖNYVÜNK BÖLCSŐJÉNÉL

I. Rövid zárszámadás

A kissé hangulatkeltő cím legalább őszinte: 2011 őszén – mint a most következő áttekintésben igyekszem igazolni – még reménykedhetünk a sikeres kodifikációban, de bizonyos kérdésekben hangot adhatunk az aggodalomnak is.

Mostani kódexünket lassan 33 éve alkalmazzuk és több mint 10 éve fogtunk hozzá az új törvény előkészítéséhez.¹ A krisztusi kor persze nem túl hosszú idő, különösen ha arra gondolunk, hogy a Csemegi-kódex hatályba lépésétől 80 év telt el az újabb egységes Btk. elfogadásáig. Sürgető körülmények pedig utóbb sem nagyon vetődtek fel: hatályos törvényünk készítői még azt az elegáns gesztust is megengedhették maguknak, hogy

---

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, 7622 Pécs, 48-as tér 1.; tudományos tanácsadó, MTA Jogtudományi Intézete, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: toth_mihaly@hotmail.com

¹ 1999-ben készült el az új törvény eredeti koncepciója, pár hónap múlva megalakult az első kodifikációs bizottság, amely három év alatt 18 ülést tartott. 2005-ben új bizottság alakult, ezt rövidesen a legújabb követte, a határidők, a tervezetek az indokolások rendre koncepcionálisan is módosultak, gyakran követhetetlen, vagy csupán feltételezhető erőviszonyok mentén. Nem sikerült tartani a 2006-os őszi határidőt sem. Végül az utolsó „Általános rész” 2008 derekára készült el, sejteni lehetett, hogy erre a rendelkezésre bocsátott egyetlen nyári hónapban milyen súlyú és részletességű észrevételek várhatóak.

A folyamat egyes állomásai jól követhetők a Büntetőjogi Kodifikáció című szaklapban, amely általában a bizottságok üléseiről is közölt összefoglalókat. Ez az időszaknak szánt lap – hasonlóan a „Polgári Jogi Kodifikációhoz” – lassan nagy hagyományokkal rendelkező, korszakokon átívelő jogi periodikává alakul át.

megvárták a 100 éves jubileumot. Ám közhelyszámba menő igazság, hogy az utóbbi évtizedekben korábban soha nem látott mértékben felgyorsult, más formákat keresett és azokat új tartalommal töltötte meg szűkebb vilá-gunk is. A 80-as évek második fele óta a társadalmi–gazdasági változások, a jogállami gondolkodásmód és intézményrendszer létrejötte és ennek részeként a nemzetközi integráció erősödése folytán néhány tradicionális, köztük több, sokáig kikezdehetetlennek vélt intézmény- vagy intézmény-csoport mind az elméletben, mind a gyakorlatban jelentősen átalakult. A teljesség igénye nélkül ilyen pl. a büntetőjogi joghatóság, a nemzetközi büntetőjogi kapcsolatok kérdésköre, a társadalomra veszélyesség tartal-mának, hatásainak megítélése, a büntethetőségi akadályok komplexuma, konkrétan többek között a jogos védelem vagy a törvényben nem szabályozott büntethetőségi akadályok lehetséges rendszere vagy a társas bűnözési formákra és a szervezett bűnözésre adott anyagi jogi válaszok alakulása. Joghátrányok tűntek el, alakultak és rendeződtek át. A halál-büntetés, a szigorított őrizet, vagy a javító-nevelő munka különféle formái mára a jogtörténet részévé váltak, ugyanakkor bizonyos biztonsági intéz-kedések felélesztése megint napirendre került. Kikerült a törvényből szá-mos bűncselekmény, pl. az izgatás, a merénylet, a közveszélyes munka-kerülés, a tiltott határátlépés, a hazatérés megtagadása, az üzérkedés, a beruházási fegyelem megsértése, az üzletszerű kéjelgés vagy a devizagaz-dálkodás megsértése – hogy csak a legjellemzőbbeket említsem.

Persze jött helyettük sok új intézmény, pl. a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés, a bünszervezetekre vonatkozó szabályozás, a pártfogó fel-ügyelet még most is zajló reformja, vagy a büntetőjogi mediáció. Csaknem kicserélődött a különös rész is, ahol helyet kapott több tucat új gazdasági bűncselekmény, az egészségügyi kutatásokkal kapcsolatos deliktumok, az embercsempészés, az adatvédelmi bűncselekmények, aztán pl. a zaklatás, a most megint napirenden lévő uzsora-bűncselekmény, legutóbb a sport-huliganizmusra adott büntetőjogi válasz, a nemzeti adatvagyon körébe tartozó állami nyilvántartás elleni bűncselekmény, vagy a számvevőszéki ellenőrzéssel kapcsolatos kötelezettségek megszegése.

A menetközbeni korrekció folyamata a törvény hatályba lépése óta, az Alkotmánybíróság döntéseivel együtt, eddig összesen több mint 100 mó-dosulást eredményezett, ami nyilvánvalóan megbontotta a kódex kohe-renciáját, növelte a belső ellentmondások számát és súlyát. Mára mindez a jogbiztonság határait feszegeti.

A sűrű, sokszor egyes szűkebb érdekcsoportok által felkarolt modifiká-ciók aláásták a büntetőjog „ultima ratio”-jellegét is.

Gyakorivá vált sokszor partikuláris jogsértések elhamarkodott bűncselekményi szintre emelése és általában a büntetőjog omnipotens kezelése. Az utóbbi évtizedekben olyan gyakran tisztán formális rendészeti szabályszegések kriminalizálásával terheltük a törvényünket, amelyeknek semmi keresnivalójuk egy korszerű kódexben. Egyes sajnálatos esetek nyomán kriminalizáltuk pl. harci ebek ivartalanításának elmulasztását, vagy a már szabálysértésként működésképtelen állatkínzást, bíróság előtt felel, aki földmérési jelet elmozdít, vagy gondatlanságból pár forinttal többet kér valamely kötelezően megállapított árnál. A törvénygyárban „lex tojások”, „lex fehér porral megtöltött borítékok” „lex falfirkák” születnek, pár sokszor elszigetelt és később korábbi divatos jellegüket maguktól is elvesztő negatív jelenséget nyomban a törvény betűibe gyömöszölve. Nem túlzás azt állítani, hogy az angol jogalkalmazói precedensjog helyett nálunk gyakran *jogalkotói precedensjog* zajlik.

A legutóbbi hónapokban a családon belüli erőszak önálló bűncselekménykénti kezeléséért vagy az orvadászat bűncselekményé nyilvánításáért lobbiztak, felmerült továbbá a politikusok büntetőjogi felelősségét, vagy az off-shore büntetendőségét kimondó speciális tényállás elfogadása, s mozgalmak indultak a lánctatozások vagy a csendháborítás kriminalizálása érdekében is. Alig vesznek róla tudomást, hogy az ilyen cselekmények túlnyomó többsége az eddigi jogi, sokszor büntetőjogi eszközökkel is megfelelően üldözhető lenne. Olyanokkal, amiknek a létezéséről a lobbizók jelentős része gyakran nem is tud.²

Folyamatosan bővül az egyes bűncselekmények minősített eseteinek és az előkészületi magatartásoknak a köre. Elegendő példaképpen a lopás tényállását említeni. Nehezen magyarázható el, hogy ma e bűncselekmény esetében tizenhárom (olykor több fordulatot is magába foglaló) minősítő körülmény és hat értékhatár-keret dönti el, hogy a bűncselekmény miként minősüljön. A bíró a minősítéskor jószerivel nem is ítélkezik, hanem igyekszik a történeti tényállást elhelyezni a számára rendelkezésre álló másféltucatnyi, „temető”, „kegytárgy”, „színes fém”, „lopott kulcs” „műkinccs” stb. feliratú rekeszek egyikében, s ekkor már a büntetés mértéke sem lehet nagyon kétséges.

A kiemelt védelmet élvező tárgyak burjánzása mellett – szintén egyes riasztó és később nem is ismétlődő cselekmények okán – folyamatosan bő-

² Amikor pl. nemrégiben a „csicskáztatás” (kiszolgáltatott emberek éhbérért történő munkáltatása) ellen büntetőjogi eszközöket akartak teremteni, nehéz volt elmagyarázni azt a kézenfekvő ténytet, hogy az uzsorabűncselekmény alkalmazása nem csak a hitelügyletekre, hanem ilyen szituációkra is megfelelő válasz lehet.

vült azoknak a személyeknek a köre, akik a hivatalos személyekkel azonos büntetőjogi védelmet élveznek. (Ilyenek pl. a postások, a tömegközlekedési dolgozók, a katonák, a polgári védelem munkatársai, a mentősök, a védők, a jogi képviselők, a szakértők, az egészségügyi dolgozók, a pedagógusok, az önkéntes tűzoltók, a taxisok, a polgárőrök, a lelkészek, a gyámügyi dolgozók, a kézbesítési végrehajtók, az erdőőrök a halőrök, a gázóra leolvasók stb.). Ráadásul szintén pár sajnálatos eset kapcsán emelték ki e körből a tanárokat, még a hivatalos személyeknél is fokozottabban védve őket. Így ma egy országgyűlési képviselő, az államelnök vagy a kormányfő ellen irányuló támadás elkövetőjének lehetséges büntetése enyhébb, mint egy napközis tanárt munkájában fenyegetéssel akadályozó anyukáé.

Azt lehet tehát mondani, hogy napjainkban a törvény alkalmazhatósága nagyrészt a jogalkalmazók tapasztaltságának és bölcsességének köszönhető. Ebben szerencsére bízhatunk ugyan, de a tapasztalat és a bölcsesség sem korlátlan és nem pótol mindig mindent.

Új törvényre ezért szükség van. A réginek mindazonáltal – noha foltok tartják össze és több helyen kifeslett a gúnyája – nincs oka szégyenkezésre. A bűnözés és a bűnüldözés legaggasztóbb tendenciái ugyanis általában nem a jogalkotás hibáiból építkeztek, a jogalkotás legfeljebb inadekvát válaszaival tetézte azokat. Az új évezred magyar Btk.-jának ezért feltétlenül elődje tapasztalatait is fel kell használnia. Jó lenne, ha megalkotása során – eltérően az elmúlt évtizedek jogalkotási hullámszámaival – csak *egy korszerű, új, koherens törvény megszerkesztésének igényét, s nem a minden áron való újítani akarás hamis kényszerét, vagy egyoldalú igények gyakran populista felkarolását tartanák szem előtt.*

Ennek során nyomatékosan figyelembe kell vennünk a fontosabb európai tendenciákat is.

Az utóbbi évtizedekben kontinensünkön jól érzékelhetően jelentkeztek bizonyos, a büntetőjog felfogását, szerepét, részben átértékelő törekvések: a büntetőjogi eszközök óvatos visszavonulása, a hagyományos szankciók kiváltása, az állam büntetőjogi igényével szemben a sértetti jogok elsődlegességének biztosítása, ezzel összefüggésben a jóvátétel felértékelődése.

Sajátos, és nem könnyen kezelhető ellentmondás, hogy e tendenciák számos területen éppenséggel a bűnözés struktúrájának kedvezőtlen átalakulása, a kriminalitás nemzetközi formáinak és a terrorizmus erősödésének időszakában jelentkeztek, a gazdasági válság kriminogén szerepe sem vitatható, ezért folyamatosan napirenden van e sajátosságokat hatékonyan kezelni képes megoldások kidolgozása is. Éppen ezért az európai dokumentumok egyes bűncselekmény-kategóriák tekintetében határozottabb

fellépést is sürgettek: ajánlások, kerethatározatok születtek pl. a környezetvédelem, a gyermekpornográfia, a számítógépes bűnözés, a bankkártyával visszaélések vagy a pénzhamisítás szigorúbb üldözése témájában.

E kettős szorításban az uniós szakemberek nem mondtak le egyfajta – legalább is korlátozott hatókörű – „európai büntetőjog” megvalósíthatóságáról sem, s az első lépések, „az Európai Közösséget károsító csalások” elleni küzdelem valóban a tagállamok eminens érdekeinek összehangolását indokolják.

Ezen túlmenően azonban egyelőre az integrációs törekvéseknél erősebbeknek tűnnek az egyes államok szuverén büntetőjogát védő álláspontok.

Nincs okunk azonban arra, hogy a jövő útját változatlanul ne a differenciált büntetőjog megteremtésében és széleskörű, erősödő nemzetközi bűnügyi együttműködés fejlesztésében lássuk.

2. Milyen legyen az új törvény?

A hazai és a nemzetközi tapasztalatok alapján megfogalmazható néhány olyan követelmény, aminek büntetőjogi jogalkotásunknak a jövőben meg kell felelnie.

a) Olyan anyagi jogi és eljárási törvényre van szükségünk, amely a cselekmény elsődlegességéből kiindulva és azt előtérbe állítva képes egyes sajátos büntettes-csoportok illetve jelenségek esetében a megfelelően átlátható, következetes, s a korábbiaknál tágabb intézményrendszeren nyugvó egyéniesítésre is. Nem kell kétségbe vonnunk a „*tett-büntetőjog*” primátusát. Az egyes eltérő *büntettes* kategóriák esetében azonban – azok többtől eltérő jellegére, irányultságára, összetételére figyelemmel – elengedhetetlen a tetterányos következményeket árnyaló, vagy akár erőteljesen befolyásoló korrekciós tényezők figyelembe vétele (legyenek azok akár életkori, akár veszélyesebb társas vagy életvitelszerű bűnelkövetési formákhoz kötődő, akár a bűnözői életútban megnyilvánuló sajátosságok). Párhuzamosan igénybe vehető eszközök széles skálája révén egyaránt biztosítani kell adott esetben a társadalom védelmét, újabb bűncselekmény elkövetésének megakadályozását, illetve a tettes reszocializációját, a megelőzést és a jóvátételt, attól függően, hogy az adott deviáns magatartás-forma vagy csoport éppen milyen prioritások figyelembe vételét indokolja. Nem szabad a bírói mérlegelést, az egyes ügyek és elkövetők személyét a maguk egyediségében értékelő ítélkezést kötelező és mellőzhetetlen, vagy akár

túlzón részletező előírásokkal kizárni vagy az indokoltnál szűkebbre szorítani. A jogalkotás feladata az, hogy a „kettős nyomtávú büntetőpolitika” sokszínű eszköztársulatát felkínálja. Az aktuális eszköz megválasztását, és mértékének meghatározását a jogalkalmazó kezében kell hagyni.

b) A Btk. alkotóinak határozottan fel kell mutatniuk a büntetőjogilag *alapvetően és tartósan* védendő értékeket, ahelyett, hogy egyedi esetek cizellálása és aprópénzre váltása révén pillanatnyi, múlandó igényeket a leglátványosabb, de általában a legkevésbé hatékony eszközzel, a kriminalizálással próbálnak kielégíteni. Nincs szükség egymást átfedő tényállásokra, kazuisztikus felsorolásokra és a minősítő körülmények túlbujánzására.

Kerülni kell a törvény tisztán igazgatási jellegű normákkal való túlszűfölését, mert ez a büntetőjog hatékonyságának veszélyeztetésével jár. Súlyosnak nem minősíthető adminisztratív jellegű jogsértésekre elsősorban igazgatási szankciókkal (pótlékokkal, bírságokkal, büntető kamatokkal stb.) kell válaszolni. Ha különféle rendészeti szabályok megsértését bűncselekménynek minősítjük, a büntetőjog ott is elveszti a tekintélyét, ahol pedig erre feltétlenül szükség lenne.

c) Összhangot és egységet kell teremteni a büntetőjog általános részének bizonyos intézményei, ovábbá egyes tényállások büntetési tételkeretei között, mert a nagyszámú modifikáció azzal járt, hogy egy-egy új rendelkezés beiktatása, vagy régi módosítása sok helyen megtörte az átláthatóságot, következetességet és koherenciát. Fel kell végre oldanunk a társadalomra veszélyesség és jogellenesség fogalma és hatásai között feszülő ellentmondást, s ezzel együtt meg kell oldanunk a csekély súlyú, de hatásait tekintve érzékeny kriminalitás megfelelő kezelését.

Mértéktartó, tudományosan megalapozott és érdemi szakmai vitákban kikerült jogalkotásra van tehát szükség, nem áldiagnózisok tüneti kezelésére vagy a szakmai előkészítést nélkülöző képviselői ötletbörzékre.

3. Amit a tervekről ma tudni lehet

Az előző években talán négy többé-kevésbé publikus általános-részi tervezet vált közkinccsé. Megjelent egy javaslat Wiener A. Imre tollából,³ ké-

³ WIENER A. I.: *A Btk Általános része de lege ferenda*. Az MTA Jogi Tudományi Intézetének kiadása, Budapest, 2003.

sőbb Gál Attila és Bócz Endre tervezetét vitattuk meg, ezt Ligeti Katalin „büntetőpolitikai alapvetése” és szövegszerű javaslata követte,⁴ végül a Gönczöl Katalin által irányított Bizottság tervezetét ismertük meg.⁵

Élénk viták folytak a társadalomra veszélyesség, vagy a bűncselekmény fogalmának, a büntetés céljának kérdésköréről, anélkül, hogy mindenki számára megnyugtató megoldás született volna, a készítőik gyakran látni valóan elbeszéltek egymás mellett. Egyes kategóriák újrafogalmazása helyett – jobb híján – elhagyásuk is felvetődött. A „büntetés céljára” vonatkozó vitát pl. egy ideig úgy vélték megoldhatónak (őszintén szólva inkább megkerülhetőnek), hogy az erről szóló szakaszt egyszerűen kihagyták a Btk.-ból. Kérdéses volt egy ideig a Btk. egységességének kérdése is.⁶ Konceptciók és ellenkonceptciók születtek a fiatakorúak vagy a katonák külön törvényben történő szabályozásáról, s felvetődött még a mentesítés kiemelése is. Azután nemrégiben, 2011 szeptemberére ismét készült egy javaslat, amelynek főbb elveit a Bűnügyi Védők első országos konferenciáján, Szegeden a résztvevők sokszorosítva megkapták és elemezték, s a készítőik elszántságából úgy tűnik – ezzel tényleg kézzel fogható közelségbe került az új Btk. megszületése.

A legújabb elképzeléseket olvasva első szavunk talán a megkönnyebbülés szava lehet. Ha valóban az ismertetett intézmények és modifikációk a tervezet legfontosabb elemei – s ezt nincs okunk kétségbe vonni – akkor örömmel nyugtázhatjuk, hogy a törvény szakmai előkészítése során nem kívánják felforgatni a büntetőjog tradicionális rendszerét, felülírni az Általános rész főbb elveit és intézményeit. Lesz egy új „preambulum” ám a „társadalomra veszélyesség” egyelőre megmenekülni látszik, néhány fo-

⁴ LIGETI K.: *Az új Büntető törvénykönyv általánis részének koncepciója*. Büntetőjogi Kodifikáció. 2006. évi 1. szám.

⁵ A javaslatok egy része sajnos csak házi sokszorosításban jelent meg.

⁶ Szerencsére győzött az az álláspont, hogy nem csupán a tradíciókhoz való ragaszkodás okán, hanem *jobbiztonsági szempontból is helyesebbnek látszik, ha ragaszkodunk az egységes Büntető törvénykönyvhöz*. Kétségtelen, hogy ennek ellenkezőjére a nemzetközi kitekintés során több példát találunk. Németországban vagy Franciaországban pl. a Btk.-n kívül igen nagy számú törvény tartalmaz büntetőjogi rendelkezéseket is. Látnunk kell azonban, hogy a széttagolt büntetőjoggal szemben, éppen ezekben az országokban is folyamatos kifogások hangzanak el, s az elméleti szakemberek állandó bírálata mellett a jogalkotás másutt is törekszik e helyzet megváltoztatására. A mi egységes Btk.-nk tehát felfogható akár nehezen megszerzett, ám feltétlenül korszerű szemléletet tükröző vívmánynak is, amit nem szabadna feladnunk. Jogalkalmazóknak és a törvénnyel összeütközésbe kerülőknek egyaránt megnyugtatóbb, ha valamennyi, a társadalom legsúlyosabb értékítéletét megtestesítő magatartás a Büntető törvénykönyvben olvasható.

galom talán egyszerűsödik, ám lényegét, rendeltetését megtartja, s nincs számottevő változás a büntetéstán kérdéskörében sem.

4. A joghátrányok rendszere

A lehetséges joghátrányok, büntetések és intézkedések köre mára a civilizált világban kialakult. A testi büntetések, a gályarabság, a hajóvontatás, száműzetés már régen jogtörténeti kuriózzummá váltak, a halálbüntetés már mindenütt „haldoklik” (még akkor is, ha ez az agónia igen hosszúra nyúlik, s olykor nálunk is hallhatóak olyan hangok, hogy bizonyos esetekben e büntetési nemnek is „meg kellene kegyelmezni”), ami újat pedig helyettük ki lehetett találni, azt már kitalálták és alkalmazzák.

Helyes tehát, ha nem beszélünk koncepcionális átalakításról, merőben megváltozott szemléletről, pusztán azért, mert pl. az elzárás vagy a sportrendezvények látogatásától való eltiltás szabálysértési szankcióból büntetőjogivá (is) válhat, a próbára bocsátáshoz adott esetben közösségi munka előírása is társulhat. Nem új elképzelés egyes büntetőjogias szabálysértések kriminalizálása sem. Ezek Btk.-ba kerülésével immár az összes két világháború közötti intézményt újjáélesztenénk, a Táblák, a négyszintű ítélkezés, az óvadék és a pótmagánvád után most íme itt az utolsó: a trichotómia. Kissé talán kilóg a sorból a járművezetéstől eltiltás kötelezővé tétele, és a kényszergyógykezelés ismét határozatlan idejűvé tétele – remélem ezek a döntések még nem véglegesek.

Lássunk néhány régi-új joghátrányt részletesebben.

a) Elsőként indokoltnak vélem, hogy néhány gondolatot megosszak az olvasóval a *tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés* kérdéséről, figyelemmel arra is, hogy az intézményt sikerült időközben immár alkotmányos szintre emelni.

A 2012. január 1. napján hatályba lépő Alaptörvényünk (noha a halálbüntetés tilalmáról hallgat), deklarálja, hogy „tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés csak szándékos, erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt szabható ki.” A látszólag korlátozó előírásként megfogalmazott rendelkezés valójában többet és mást kellene jelentsen korlátozásnál, hiszen a „tész” jogrendszerünkben már hosszabb ideje létezik, s alkalmazására evidens módon eddig is csak szándékos, erőszakos bűncselekmény elkövetése esetén volt lehetőség. Kérdés ezért, hozhat-e a legsúlyosabb büntetés alaptörvényi megfogalmazása valóban érdemi változást. A következők-

ben azt igyekszem igazolni, hogy a válasz valószínűleg nemleges, s a kezdettől fogva fennálló problémát az Alaptörvénnyel takaróztatva sem oldhatjuk meg.

Szögezzük mindenekelőtt le: tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés *kiszabására* nálunk már 1993-tól sor kerülhetett, amikor kimondtuk, hogy az ismételten életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt (soha) nem bocsátható feltételes szabadságra. Igaz, mindez konkrét eset hiányában mindvégig pusztán elvi lehetőség maradt.

Hat évvel később, az akkori szigorító büntetőpolitika jegyében úgy döntött a jogalkotó, hogy az ítéletben a feltételes szabadságra bocsátás már az első életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabásakor is kizárható. E módosítás ugyan azóta is mérföldkőnek számít a büntetőjogi jogkövetkezmények hazai rendszerében, ám tévedés azt hinni, hogy ez teremtette meg Magyarországon a halálig tartó rabság lehetőségét, súlyos bűnismétlés és ismét életfogytig tartó elzárására ítézés nélkül is. Belátható, hogy a Btk. az örökös fogságot elvileg bármikor korábban is lehetővé tette (volna) hiszen a bíróság – 10 év kivételével, amikor 1961 és 1971 között e büntetés nem létezett – mindig is dönthetett (volna) úgy, hogy az elítéltet sem a szabadulás lehetőségeként meghatározott legkorábbi időpontban, sem a későbbi felülvizsgálatok alapján – arra érdemesség hiányában – nem bocsátja feltételes szabadságra. Arról nem a szabályozás tehet, hogy büntetőjogunk legújabb kori történetében az életfogytig tartó szabadságvesztésből történő elbocsátás a megjelölt legkorábbi időpontban gyakorlatilag alanyi joggá vált.⁷

Ami tehát az ezredforduló óta új, az nem az életfogytig tartó szabadságvesztés lehetősége, hanem a szabadulás kizárásának lehetősége. Ez pedig, a jelenlegi formájában úgy tűnik azóta is kétes értékű *hungaricum*. Az eleve „deklarált kiszámíthatatlanság” ugyanis jogbiztonsági, a szabadulási remények teljes és végleges megvonása pedig emberiességi okokból megengedhetetlen. S ezen nem változtat a „tész” alaptörvénybe foglalása sem, legfeljebb növeli a koherencia-zavarok lehetőségét és számát. Az új Alaptörvény is kimondja ugyanis az emberi méltóság sérthetetlenségét,⁸ tiltja

⁷ A botrányt Németh István, az 1979-es rendőrgyilkosság életfogytig tartó szabadságvesztést kapott egyik elítélte váltotta ki, akit 2000-ben – az elkövetéskori törvényben előírt 20 év eltelte után – szabadon engedtek. Az elítélt kegyetlenségét felelevenítő sajtó tudósításai is hozzájárultak ahhoz, hogy Németh egy évre ugyan visszakérült a rács mögé, utána azonban végleg szabadult (<http://nol.hu/archivum/archiv-110143> – 2010 április 28.).

⁸ Új Alaptörvény: Szabadság és felelősség II. cikk

az embertelen büntetést,⁹ és kiolvasható belőle a bárkit megillető jogbiztonsághoz való jog is. Annak eldöntése pedig, hogy az Alaptörvénynek az elidegeníthetetlen emberi jogokat érintő általános, deklaratív rendelkezései és valamely konkrét előírása közötti kétségtelen ellentmondás, összeütközés esetén melyiknek van primátusa, minden bizonnyal az Alkotmánybíróságra tartozik. Az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlatából pedig okkal következtethetünk arra, hogy az alapvető elvekkel ellentétes konkrét előírásnak nem fog elsőbbséget biztosítani, s legfeljebb akkor fogadja el, ha azt kiegészíti további, a konformitás biztosítására hivatott jogalkotási feladatok előírásával. Pusztán a „tész” alaptörvénybe foglalása eszerint nem ad az alkalmazásra biankó felhatalmazást. Általánosabban fogalmazva, az alkotmányos alapjogok megvonása nem legalizálható konkrét kivételek Alkotmányba foglalásával. Remélem világos, hogy nem elsősorban a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés intézménye ellen érvelek. E büntetési nem lehetősége társadalomvédelmi okokból továbbra is indokolt lehet. Nem ez az alkotmányossági kérdés. A szabadulás reményének teljes és végleges megvonása azonban nem tehető alkotmányossá. Így foglalt állást a német Alkotmánybíróság, az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága és az Emberi Jogok Európai Bírósága is.¹⁰

Az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása és a szabadulás legkorábbi időpontjának eldöntése ma is és a jövőben is az ítélkező bíróra kell tartozzon. Ő ilyenkor – helyesen – értékkel és súlyoz. Ha azonban egyszer és mindenkorra kizárja a feltételes szabadulás kedvezményét, akkor emellett bizonytalan megalapozottságú prognózisba is bocsátkozik. Kimondja, hogy „soha”, amit a komplex büntetési célok helyes mérlegelése esetén *akkor, ott és még* nem tehetne meg. Nem zárható ki, hogy egy fiatal felnőtt korában elítélt személy 20–30 év után sem érdemes a szabadulásra, ennek felülvizsgálatát viszont éppenséggel nem szabad kizárni. (Az nem érv, hogy ez a döntés esetleg bizonytalan kimenetelű lehet, mert sokkal

⁹ Uo. III. cikk (1) bek.

¹⁰ Vö. BVerfG 21.06. 1977-1 BvL 14/76, valamint Emberi Jogok Európai Bírósága, *Kafkaris v. Cyprus* judgment of 12 February 2008. no. 21906/04. Eszerint szintén nem az életfogytiglani büntetés önmagában, hanem a szabadulás reményének (vagyis a feltételes szabadságra bocsátás esélyének) teljes hiánya mond ellent az Egyezmény 3. cikkének. Az, hogy a köztársasági elnöki kegyelem ilyen reménynek (*prospect*) számítható be, attól függ, hogy ténylegesen történnek-e ilyen kegyelmi döntések. Lásd még az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2003 szeptember 24-én elfogadott ajánlását: Rec(2003)22 on conditional release (at the 853rd meeting of the Ministers' Deputies) II. 4a.

inkább bizonytalan az ítélkező bíró évtizedekkel korábban kinyilatkoztatott sommás és megfellebbezhetetlen verdiktje.)

A megalapozott döntés érdekében talán a jelenlegi BV-bírói rendszer is továbbfejleszthető. Az egyik megoldás pl. az lehetne, hogy a büntetési céloknak megfelelő, differenciáltan megállapított idő letöltése után (ami legalább eléri, de inkább meghaladja a határozott ideig tartó szabadságvesztés maximumát) az elítélt kérelmére alapos, akár több lépcsős és több szakterület bevonásával zajló vizsgálat döntene a további szabadságelvonásról. Ennek során esetleg egy büntetés-végrehajtási szakemberek, bírák, ügyészek, védők, pszichológusok, szociológusok, pedagógusok bevonásával működő grémium gondos mérlegelés alapján, előzetes véleményeket beszerezve foglalna állást az „életfogytig tartó szabadságvesztés” további (újabb vizsgálatig) történő fenntartásáról vagy a *feltételes* szabadon bocsátásról. Az életfogytig elítéltnak tehát az ítélkező bíró által meghatározott idő eltelte után nem a szabadulásra, hanem a felülvizsgálatra lenne joga.

A kifejtettekre tekintettel most már nyilván csak utólagos javaslatként fogalmazható meg, de meggyőződésem szerint mégis jobb lett volna új Alaptörvényünkben pl. ez a megfogalmazás:

„Személyes szabadságtól való végleges megfosztás kimondására csak súlyos erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt kiszabott jogerős bírósági ítélet alapján kerülhet sor. Az ilyen döntés törvényben meghatározott módon (és időszakonként) felülvizsgálható.” Mindez részben ugyanazt jelenti, mint az elfogadott szöveg: indokolt esetben az elítéltek legsúlyosabb csoportja élete végéig rács mögött maradhat. De hogy indokolt esetről van-e szó, azt egy esetleg 21 éves ember ügyében ne eleve az ítéletben döntsék el. Mert nem is lehet.

b) Az elzárás büntetőjogi szankcióvá tétele – mint az erre vonatkozó írásos előterjesztésből megtudtuk – „főként fiatalokú illetve első büntetett elkövetőknél szolgálhatná hatékonyan a speciális prevenciót”.

Ezzel nem értek egyet. Könyvtárnyi irodalma van – s nem véletlenül – a rövid tartamú szabadságelvonások káros hatásának, s ezt a bűnözés utóbbi időben megfigyelhető strukturális és életkori változásai sem cáfolták. A rövid tartalmú szabadságelvonás szabadságvesztés akkor is, ha másként hívjuk, vagy ha nem ugyanott hajtjuk végre. Az ilyen, pár hónapos szabadságelvonásnak lehet ugyan speciál-preventív eredménye, de sokkal erősebb a stigmatizáló, megbélyegző így a személyiség fejlődésére károsan ható, ugyanakkor a súlyosabb bűnözési formák elsajátítását és elfogadását erősíthető hatása.

Elzárásból akár lehet büntetőjogi szankció is. De semmiképpen nem „főként fiatalkorú és első bűntényes elkövetők esetében” Akkor lehet helye, ha a bagatellkriminalitás bizonyos formáira más módon nem adható válasz.

c) Az új Btk. a *járművezetéstől eltiltás* büntetést – járművezetés ittas vagy bódult állapotban bűncselekmény elkövetése miatt indult büntető eljárásban – kötelezővé, mellőzhetetlenné tenné.

E tervvel szintén vitatkozni lehet.

A relatíve meghatározott szankciórendszer nem pusztán öncélú elméleti szépezkedés. Valójában annak az egyensúlynak az igényéből fakad, aminek jogállamban a jogalkotó és a bírói hatalom eszközrendszere között mindig fenn kell állnia.

Már korábban utaltam rá, hogy a jogalkotó megteremti a szankciók alkalmazásának feltételeit és határait, indokoltságukról, és mértékükről azonban a bírónak kell döntenie. Valamely büntetés kötelező előírása sértetheti az egyéniesítés elvét is, az önmagában nem elégíti ki az individuális joghátrány alkalmazásának követelményét, hogy a kötelezően alkalmazandó büntetés *mértékének* megállapítása az ítélező kompetenciája marad.

Ezzel szemben ismert olyan ellenvetés, ami szerint már eddig is voltak olyan büntetések a Btk-ban, amelyek bizonyos szankciók alkalmazását kötelezővé tették.

Ilyen a három csapás néven elhíresült Novella kötelező életfogytig tartó büntetése vagy korábban a pénzbüntetés bizonyos feltételek melletti nem mellőzhető alkalmazása.

Ezeket is lehetne persze bírálni, helyesebbnek vélem azonban, ha rámutatnak arra, hogy a kötelező életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabásának nagyon szigorú konjunktív speciális kritériumai vannak, s a pénzbüntetés kötelező alkalmazására is csak három együttes feltétel mellett kerül sor: határozott tartamú szabadságvesztés, megfelelő jövedelem vagy vagyon és haszonszerzést célzó elkövetés esetén.

Ezzel szemben a kötelező járművezetéstől eltiltás semmiféle speciális kritériumot nem kíván meg, kizárólag pusztán a bűncselekmény (bármely jellegű súlyú és bármely következménnyel járó) elkövetéséhez kötődik. Javasolhatnám esetleg, hogy legalább az azonos (vagyis ugyanolyan) bűncselekmény korábbi elkövetését tekintsük alkalmazási kritériumnak (pusztán a speciális bűnismétlést, s nem a visszaesés megállapíthatóságát), ez viszont felesleges, mert nincs olyan bíró, aki az ittas vezetést másodjára elkövető személyt nem tiltaná amúgy is el a vezetéstől.

A javaslat készítői e szigorítást „az ittas járművezetés elszaporodottságára figyelemmel” tartják elkerülhetetlennek.

Jó lenne, ha ezt a bizonyos „elszaporodottságot” nem hangoztatnánk lépten nyomon, szinte automatikus varázsszóként, minden keményebb fellépést megalapozó indokként, legalább akkor nem, amikor tényleg az égvilágon semmi alapja nincs.

Íme az utóbbi évek ismertté vált ittas vezetéseinek alakulása:

2007	2008	2009	2010
14 157	11 523	10 438	9710

Lehetne ugyan még egy ilyenkor szokásos varázsszót előcibálni, és a jelentős „látenciára” hivatkozni. Ennek azonban ellentmond, hogy – mint pl. a www.police.hu honlapról megtudhatjuk – a jól nyomon követhető javulás a közlekedésbiztonsági akciók számának folyamatos növekedése mellett volt kimutatható.¹¹

Azt csupán a teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy az írásos indokok körében nem tudom értelmezni azt a mondatot, mely így szól: „A tervek szerint „az ittas járművezetés az alkoholos befolyásoltság mértékétől függetlenül bűncselekménynek minősülne”, mert ez ma is így van, a bűncselekményi választóvonal nem a befolyásoltság mértéke, hanem pusztá ténye.

d) A *kényszergyógykezelés* esetében az „eredeti állapot helyreállítása” ugyanezt a hibát másik oldalról követi el. Míg a járművezetéstől eltiltás esetében a relatíve határozott szankció abszolút határozottá alakulna át, itt – mint a tervekben olvasható – a szabadságelvonó intézkedés ismét visszasüllyedne a relatíve határozatlanság bizonytalan kódébe. Kár.

Nehezen fogadható el az a lehetséges érvelés, hogy az egészségeseket megillető jogbiztonsági és emberiességi megfontolások kóros elmeállapotúak esetében háttérbe szorulhatnak. A hivatalos indok persze jóval prag-

¹¹ Az utóbbi években csökken az ittas állapotban okozott személyi sérüléssel járó balesetek száma is.

„Egyértelműen pozitív kép rajzolódik ki az ittas járművezetés alakulásában is. A 2009. évi 2274 fővel szemben 2010-ben 21,06 %-kal kevesebb, azaz összesen 1795 személy okozott ittas állapotban személysérüléssel járó közúti balesetet. Ennek megfelelően az ittas baleseteknek az összes közlekedési baleseten belüli aránya is kedvezően alakult (12,73 %-ról 11,05 %-ra esett vissza).” <http://www.baleset-megelozes.eu/cikk.php?id=411> (2011. IX. 20).

matikusabb: „a civil pszichiátriai intézményrendszer nem volt és továbbra sincs felkészülve a megnövekedett létszámigényre...”. Ez nem értelmezhető másként, csak úgy, hogy adott esetben sajnálatos anyagi, infrastrukturális körülmények (ágy- és ápolószám) nagyobb súllyal esnek a latba, mint egyes szabadságjogok. Megjegyzem, ez sem feltétlenül megalapozott. 2010 májusában mindössze 20–25 olyan személyt kellett volna azt IMEI-ből elbocsátani, akik kitöltötték volna az új szabályok szerinti maximális időt. Ezek elhelyezése lett volna 3000-es „civil” ágyszám mellett megoldhatatlan?

De még erre sem került sor, mert a Legfelsőbb Bíróság úgy döntött, hogy a kényszergyógykezelés maximális tartamát előíró új szabály a már korábban elrendelt intézkedésekre nem is alkalmazható (1/2011. BJE).

Mindez azt is jelenti, hogy a civil pszichiátriai intézeteknek – az IMEI átlagos ápolási idejét figyelembe véve – kb. 7–8 év múlva kellett volna az első néhány beteg átvételéről gondoskodniuk. Ennyire sürgős lenne hát a korábbi embertelenebb szisztéma visszaállítása?

S ilyen tartósnak ígérkezik a hiányos infrastruktúra?

Végül, ami az „állampolgárok félelmét” – mint további indokot illeti – ez azért merőben alaptalan, mert az IMEI-ből évente kb. 30 személy amúgy is szabadlábra kerül. A kikerülteknek csak mindössze kb. 4%-a visszaeső, s ők sem feltétlenül újabb erőszakos cselekményt követnek el. Az az évente néhány tovább kezelendő személy pedig, akik a határozott idő eltelte után kerülnének át polgári intézetekbe, amúgy sem adhatnának okot reális állampolgári félelemre.

5. Büntethetőség és büntetés kiszabás

Újdonságként olvashatjuk ezen kívül a büntethetőségi korhatár 12 évre leszállítását, az elévülési szabályok és a jogos védelem bizonyos szigorítását illetve pontosítását, vagy annak felvetését, hogy összbüntetésre vagy részbeni felfüggesztett szabadságvesztésre talán nincs is szükség.

a) A büntethetőségi korhatár 12 évre történő leszállításának terve a kriminológusok heves ellenérzését szokta kiváltani. Minden korhatár lehet bizonyos esetben igazságtalan: a testi és szellemi fejlődés különbözősége folytán létezhetnek 13 éves „felnöttek”, és 19–20 éves „gyerekek”.¹²

¹² A német nyelvterület országaiban nemcsak kriminológiai, hanem jogi értelemben is külön kategóriaként kezelik a „fiatal felnötteket” (Az NSZK-ban és Ausztriában a 18 és

Azok, akik korhatárokat szállítanak le, vagy emelnek fel – kiváltképpen, ha ez a csúsztatgatás kiforratlan személyiségfejlődés során 1–2 évet érint – nem megoldják a problémát, csak megkerülik, magukat, de csakis magukat talán megnyugtatta. Összességében azonban mégiscsak megfigyelhető az a sajátos tendencia, hogy az általános életkor növekedésével, a lakosság fokozatos elöregedésével együtt mind markánsabban érzékelhető a bűnözés megfiatalodása.¹³ Nemigen lehet komoly érvet az ellen sem felhozni, hogy a gyermekvédelem mai eszközrendszere elégtelen a legtöbb 13 éves rablóval, vagy emberölést elkövetővel szemben.

Magam ezért egy ideje a korhatár bizonyos kiemelt – s az életkor alacsonyabb szintjén is felismerhető veszélyességű – bűncselekményeket érintő leszállításának híve voltam. Erre új bűncselekmény kategóriát sem kellene kitalálnunk: alkalmas rá pl. a személy elleni erőszakos bűncselekmények már ma is a Btk-ban szereplő kategóriája.

Itt is nagyon fontosnak, meghatározónak tartom azonban azt, hogy az esetleges alacsonyabb életkort érintő eszközrendszer részbeni és differenciált bővítése nem mehet a továbbra is speciális összetételű bírói tanácsok által alkalmazott egyéniesítés rovására.

Ha mégis a generális korhatár-leszállítás mellett döntenek, jó, és mértéktartó gondolat, hogy a 12 és 14 év közöttiekkel szemben kizárólag intézkedés, pl. javító-intézeti nevelés vagy akár önálló pártfogó felügyelet legyen alkalmazható, feltéve, hogy a ma még kétes hatékonyságú intézkedések alkalmassá tehetők pl. az erőszakos bűncselekmények hatékony kezelésére is.

b) Ami a részben felfüggesztett szabadságvesztést illeti, ez pár éve néhány külföldi példa nyomán azzal az indokkal került a törvénybe, hogy próbáljuk meg gazdagítani a lehetséges joghátrányok rendszerét. Azt a vitát, hogy önálló büntetési nemként, vagy büntetés kiszabási kérdésként szabályozzuk, az utóbbi javára döntöttük el. Alig pár hónapja léptek hatályba azok a szabályok, amelyeket már az új kormányzat az intézménykorrekciójának, pontosításának, alkalmazhatóságának érdekében fogadott el (2010. évi CLXI. tv.). Most mégis azt olvashatjuk, hogy sajátos „hibrid-jellege” nehezíti az alkalmazhatóságát, egyes problémák megol-

21 év közöttieket, Svájcban a 18 és 25 év közöttieket) s rájuk nézve részben anyagi, részben eljárási vagy büntetés-végrehajtási értelemben a felnőtteknél enyhébb szabályok alkalmazandók (lásd CSURI A.: *A fiatal felnőttkor, mint büntetőjogilag releváns életszakasz*. Doktori értekezés tézise, Szeged, 2008.).

¹³ Lásd pl. MOLNÁR J.: *Élethor és bűnözés*. Kézirat. Budapest, 1996. 126.

datlanok, az intézmény „kiforratlan”. Nos, sok ideje a forrásra még nem is volt. Ám ha megszűnne, magam bizonyos feltételek mellett mégsem siratnám. E büntetési nem jövőjét illetően mindig szkeptikus voltam, mert tudjuk, hogy a valódi választóvonal a szabadság és a börtön között húzódik. Nincs az a terhelt, aki megkönnyebbülten venné tudomásul, hogy be kell ugrania vonulnia, de mégsem olyan hosszú időre, mint a részbeni felfüggesztés kedvezménye nélkül.

Szeretném azonban hozzátenni, hogy az intézményt jó szívvel csak akkor tartom kiválthatónak, ha ugyanakkor a részben hasonló funkciót betöltő feltételes szabadságra bocsátás szabályait rugalmasabbá tesszük. Bátorabban és szélesebb körben lehetne élni a „feles kedvezmény intézményével”, azt bizonyos esetekben akár törvényi lehetőséggé is tehetnénk a mai bírói lehetőség helyett. (Ha így járunk el, lényegében kiváltottuk a részben felfüggesztett szabadságvsztést, anélkül, hogy a potenciális börtönkapacitást növelnénk.) A harmadolás, esetleg súlyosabb esetben a negyedelés mellett ötödölésre semmi szükség.

Nem rossz ötlet a feltételes szabadság kedvezményét a fokozatok helyett az előlélethez kötni, egyetlen érv szól ellene, hogy ma a fokozatváltás egyben korábbi szabadulást is jelent, s ezt az ösztönző tényezőt – ami a büntetés-végrehajtásnak is érdeke – nem feltétlenül kellene kiiktatni.

c) A büntethetőség elévülésének szigorítása érdemi változást aligha hoz majd. Ez (pl. a generális elévülési idő 3 évről 5 évre történő felemelése) arra jó – de csakis arra – hogy az elszántabb fellépés szándékát demonstráljuk. Olyan konkrét ügyet ugyanis csak elvélve ismerünk, amelyben a felelősségre vonást az elévülés akadályozta volna meg.

A hivatalosan hozzáférhető statisztikai kimutatások ugyan csak a büntethetőséget megszüntető valamennyi okot együtt tartják nyilván, de a valamennyi ilyen okból történő feljelentés elutasításra illetve nyomozás megszüntetésére is csak az összes ügy mintegy 1,5%-ában került sor (ebben – mint utaltam rá – a halál, a kegyelem, de a tevékeny megbánás bizonyos esetkörei is beletartoznak).

A további esetleges tervek – a korrupciós, a nemi erkölcs elleni és az életfogytig tartó szabadságvesztéssel fenyegetett tettek eseteleges külön szabályai – nézetem szerint indokolatlanul és ugyancsak konkrét haszon nélkül cizellálnák az elévülés ma még szépen átlátható szabályait. A leg-súlyosabb életfogytig tartó szabadságvesztéssel fenyegetett cselekmények – pl. a súlyosabban minősülő emberölés, a terrorcselekmény vagy a légi-alkalózkodás – büntethetősége már 1993 óta amúgy sem évül el soha.

d) A jogos védelem szabályait illetően a lassan két éve hatályba lépett változtatás három kérdést érintett: kiiktatta a Btk-ból azt az irracionális és feleslegesen cizelláló szabályt, ami arról szólt, hogy külön kategóriának tekintsük, ha valaki korlátozott mértékben ijed meg vagy válik felindulttá, és jogszabályi formába öntötte a kitérés kötelezettség alóli mentességet.

E két módosítás alig eredményezett érdemi változást a már korábban a megváltozott előírások szerint alakuló bírói gyakorlat miatt.

A harmadik változás, a megelőző jogos védelem kérdésköre azonban már keletkezésekor élénk vitát váltott ki, s várható volt, hogy erre a jogalkotónak még vissza kell térnie.

A „megelőző jogos védelem” problematikája azért különösen izgalmas, mert e sajátos „preventív védelem” egészen más természetű, mint a jogos védelem körében tradicionálisan szabályozott aktuális, konkrét védekezés. A prevenció védelmi berendezések telepítésében testet öltő formája mindig általános, szemben a támadás mindig konkrét megjelenésével. A konkrét védekezés értelemszerűen szelektál jogtalan támadó és vértlen személy között, a preventív védelmi eszköz erre nem képes. Kérdés ezért már az is, tolerálható-e egyáltalán az absztrakt védekezés lehetősége (s az e lehetőségéből adódó absztrakt veszély) konkrét támadás hiányában is? Tudjuk persze, ezt az óvatosság emelte lécezt, naponta leveri az eldurvuló gyakorlat, s mondhatjuk azt is: a megelőző védelem megfelelően alkalmazva létével fenyeget ugyan, de tényleges elhárító hatását szinte kizárólag csak effektív támadás esetén fejt ki. Másrészt, az a reális igény, hogy a támadó, illetve a potenciális támadó viselje jogellenes tette kockázatát, természetesen nem jelenti a szükségesség követelményének feladását.

Úgy vélem, egyetérthetünk abban, hogy a védelmi intézkedés lehetséges következményei körében annak van meghatározó jelentősége, mi az a maximális sérelem, amelyet a potenciálisan fenyegető támadás az adott körülmények között objektíve okozhat, vagy okozhatott volna. Meglehet, ez adott esetben nehezen mérhető, illetve vethető össze más sérelmekkel. Élet kioltását azonban vagyónvédelmi körben nem szabad tolerálnunk.

Lényegében ezt az indokolt mértéktartást tükrözi a hatályos szabályozás, amikor három együttes feltételhez köti védelmi berendezés telepítését. Az ilyen eszköz vagy eljárás eszerint csak a támadóval szemben alapozhat meg jogos védelmet, halált nem okozhat, és az alkalmazónak mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy lehetőleg elkerülje a sérelmet. A szabályozást nem tartom hibásnak, legfeljebb pontosítandónak. Ha a be-

rendezés nem okozhat a támadás elhárításához szükséges mértéken felüli sérelmet, akkor nem indokolt, hogy *a jogtalan támadónak* az eszközre felhívjuk a figyelmét. (Nem figyelmeztetjük őt a jogos védekezés hagyományos formái esetén sem arra, hogy jól vigyázzon, most védekezés következik, nem fogjuk tétlenül túrni, hogy bántalmazzon minket, vagy elvegye az értékeinket).

Elegendőnek látszik azt előírni, hogy az eszköz telepítőjének annak érdekében kell mindent megtennie, hogy a védelmi berendezés alkalmazása során *vétlen személy* sérülését elkerülje.

e) Lássuk végül az *összebüntetés* jövőjének kérdését. Úgy tűnik, az ezzel kapcsolatos legradikálisabb verzió szerint az intézményt esetleg megszüntetnék, s ez automatikusan az egyes ítéletekben kiszabott büntetések teljes egészben történő végrehajtásával, a kumuláció elvének elfogadásával járna. A többi verzió az intézmény megszüntetését nem, ám bizonyos szigorítását helyezi kilátásba.

Ettől magam sem zárkózom el, én azonban a javasolt változatokhoz képest másként képzelem el az intézmény részleges reformját.

Ennek igazolása érdekében nagyon röviden tekintsük át az összbüntetésre vonatkozó szabályozás múltját.

Az összbüntetés jogintézményét a magyar büntetőjogba az 1950-ben készült BTÁ vezette be, „utólagos összebüntetésbe foglalás” címmel. Ezt a szabályozást vette át az 1961. évi V. törvény, majd a hatályos Btk is, egészen az ezredfordulóig lényegében változatlan tartalommal.

Eszerint utólagos összebüntetésbe foglalásra sor kerülhetett akkor is, ha elvileg egy eljárásban, halmazati büntetéssel is honorálhatták volna a külön eljárásban elbírált bűncselekményeket, s akkor is, ha nem ilyen quasi halmazati helyzet folytán tartották indokoltnak a büntetések együttes tartamának némi csökkentését. Ha quasi halmazati összebüntetést szabtak ki, az elengedés mértéke valamivel nagyobb volt, mint a másik, nem quasi halmazati esetben.

1999. március 1. napjától a jogalkotó úgy döntött, hogy ettől kezdve csak a quasi halmazatban lévő büntetéseket lehet összbüntetésbe foglalni. (1998. évi LXXXVII. tv. 25. §) Ennek indoka az volt, hogy főszabályként „nincs alap annak jogi oldalról történő igazolására, hogy a törvényesen kiszabott több büntetés folyamatos letöltése az elítéltre nézve jogilag hátrányos volna, így a törvényesen kiszabott büntetések végrehajtásából adódó hátrányokat az elítéltnak el kell viselnie, azokon nincs mit orvosolni.”

Kivételt képezett viszont az az eset, amikor az elítélt valamennyi – különböző ítéletekkel elbírált – bűncselekményét a legkorábban hozott ítélet jogerőre emelkedését megelőzően követte el, vele szemben tehát – az ügyek egyesítése folytán – elvileg lehetőség lett volna a legkorábban hozott ítéletben halmazati büntetést is kiszabni. Erre a helyzetre tartalmaz sajátos rendelkezést a Btk. 93. §-ának (4) bekezdése, amikor úgy rendelkezik, hogy ekkor az összbüntetés tartamát úgy kell megállapítani, mintha halmazati büntetést szabnának ki. Az összbüntetés e típusát (de csakis e típusát) továbbra is indokoltnak tartották fenntartani. Ez tehát a mai helyzet.

Nem biztos azonban, hogy ez a szabályozás valóban minden esetben megfelel az indokolható és helyénvaló méltányosság követelményeinek.

Látható ugyanis, hogy az a szabály mely szerint „az elkövető valamennyi bűncselekményét a legkorábban hozott ítélet jogerőre emelkedése előtt követi el” két távorról sem azonos súlyú esetkör egyaránt felölelhet.

Lehetséges, hogy egy folyamatban lévő büntető eljárás ideje alatt derül fény az elkövető további, *a kérdéses eljárás megindulása előtt* elkövetett bűncselekményére, egyesítésre azonban már nincs mód. A terheltnek természetesen nem róható fel, hogy a vele szemben folyó eljárásban, vagy azt megelőzően nem tárta fel korábbi bűncselekményét: ez önfeljelentés lenne. Eljárást kell indítani tehát az utóbb feltárt bűncselekmény miatt és abban is ítéletet kell hozni. Az így született ítéletek összbüntetésbe foglalása, s a szabadságvesztések együttes tartamának némi csökkentése biztosan nem sérti a méltányosság elvét.

Előfordulhat azonban az is, hogy az elkövető újabb bűncselekményét a már más bűncselekmény miatt folyamatban lévő eljárás során – tehát *büntető eljárás hatálya alatt állva* – követi el, s egyesítésre szintén nincs mód (mert pl. már másodfokon folyik az eljárás). Ma ez az esetkör is alapot adhat az összbüntetés kedvezményére, hiszen formálisan itt sem más a helyzet: a terhelt újabb bűncselekményét a legkorábban meghozható jogerős ítélet előtt követte el.

Kell-e azonban mondanom, hogy ezúttal merőben más helyzettel állunk szemben.

Az a terhelt, aki büntető eljárás hatálya alatt állva ismét a bűn útjára lép (látványosan igazolva ezzel, hogy a büntető eljárás rá nézve a legcsekélyebb visszatartó hatással sincs), alaptalanul formálhat jogot az összbüntetésben megnyilvánuló kedvezményre.

Mindezekre tekintettel én az összbüntetés intézményét fenntartanám, de tovább szűkíteném a valóban indokolt esetekre. A szabály így hangozhatna:

Ha az elkövetőt több, határozott ideig tartó szabadságvesztésre ítélik – feltéve hogy valamennyi bűncselekményét a legkorábbi büntető eljárás megindulása előtt követte el –, a jogerősen kiszabott büntetéseket összbüntetésbe kell foglalni.

Az összbüntetés kiszabására vonatkozó szabályok álláspontom szerint nem igényelnek módosítást.

* * *

Összességében azt lehet mondani, hogy a tervezett változásoknak egyaránt vannak támogató, tolerálható és vitatható rendelkezései. Nagyon bízom abban, hogy a következő hetekben-hónapokban érdemi és valóban széles körű vita fog kibontakozni, kellő idő lesz minderre, s ennek eredményeképpen több támogató és tolerálható, mint vitatható rendelkezést olvashatunk majd a Magyar Közlönyben.

S abban is bízom, hogy az érdemi szakmai viták általánossá válnak, s nem kell attól tartanunk, hogy azokat vagy továbbra is mellőzik, vagy pár nap alatt sebtében elfogadott, benyomásaim szerint sokszor még a minisztériummal sem egyeztetett, s szakmai szempontból értelmezhetetlen önálló képviselői indítványok elfogadásával írják felül.

Ha így lesz, elmondhatjuk, hogy teljesült Angyal Pálnak már a múlt század 30-as éveiben megfogalmazott álma:

„A jövő kódexe nem lehet üres utánczás, nem lehet ‘bővített kiadás’, nem lehet értéktelen kompromisszum, hanem csak egy logikai, praktikus és esztétikus egységként megjelenő, határozott büntetőjogpolitikai, ideológiai elveket követő rendszeres alkotás.

Az eljövendő kódexnek nem szabad „világnézeti büntetőjogot” kodifikálnia, mely gyorsan elavulttá válhatik, de nem szabad arra sem törekednie, hogy vértelen eklekticizmussal a különböző irányokat összeegyeztesse. Hanem igenis egyfelől bele kell illeszkednie az immár kialakult új büntetőjogi fejlődés nemzetközi irányvonalába, s másfelől magyar nemzeti alkotásnak kell lennie.”¹⁴

70 év alatt a világ nagyon sokat változott, Angyal professzor idézett intelmei azonban meggyőződésem szerint továbbra is időszerűek. Jó lenne, ha megfogadnánk őket.

* * *

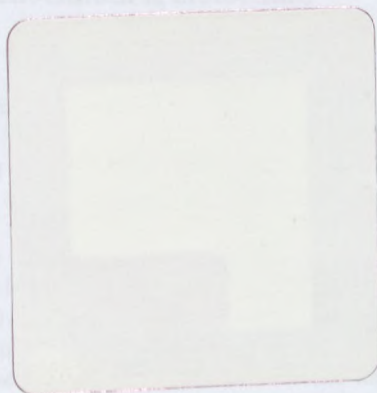
¹⁴ ANGYAL P.: *Büntetőtörvénykönyvünk revíziójának szükségessége*. Különlenyomat a Magyar Jogászegyleti Értekezések 1937. évi 2. számából. Budapest, 1937. 10.

HOPES AND CONCERNS AT THE CRADDLE OF THE FOURTH HUNGARIAN CRIMINAL CODE

by Mihály Tóth

This article The author summarizes the most important modifications of since the original the text of the Hungarian Criminal Code were adopted as Act. IV. of 1978. Certain criminal offences, protecting the social or economical order of the socialist state (e.g. repudiation of homecoming) were repealed, but several unknown offences were criminalized to secure the functioning of the market economy (insider trading) or fundamental human rights (data protection). The author proposes some basic principles for the codification of the fourth Hungarian Criminal Code. The basis of criminal responsibility shall be solely the wrongful and culpable conduct. Different categories of offenders shall be taken into account when the imposition of punishment is regulated. To preserve prestige of criminal law, the new code shall protect only fundamental values of the society, and mere administrative wrongdoings shall not be regulated as criminal offences. The author also promote that harmony of sanctions shall be restored with regard to different categories of offences, and special part and general part of the code shall be in line with one another. Final part of the study scrutinizes those highly disputed questions, such as minimum age of responsibility, cumulative sentences, statute of limitations, self defence and partial suspension of executing prison sentences.

Lamm Vanda*

GENOCÍDIUM – A NEMZETKÖZI JOG ÉS A BÜNTETŐJOG HATÁRTERÜLETE

1. A genocídium egyezmény és a nemzetközi büntetőbíróságok

Amikor a második világháború szörnyűségein okulva a nemzetközi közösség államai 1948-ban elfogadták a *Népiirtás büntetettének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló nemzetközi egyezményt*,¹ tették ezt annak reményében, hogy az emberiség történelmében népiirtás (idegen szóval: genocídium)² többé nem fog előfordulni.³ Nemigen gondolták, hogy a 20. században még egyszer sor kerülhet genocídiumra, s arra sem, hogy a II. világháború után létrejött *ad hoc* nemzetközi büntetőbíróságok megszűnése után nem egészen fél évszázaddal a nemzetközi közösség államai ismét kénytelenek lesznek *ad hoc* nemzetközi büntetőbíróságokat létrehozni, a genocídiumot és más az emberiesség elleni súlyos bűncselekményeket elkövetők felelősségre vonására. Sajnos a történelem rácafoltt a naiv elképzelésekre, s a 20. század utolsó évtizedében a volt Jugoszlávia területén, valamint Rwandában és Sierra Leonében, de más térségekben is véres polgárháborúk törtek ki, amelyek során minden jel szerint a „bűncselekmények bűncselekménye”,⁴ genocídium is előfordult.

* MTA lev. tagja, igazgató, MTA Jogtudományi Intézete, 1014 Budapest, Országház u 30.; egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Győr

E-mail: lamm@jog.mta.hu

¹ Magyarországon kihirdetve az 1955. évi 16. tvr. által. Meg kell jegyezzük, hogy mind a mai napig ez az egyezmény az egyik legszélesebb elfogadottságú emberi jogi tárgyú nemzetközi szerződés.

² A „genocídium” szó 1944-ban Raphael Lemkin lengyel jogásznak az *Axis Rule in Occupied Europe* című munkájában jelent meg először, Lemkin az ógörög *genos* (faj, nemzet, törzs) és a latin *caedere* (megölni) szavakat kapcsolta össze.

³ Érdekes módon – noha a népiirtás megbüntetéséről és megelőzéséről szóló egyezmény létrejötté egyértelműen a második világháború során történt népiirtásoknak a következménye – a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék felállításáról szó Londoni Megállapodásban nem található ez a kitétel.

⁴ A Rwanda-i Nemzetközi Törvényszék 1998-ban kelt legelső döntésében a népiirtást a „bűncselekmények bűncselekményének” nevezte.

A volt Jugoszlávia felbomlása nyomán bekövetkezett polgárháborúban történt genocídiummal nem csak az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1993. május 25-én kelt 827. sz. határozatával létrehozott *ad hoc* bíróságként működő „A volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék” (a továbbiakban: Jugoszláv Törvényszék) foglalkozott, hanem az ENSZ legfőbb bírói fórumaként működő hágai Nemzetközi Bíróság is. Mint ismeretes, 1993 és 2007 között e bíróság napirendjén szerepelt a Bosznia és Hercegovina által a volt Jugoszláviával, illetve annak utódállamával, Szerbiával⁵ szemben megindított genocídium ügy, sőt mind a napig nem zárult le a Horvátország és Szerbia közötti szintén a dél-szláv háborúval kapcsolatos genocídium ügy.⁶

⁵ Az eljárás ideje alatt az alperes állam neve többször változott, így kezdetben Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (JSZK) volt, később Szerbia és Montenegró lett, a Nemzetközi Bíróságnak az ügyet lezáró 2007-ben kelt érdemi ítéletének meghozatalakor Szerbiának nevezték. Érdemi ítéletében a Nemzetközi Bíróság részletesen foglalkozott Szerbia és Montenegró 2006-ban történt szétválásával összefüggő államutódlási kérdésekkel, illetve Montenegró helyzetével, amikor az alperes „személyét” próbálta meghatározni. A Bíróság ezzel kapcsolatban arra a döntésre jutott, hogy Montenegró nem utódállama Szerbia-Montenegrónak.

Ld. *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 February 2007. *I.C.J. Reports*, 2007. 74–76.

⁶ A genocídium egyezményrel összefüggő kérdések nem sokkal megalakulása után szerepeltek a Nemzetközi Bíróság napirendjén. 1950-ben ugyanis tanácsadó vélemény formájában az ENSZ Közgyűlése kérte a Bíróság állásfoglalását az 1948. december 9-én elfogadott a népiirtás büntetének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló egyezményhez fűzött fenntartások kérdésében. A Bíróság ebben a döntésében a genocídiumot „az emberiség lelkiismeretét sokkoló” cselekménynek nevezte, amely ellentétes az erkölccsel és a joggal, valamint az ENSZ szellemével és céljaival. A testület hangsúlyozta: „A szerződést megalapozó elvek olyanok, amelyeket a civilizált nemzetek az államokra nézve kötelezőnek ismertek el, függetlenül szerződéses kötelezettségeiktől.”

Vö. *Reservation to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. Advisory Opinion, 28 May 1951. *I.C.J. Reports* 1951. 23.

A nemzetközi jogi szakirodalomban egészen a legutóbbi időig általában azt az ügyet nevezték „genocídium ügy”-nek. Az ettől való megkülönböztetés végett a továbbiakban a Bosznia és Hercegovina által indított genocídium ügyet „boszniai genocídium ügy”-nek, a Horvátország által indított pedig „horvátországi genocídium ügy”-nek nevezzük.

A boszniai genocídium ügygel kapcsolatban ld. a szerzőtől: Srebrenica a hágai Békepalotából nézve. In: *Sajó 2009. Annus Horribilis* (szerk.: Gáspár Zs.–Hanák A.). Prime Rate Kft. Budapest, 2009. 85–107.

Az *ad hoc* büntetőbíróóságok és Nemzetközi Bíróság előtti eljárások közötti alapvető különbség az, hogy míg az *ad hoc* bíróságok előtt a vádlottak padján természetes személyek, katonák, paramilitáris egységek tagjai, politikusok stb. ülnek, s e bíróságok feladata egyének felelősségre vonása, addig a Nemzetközi Bíróság előtt a boszniai és a horvátországi genocídium ügyben egy állam egy másik államot vádolt genocídium elkövetésével, s az ENSZ legfőbb bírói fórumának arról kellett döntenie, hogy történt-e genocídium, illetve, ha igen, akkor a megvádolt állam felelős-e a bekövetkezett szörnyűségekért.

Egy állam ellen folyó eljárás sok szempontból különbözik a természetes személyek felelősségre vonásától, hiszen az állam egy fikció és az állam nevében mindig egyének cselekszenek, s – amint erre az Állandó Nemzetközi Bíróság majd kilenc évtizeddel ezelőtt rámutatott – „Az államok csak megbízottaik és képviselőik által és útján tudnak eljárni.”⁷

Napjaink nemzetközi jogában mára egyértelműen kikristályosodtak a szabályok arra vonatkozóan, hogy mely esetekben felel az állam egyének vagy szervezetek cselekményeiért, vagy mulasztásaiért.⁸ Hangsúlyozni kell azonban, hogy az állam felelőssége nem zárja ki az egyén felelősségét, s az állam felelőssége mellett az egyén felelőssége is fennáll. A Nemzetközi Jogi Bizottság 2001-ben elfogadott az államok felelősségéről szóló szerződés tervezetének 58. cikkében rögzíti, hogy a tervezet rendelkezései nem érintik az állam nevében eljáró személyeknek a nemzetközi jog alapján fennálló egyéni felelősségét.⁹

Visszatérve a dél-szláv háborúban történt népiirtás kérdésére, az 1948-as genocídium egyezmény mind a Jugoszláv Törvényszék előtti eljárásban, mind pedig a Nemzetközi Bíróság előtt folyó ügyekben az egyik legfontosabb alkalmazandó norma volt.

Ha lehet mondani, akkor a genocídium egyezmény a Nemzetközi Bíróság előtti boszniai genocídium ügyben még nagyobb jelentőséggel bírt, mint a Jugoszláv Törvényszék előtti eljárásokban. A boszniai genocídium ügyben ugyanis a genocídium egyezmény mind az ügy érdemi szakaszában, mind a Nemzetközi Bíróság joghatóságának szempontjából meghatározó jelentőségű volt, s lényegében ezen egyezmény értelmezésétől füg-

⁷ *German Settlers in Poland*. Advisory Opinion of 10 September 1923. *P.C.I.J.* Series B. No. 6. 22.

⁸ Ld. ezzel kapcsolatban a Nemzetközi Jogi Bizottságnak az államok felelősségéről szóló tervezetének 4–11. cikkei. Vö. CRAWFORD, J.: *The International Law Commission's Articles on State Responsibility*. Introduction, Text and Commentaries. Cambridge University Press, 2002. 91–123.

⁹ *Uo.* 312–313.

gött, hogy a Bíróság joghatósága a Bosznia és Hercegovina által Jugoszláviával szemben 1993-ban benyújtott kereset elbírálására fennállt-e, vagyis, hogy az ENSZ legfőbb bírói fóruma a boszniai genocídium ügygel egyáltalán foglalkozhatott-e. Arról van ugyanis szó, hogy – mint ismeretes – a Nemzetközi Bíróság nem rendelkezik kötelező joghatósággal, s az eléje terjesztett jogvitákat csak akkor tárgyalhatja, ha a Bíróság eljárásához a felek hozzájárultak. 1993 elején, amikor a szarajevói kormány keresettel fordult a Nemzetközi Bírósághoz sem Bosznia és Hercegovina, sem pedig Jugoszlávia részéről nem volt érvényes, a Nemzetközi Bíróság joghatóságára vonatkozó a Bíróság Statútuma 36. cikkének 2. bekezdése szerinti kötelező joghatósági nyilatkozat, illetve a felek nem kötöttek ún. kompromisszumot, így ebben a jogvitában az ENSZ legfőbb bírói fóruma joghatóságának alapjául – szerződéses joghatósági klauzulaként – egyedül a genocídium egyezmény IX. cikke szolgált, miszerint

„A Szerződő Felek közötti a jelen Egyezmény értelmezéséből, alkalmazásából vagy végrehajtásából adódó vitákat, ideértve azokat is, amelyek valamely államnak a népirtásért vagy a III. Cikkben felsorolt egyéb cselekmények bármelyikéért való felelősségére vonatkoznak, a vitában résztvevő bármely Fél kezdeményezésére a Nemzetközi Bíróság elé kell bocsátani.”

A genocídium egyezményben az államok közötti vitákra vonatkozó joghatósági klauzulának a megjelenése – amely szokatlan a bűnügyi tárgyú nemzetközi szerződések esetében – azzal magyarázható, hogy egyfelől a népirtás az egyezményben egyének által elkövetett bűncselekményként jelenik meg, s az ezt elkövetők felelősségre vonását az egyezmény VI. cikke azon állam illetékes belső bíróságára bízta, amelynek területén a cselekményt elkövették, továbbá egy nemzetközi büntetőbíróságra, amely azonban a szerződés kidolgozásakor még csak gondolatban létezett.¹⁰ Másfelől azonban – gondolva a szerződő felek között az okmány alkalmazásával vagy értelmezésével kapcsolatos vitákra – bármilyen tárgyú más nemzetközi szerződésekhez hasonlóan, e szerződésbe is beiktattak egy, az államok közötti viták rendezésére vonatkozó klauzulát. A boszniai genocídium ügy első szakaszában az egyik sokat vitatott kérdés éppen e szakasz értelme-

¹⁰ ASCENSIO, H.: La responsabilité selon la Cour internationale de Justice dans l'affaire du génocide bosniaque. *Revue Générale de Droit International Public*, 2007. No. 2. 286.

zésével függött össze, abban a vonatkozásban, hogy e cikk felfogható-e olyképpen, hogy az nem csak a szerződés értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos vitákra vonatkozik, hanem azokra is, amikor egyik állam a másikat genocídium elkövetésével vádolja.

Hangsúlyozni kell, hogy – miután a boszniai genocídium ügyben a Nemzetközi Bíróság joghatósága a genocídium egyezmény IX. cikkén alapult – a Bíróság ebben a jogvitában csak genocídiumnak minősülő cselekményekkel foglalkozhatott, s a szarajevói kormány keresetében említett sok-sok más, a nemzetközi jogot és a nemzetközi humanitárius jogot sértő szörnyűséget figyelmen kívül kellett hagynia, vagyis, a Bíróság az alperes állam felelősségét csak olyan magatartásért vizsgálhatta, amelyek a népirtás megelőzéséről és megbüntetéséről szóló egyezményben rögzítettek megsértését képezik.¹¹ A dél-szláv háborúban történt kegyetlenkedések közül a Nemzetközi Bíróság csak a Srebrenicában 1995. júliusában bekövetkezett vérengzéseket minősítette genocídiumnak, amelynek során Ratko Mladić tábornok vezetésével a boszniai szerb csapatok rövid néhány nap alatt 8 ezer muzulmán fiút és férfit gyilkoltak le.

2. A genocídium egyezmény szerinti elkövetési magatartás

A népirtás megelőzéséről és megbüntetéséről szóló egyezmény a genocídium elkövetési magatartását a következőképpen definiálja:

II. Cikk

„A jelen Egyezmény népirtás alatt a következő cselekmények bármelyikének valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport, mint olyan,

---

¹¹ Ld. ezzel kapcsolatban a Nemzetközi Bíróságnak a pergátló kifogások tárgyában született ítéletét. *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*. Preliminary Objections. Judgment 11 July 1996. *I.C.J. Reports*, 1996. 595–624.

A joghatósággal kapcsolatos kérdések ezzel az ítélettel még nem záródtak le, ugyanis Jugoszlávia 2001-ben az 1996-os ítélettel kapcsolatban felülvizsgálati kérelemmel fordult a Nemzetközi Bírósághoz (ld. *Application for Revision of the Judgment of 11 July 1996 in the Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, Preliminary Objections (*Yugoslavia v. Bosnia and Herzegovina*). Miután a bírói testület a felülvizsgálati kérelemnek nem adott helyt, így az ügy érdemi szakaszában ismét előtérbe kerültek a Bíróság joghatóságával kapcsolatos kérdések.

teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával való elkövetését jelenti:

- a) a csoport tagjainak megölése;
- b) a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása;
- c) a csoportra megfontolva oly életfeltételek ráerőszakolása, melyeknek célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztulásának előidézése;
- d) oly intézkedések tétele, amelyek célja a csoporton belül a születések meggátolása;
- e) a csoport gyermekeinek más csoporthoz való erőszakos átvitele.”

A III. Cikk értelmében

„Büntetés alá esnek a következő cselekmények:

- a) népirtás;
- b) népirtás elkövetésére irányuló szövetkezés;
- c) közvetlen és nyilvános felbujtás népirtás elkövetésére;
- d) népirtás elkövetésének kísérlete;
- e) népirtásban való bűnrészesség.”

A népirtásnak a genocídium egyezményben rögzített több mint félszázaddal ezelőtti definíciója kiállta az idők próbáját, abban az értelemben, hogy azt számos állam büntető törvénykönyvében – így a magyarban is – szó szerint átvették, sőt ugyanez a definíció került be az *ad hoc* büntetőbíróóságok, így a Jugoszláv Törvényszék és a Rwanda-i Törvényszék statútumába, valamint a Nemzetközi Büntetőtörvényesékről szóló 1998-ban elfogadott Római Statútumba.¹²

A genocídium egyezmény 1948-ban történt létrejötte óta egyébként többször felmerült a népirtás szerződés szerinti fogalmának kiterjesztése, s már az okmány kidolgozásakor szóba került, hogy az „etnikai tisztogatás” is genocídiumnak minősüljön.¹³ A boszniai genocídium ügyben a felperes állam azt szerette volna elérni, hogy a Bíróság az etnikai tisztogatásokat is genocídiumnak minősítse. A bírói testület azonban ezeket a

¹² Ld. A Jugoszláv Törvényszék Statútumának 4. cikkét, a Rwandai Törvényszék Statútumának 2. cikkét, valamint a Római Statútum 6. cikkét.

¹³ A Nemzetközi Büntetőbíróóság Statútumát kidolgozó római konferencián egyedül Kuba javasolta a genocídium fogalmának módosítását.

Vö. SCHABAS, W. A.: Genocide Law in a Time of Transition: Recent Developments in the Law of Genocide. *Rudgers Law Review*, vol. 61. 162.

törekvéseket elutasította,¹⁴ s – követve a Jugoszláv Törvényszéknek a Stakić ügyben hozott ítéletét – különbséget tett egyfelől erőszakos deportálás és kiutasítás, másfelől pedig a csoport tagjaira olyan életfeltételek kényszerítése között, amelyek a csoport fizikai megsemmisítését idézik elő.¹⁵ A Nemzetközi Bíróság szerint az etnikai tisztogatásokkal egyidejűleg történhetnek a genocídium egyezmény II. cikke által tiltott cselekmények, s az etnikai tisztogatás jelezheti a genocídiumra utaló speciális szándék (*dolus specialis*) meglétét, önmagában azonban az etnikai tisztogatás nem minősül genocídiumnak.¹⁶ Hasonlóképpen – a genocídium egyezmény kidolgozásával kapcsolatos előszítő anyagok alapján – a Bíróság elvetette a genocídium fogalmának az ún. kulturális genocídiumra való kiterjesztését.¹⁷

A szexuális erőszak genocídiummá minősítése tekintetében már sokkal megértőbb a nemzetközi közösség és a nemzetközi bírói fórumok joggyakorlata. Ebben az összefüggésben mindenekelőtt a Rwanda-i Törvényszékre kell utalni, amely 1998-ban az *Akayesu* ügyben kimondta, hogy a nemi erőszak is genocídiumnak minősül. A Törvényszék szerint a nemi erőszak az áldozatok bántalmazásának az egyik legszörnyűbb módja, amely az áldozatoknak súlyos testi és lelki szenvedést okoz, s éppen ezért megvalósítja a genocídium egyezmény II. cikkének b) pontjában említett elkövetési magatartást, nevezetesen: „a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása”-t.¹⁸ Hasonló állásponton volt a Jugoszláv Törvényszék a Stakić ügyben.¹⁹

¹⁴ Ld. *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 February 2007. *I.C.J. Reports*, 2007. 122–123.

¹⁵ A Stakić ügyben a Trial Chamber kimondta, hogy világosan különbséget kell tenni egy csoport fizikai megsemmisítése és a csoport feloszlátása között. A csoport vagy a csoport egy részének egy területről való elűldözése még nem tekinthető genocídiumnak.

Vö. ICTY IT-97-24-T, Trial Chamber *Prosecutor v. Milomir Stakić*, Judgment, 31 July 2003, 147.

¹⁶ Ld. *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 February 2007. *I.C.J. Reports*, 2007. 123.

¹⁷ *Uo.* 125.

¹⁸ ICTR Case No. 96-4-T, Trial Chamber, *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*. Judgment, 2 September 1998, para. 731.

¹⁹ ICTY Case No. 97-24-T, Trial Chamber, *The Prosecutor v. Milomir Stakić*, Judgment, 31 July 2003, 146.

A boszniai genocídium ügyben a szexuális erőszak megítélésében a felek között nem volt vita, s a Nemzetközi Bíróság is azon a nézeten volt, hogy a nemi erőszak különféle esetei is genocídiumnak minősülnek – függetlenül attól, hogy annak áldozata férfi vagy nő – amennyiben az a védett csoport tagjai megsemmisítésének speciális szándékával történik.²⁰

A genocídium egyezmény definícióját vizsgálva megállapítható, hogy az alapvetően az „egyéni”, a „magányos elkövető” koncepcióján alapul, s csak a III. cikkében található bizonyos utalások a cselekmény társas elkövetésére. Holott, néhány szélsőséges esetet leszámítva, nehezen képzelhető el, hogy – szigorúan a cselekmény által „elérni kívánt célt” tekintve – a magányos elkövető egymaga képes lenne véghezvinni azt a magatartást, amely a genocídium egyezmény szerint a védett csoport tagjainak teljes vagy részleges megsemmisítésére irányul.²¹ A nemzetközi büntetőbíró-ságok gyakorlata alapján úgy tűnik, hogy genocídium esetében inkább arról lehet szó, hogy egyfelől a tettes több emberen követi el cselekményét, másfelől pedig társas elkövetés történik, amikor az elkövetők egymás cselekményéről tudva visznek véghez genocídiumnak minősülő cselekményt. A genocídiumot elkövető személy esetében – az egyezmény II. cikke értelmében – igen fontos elem, hogy alanyi oldalon fennálljon „valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének szándék(a)”, vagyis, az a különleges szándék (*dolus specialis*), hogy az elkövető magatartásával a csoport egészének vagy egy részének fizikai megsemmisítését idézze elő, illetve, hogy cselekményével részese lehessen genocídium véghezvitelének. A boszniai genocídium ügyben a népirtás megítélésénél a *dolus specialis* fennállásának jelentőségét a Nemzetközi Bíróság is erőteljesen hangsúlyozta.²²

²⁰ Vö. *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 February 2007. *I.C.J. Reports*, 2007. 167–168. A Bíróság ítéletében utalt az ENSZ Közgyűlésének és Biztonsági Tanácsának a szexuális erőszakot elítélő határozataira.

²¹ KREß, C.: *The International Court of Justice and the Elements of the Crime of Genocide*. *The European Journal of International Law*, Vol. 18. No. 4. 2007. 620.

Egyébként Kreß szerint abból következően, hogy a genocídium a nemzetközi jog alapján bűncselekmény, az következik, hogy ezen cselekmények vonatkozásában mindig van egyfajta nemzetközi elem, s éppen ezért a magányos elkövető magatartásának genocídiumként való minősítése valójában elszakítja a genocídiumot az emberiség elleni bűncselekmények történelmi gyökereitől. Vö. *Uo.* 621.

3. A védett csoport fogalma

A védett csoport, illetve a népirtás áldozataként a genocídium egyezmény II. cikkében „valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport”-ot említ.

A védett csoport genocídium egyezménybeli fogalma sokban hasonlít a kisebbségek védelmével kapcsolatos nemzetközi dokumentumokban található definíciókhoz, amelyek faji, vallási és nyelvi jellegzetességekkel rendelkező népcsoportok védelméről szólnak.²² Mind a kisebbségi jogban, mind pedig a genocídiummal összefüggésben kimutathatók bizonyos törekvések, hogy a csoportokat lehetőség szerint objektív szempontok szerint definiálják.²³ Ez azonban mindkét jogterületen szinte megoldhatatlan. A genocídium vonatkozásában az ezzel kapcsolatos nehézségeket jól érzékelt a Jugoszláv Törvényszék, amikor 1999-ben a Jelić ügyben a Trial Chamber rámutatott rá arra, hogy a vallási csoportok definiálása még csak-csak lehetséges, a nemzeti, etnikai vagy faji csoportoké azonban már igen csak problematikus lehet.²⁴

A védett csoporthoz való tartozás meghatározásánál kizárólag objektív kritériumok figyelembe vételének tarthatatlanságát egyébként mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy adott esetben az a tény, hogy genocídium történt-e vagy sem, az áldozatoknak vagy a potenciális áldozatoknak meghatározott csoporthoz való tartozásától függhet, ami – bármily morbidnak hangzik is – adott esetben lényegében az áldozatoknak a „vizsgálatát” jelenti, abból a szempontból, hogy valóban a védett nemzeti, népi, faji vagy vallási csoporthoz tartoztak-e, vagy sem.

Éppen ezért mind a kisebbségi jogban, mind pedig a genocídiummal összefüggésben szükségesnek tűnik a csoportok meghatározásánál bizonyos szubjektív elemek közbeiktatása. A kisebbségi jogban ezt a csoporthoz tartozó egyének részéről a csoporthoz való tartozás jeleként megnyilvánuló egyfajta szolidaritásként tüntetik fel, amely a csoport kultúrájának, tradíciójának, vallásának és nyelvének megőrzésére irányul.²⁵ Genocí-

²² Mint látható, jelen írásunkban bizonyos összehasonlítást teszünk a két jogterületnek a védett csoportok definíciójára vonatkozó rendelkezései között. Ezzel összefüggésben azonban hangsúlyozni szeretnénk, hogy a „kisebbségek”-nek a védett csoport között való szerepeltetését a genocídium egyezmény kidolgozása során a delegátusok többsége elutasította.

²³ A genocídium egyezmény esetében ez már a szerződés kidolgozásakor felmerült.

²⁴ Vö. ICTY Case No. IT-95-10-T. *The Prosecutor v. Goran Jelić*. Judgment 14 December 1999. 22.

²⁵ Ld. ezzel kapcsolatban Francesco Capotorti-nak a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányának 27. cikkével kapcsolatos definícióját.

dium esetében szintén a csoporthoz való tartozás jelentheti a szubjektív elemet, azonban itt nem a csoporthoz tartozó egyének szubjektív megítéléséről van szó, hanem a *genocídiumot elkövetők részéről a csoporthoz vagy ahhoz állítólagosan tartozó egyének stigmatizációjáról*. Vagyis, ebben az esetben a szubjektív elem az elkövetőknél jelentkezik, abban az értelemben, hogy áldozataikat vagy potenciális áldozataikat az általuk egészen vagy részben megsemmisíteni óhajtott nemzeti, népi, faji vagy vallási csoporthoz tartozónak tekintik.²⁶

A védett csoport genocídium egyezményben található fogalmának kiterjesztésére is történtek kísérletek, s így például felmerült a politikai csoportoknak is a védett csoportok közé való beillesztése,²⁷ ez azonban nem talált elfogadásra. A Nemzetközi Bíróság a boszniai genocídium ügyben a védett csoport fogalma tekintetében azt a megállapítást tette – hasonlóan a Jugoszláv Törvényszék által a Kristić ügyben mondottakhoz –, hogy a védett csoport fogalmát pozitívan kell meghatározni, s az nem írható úgy körül, hogy a „nem szerb” lakosság, ehelyett pozitív megjelölés szükséges, például a „boszniai muszlimok” kitétel.²⁸ A védett csoportnak továbbá jelentősnek kell lennie, abban az összefüggésben, hogy annak megsemmisülése hatással van a csoport egészére.²⁹

A védett csoport fogalmával kapcsolatban fentebb elmondottakkal összefüggésben mulhatatlanul eszünkbe jut egy, a legutóbbi időben történt tragikus esemény. Felvetődik ugyanis az a kérdés, hogy ha a közismerten idegengyűlölő norvég Anders Behring Breivik által 2011. július 22-én megölt valamennyi áldozat például Norvégiában elő muszlim lett volna, akkor – figyelemmel a norvégiai muszlim közösség számára – vajon nem állna-e meg a genocídium bűncselekményének az esete; hiszen Breivik szándéka alapvetően arra irányult, hogy norvég földön ne legyenek idegenek és főleg muszlimok. Ebből a szemszögből tekintve a norvég gyilkos szándéka – bármennyire is megdöbbentő – erősen emlékeztet a boszniai háborúban genocídiumot elkövetők szándékára.

²⁶ Hasonló értelemben ld. ICTY Case No. IT-95-10-T. *The Prosecutor v. Goran Jelić*. Judgment 14 December 1999. 22.

²⁷ Külön kérdés az, hogy politikai csoportok alatt mit értünk, s azok miképpen definiálhatók.

²⁸ Ld. *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 February 2007. *I.C.J. Reports*, 2007. 125–126.

²⁹ *Uo.*

4. Ki követhet el genocídiumot?

A genocídium egyezmény egyértelműen az egyén számára tiltja genocídium elkövetését és az államok vonatkozásában pedig ezen elkövetők cselekményének megakadályozását és megbüntetésüket írja elő. A szerződés az államok számára *expressis verbis* nem mondja ki, hogy ők maguk nem követhetnek el genocídiumot. Éppen ezért a boszniai genocídium ügyben az egyik legnagyobb vitát az a kérdés váltotta ki, vajon a szerződés értelmezhető-e olyképpen, hogy az az államok számára is tiltja népirtás elkövetését.

Hangsúlyozni kell, hogy e kérdés felvetése semmiképpen nem értelmezhető olyképpen, hogy az bármilyen formában megkérdőjelezné a genocídium tilalmára vonatkozó *ius cogens* nemzetközi jogi szabály létét.³⁰ A boszniai ügy kimenetele szempontjából azonban – amint erről már szó volt – meghatározó jelentőségű volt az, hogy a 1948-as egyezmény az államok számára milyen konkrét tilalmakat állít fel, illetve kötelezettségeket ír elő.

A genocídium egyezmény szerinti az államok vonatkozásában fennálló tilalmak tekintetében az okmányoknak egy szűkebb és egy tágabb értelmezése merült fel.

A szűkebb értelmezés szerint az egyezmény csak egyéni elkövetők vonatkozásában mondja ki a genocídium tilalmát, s nem tartalmazza azt, hogy maguk az államok nem követhetnek el ilyen cselekményt. Ezen értelmezés szerint az I. cikk az államok számára csak azt írja elő, hogy „elene (népirtás – L.V.) megelőző rendszabályokat foganatosítsanak, elkövetését pedig megbüntetik”.

A boszniai genocídium ügyben a Nemzetközi Bíróság több tagja ezt a nézetet vallotta. Így a testület egyik legtekintélyesebb tagja, a japán Oda bíró már a joghatósággal kapcsolatos 1996-os ítélethez fűzött nyilatkozatában is ezen véleményének adott hangot,³¹ s a 2007-es érdemi ítélethez csatolt közös nyilatkozatukban Koroma és Shi bírók, valamint egyéni

³⁰ A genocídium tilalmával kapcsolatban ld. *Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. Advisory Opinion. May 28, 1951. *I.C.J. Reports*, 1951. 23.

³¹ Vö. *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia) Preliminary Objections. Judgment 11 July 1996. Declaration of Judge Oda. *I.C.J. Reports*, 1996. 625–630.

véleményében Owada bíró is e nézetet vallotta.³² Álláspontjaik igazolásául többek között arra is hivatkoztak, hogy már a genocídium egyezmény kidolgozása során maguk a delegátusok sem voltak egységesek a tekintetben, hogy maga az állam követhet-e el genocídiumot, s a szerződés kidolgozásával kapcsolatos tárgyalások során elvetették az állam felelősségére vonatkozó szakaszoknak a szerződésbe való beiktatását. Az elmondottakhoz hasonló álláspont a szakirodalomban is megtalálható, s Paola Gaeta szerint az államoknak abból a kötelezettségéből, hogy megelőzzék a genocídium elkövetését, még nem következik az, hogy ők maguk ne kövessenek el genocídiumot.³³

A boszniai genocídium ügyben a Nemzetközi Bíróság a pergátló kifogások tárgyában meghozott ítéletében és az érdemi ítéletben a genocídium egyezmény szélesebb értelmezését tette magáévá. A Bíróság álláspontja szerint kétségtelen az egyezményben kifejezetten nem szerepel az, hogy az államok tartózkodjanak genocídiumtól, ugyanakkor azonban a szerződés III. cikke a genocídiumot „nemzetközi bűncselekmény”-nek minősíti. „... (A)zzal, hogy az államok egyetértettek ezzel a kategorizálással, a szerződő államoknak logikusan vállalniuk kell, hogy az így leírt cselekményt nem követik el”.³⁴ Hangsúlyozta a Bíróság: „Paradox lenne, ha az államok kötelesek lennének, amennyire ezt hatalmuk megengedi, az általuk befolyásolható személyek által genocídium elkövetését megelőzni, de nem lenne megtiltva ilyen cselekmények elkövetése olyan szervek, vagy személyek által, akik felett szigorú ellenőrzést gyakorol, s akiknek a cselekményei a nemzetközi jog alapján az érintett államnak betudhatók.”³⁵

A genocídium egyezmény I. cikkének fentebb említett szélesebb értelmezése azzal a következménnyel jár, hogy az okmány III. cikkében szereplő és tipikusan az egyéni elkövetők vonatkozásában ismert járulékos cselekmények tilalma és büntetés alá vonása az államokra is vonatko-

³² Vö. *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 February 2007. *I.C.J. Reports*, 2007. Joint Declaration of Judges Shi and Koroma. 279–284. Separate Opinion of Judge Owada, 297–299.

³³ GAETA, P.: On What Conditions Can a State Be Held Responsible for Genocide? *The European Journal of International Law*. Vol. 18. No. 4. 2007. 637–640.

³⁴ *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 February 2007. *I.C.J. Reports*, 2007. 113.

³⁵ *Uo.*

zik.³⁶ Vagyis, – amint erre Paola Gaeta rámutat – az állam is felelős lehet nem csak genocídium elkövetéséért, hanem arra való szövetkezésért, közvetlen és nyilvános felbujtásért, kísérletért, és népirtásban való bűnrészes-ségért is.³⁷

Ezen tipikusan természetes személyekre jellemző járulékos cselekményeket azonban az államok vonatkozásában az államok felelősségéről szóló 2001-ben a Nemzetközi Jogi Bizottság által kidolgozott szerződés tervezete nem ismeri. A boszniai genocídium ügyben az ezzel kapcsolatos problémák főleg a bűnrészesesség kapcsán merültek fel, s ezt maga a Nemzetközi Bíróság is igen csak kényes kérdésnek nevezte. A bírói testület a kérdést úgy oldotta meg, hogy megpróbált párhuzamot vonni a genocídium egyezmény III. cikkének e) pontjában szereplő bűnrészesesség és az államok felelősségéről szóló tervezet 16. cikkében található egy állam által egy másik államnak valamely nemzetközi jogot sértő cselekményhez nyújtott segítséggel és támogatással foglalkozó szakasza között. A Bíróság szerint a bűnrészesesség is magában foglalja azt az esetet, amikor valaki a cselekmény elkövetését megkönnyítő, azt segítő eszközöket bocsát az elkövető rendelkezésére.³⁸

A genocídium egyezményben vizionált magányos elkövetővel kapcsolatban egyes szerzők felvetik, hogy a boszniai genocídium ügy a Nemzetközi Bíróság számára jó alkalom lett volna arra, hogy tisztázza a kollektív genocídium cselekményét, miután itt a testületnek azzal az esettel kellett foglalkoznia, amikor az állam követ el genocídiumot. A Bíróság azonban ezt a lehetőséget elmulasztotta, s csak meg nem nevezett egyéni elkövetőknek genocídiumra irányuló szándékáról beszélt, eltekintve a kollektív genocídiumra irányuló cselekmény lététől. Éppen ezért Kreß szerint a Bíróságnak világossá kellett volna tennie, hogy normális körülmények között az egyéni elkövetőknek genocídiumra irányuló szándéka feltételezi a kollektív genocídium cselekményéről való tudomást.³⁹

Álláspontunk szerint akkor, amikor az állam felel genocídiumért, az többet és mást jelent, mint amikor egyének kollektíve követik el ezt a cse-

³⁶ Éppen ezért a Nemzetközi Bíróság a boszniai genocídium ügyben az alperes állam felelősségét ezen cselekményekért is vizsgálta.

³⁷ GAETA, P.: Génocide d'Etat et responsabilité pénale individuelle. *Revue Générale de Droit International Public*. 2007. No. 2. 274.

³⁸ Vö. *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 February 2007. I.C.J. Reports, 2007. 216–217.*

³⁹ KREß: *i. m.* 622–623.

lekményt. Az állam felelőssége a genocídium egyezmény értelmében több rétegebb és szélesebb, miután az a cselekmények szélesebb körére áll fenn, mint az egyén felelőssége. Az állam vonatkozásában ugyanis – amint erről már szó volt – nemcsak a cselekmény elkövetésének tilalmáról van szó, hanem arról is, hogy megakadályozza genocídium elkövetését, a bűnösöket kutassa fel, vonja felelősségre, stb. Úgy véljük az állam, illetve a különféle állami szervek magatartása nagymértékben befolyásolja és befolyásolhatja az egyén magatartását, hiszen az állam részéről egy fajta „szemhunyas”, vagy az elkövetők futni hagyása nem kevés „támogatást”, „biztatást” jelenthet az egyén számára adott esetben genocídiumnak minősülő cselekménye végrehajtására. Vagyis, az állam cselekvése, vagy cselekvéstől való tartózkodása jóval nagyobb ráhatással lehet az egyén cselekményére, mint amikor, valamely a jog által szankcionált magatartást az egyén másokkal közösen, vagy egymás cselekményéről tudva követ el. Sőt, megkockáztatható, hogy az állam részéről a genocídiumot „helyeslő” magatartás az elkövetőre szándékerősítésként hat. Természetesen az állam részéről való fentebb említett bármiféle „ráhatás” vagy „szándékerősítés” az egyént nem mentesíti a felelősség alól.

A boszniai genocídium ügyben tehát a Nemzetközi Bíróság egyértelműen kimondta, hogy a genocídium egyezmény alapján az állam sem követhet el genocídiumot. Szerbiát azonban felmentette a genocídium elkövetésének vádjá alól, miután a srebrenicai genocídiumot nem az alperes állam által ellenőrzött személyek, vagy ezen állam szerveinek minősülők követték el.⁴⁰ Hasonlóképpen kizárta Szerbiának a genocídiumra való szövetkezésért és felbujtásért való felelősségét; sőt – sokak megdöbbenésére –, a Bíróság úgy találta, hogy Szerbia nem bűnrészes genocídium elkövetésében.⁴¹

A Nemzetközi Bíróság tehát érdemi ítéletében kiterjesztően értelmezte a genocídium egyezménynek az államok által vagy azok részvételével elkövetett genocídium tilalmával kapcsolatos rendelkezéseit, ugyanakkor azonban ezen cselekmények tekintetében nem állapította meg Szerbia felelősségét.

A genocídium egyezmény I. cikke a genocídium megelőzése, az elkövetők felkutatása és megbüntetése tekintetében egyértelműen rögzíti az államok kötelezettségeit.

⁴⁰ Vö. *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 February 2007. *I.C.J. Reports*, 2007. 206.

⁴¹ *Uo.* 237–238.

Az államoknak ez a kötelezettsége azt jelenti, hogy minden rendelkezésre álló ésszerű eszközt igénybe kell venniük, annak érdekében, hogy a lehetőségekhez képest megelőzzék a genocídiumot.⁴² A Bíróság szerint ebben az esetben a *due diligens*, amelyet *in concreto* kell vizsgálni, meghatározó jelentőségű. Az állam a genocídium megelőzésének elmulasztásért csak akkor tehető felelőssé, ha a genocídium ténylegesen megtörtént. Az államnak a megelőzéssel kapcsolatos kötelezettsége nem akkor kezdődik, amikor a genocídiumot elkövetők hozzákezdenek cselekményükhöz, hanem akkor, amikor az állam tudomást szerez, vagy normális körülmények között tudomást szerezhetett volna arról, hogy fennáll genocídium elkövetésének komoly veszélye.⁴³

Az ítélet értelmében Szerbia megszegte nemzetközi kötelezettségeit, amikor nem akadályozta meg a srebrenicai genocídiumot, s e tekintetben fennáll nemzetközi jogi felelőssége.⁴⁴ A Bíróság ezt a következtetést elsősorban arra alapította, hogy a srebrenicai tragikus események idején a genocídium egyezményben részes egyetlen más államnak sem volt akkora befolyása a srebrenicai genocídiumot elkövető boszniai szerbekre, mint a JSZK-nak, a Republika Sprska, illetve annak hadserege és a JSZK közötti szoros politikai, katonai és pénzügyi kapcsolatok következtében.⁴⁵ A genocídium megakadályozásának kötelezettségét a Bíróság olyan magatartásként fogta fel, amely Jugoszlávia kötelezettsége lett volna, függetlenül annak eredményétől.⁴⁶

Az ítélet szerint tehát a genocídiumért nem Szerbia felelős, hanem a boszniai szerbek köztársasága, a Republika Srpska, amellyel kapcsolatban erősen kérdéses az is, hogy rendelkezett-e valaha is önálló állami léttel. Ez a sajátos alakulat azonban az 1994. december 14-én létrejött daytoni egyezmény értelmében Bosznia és Hercegovina egyik politikai entitása lett. Mindezek következtében a boszniai genocídium ügyben a Nemzetközi Bíróság egy olyan rövid életű, erősen kétséges államalakulat felelős-

⁴² *Uo.* 221.

⁴³ *Uo.* 222.

⁴⁴ A genocídium megakadályozására az alperes államot a Bíróság által 1993-ban meghozott – tehát a srebrenicai vérengzést megelőzően született – ideiglenes intézkedések is kötelezték. Ld. *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. (Bosnia and Herzegovina *v.* Serbia and Montenegro) Order of 8 April, 1993. *I.C.J. Reports*, 1993. 24.

⁴⁵ *Vö.* *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. Bosnia and Herzegovina *v.* Serbia and Montenegro) Judgment of 26 February 2007. *I.C.J. Reports*, 2007. 223.

⁴⁶ *Uo.* 221.

ségét állapította meg, amely az ítélet meghozatalának idején már több mint 10 éve a felperes állam része volt!⁴⁷

A Bíróság a genocídiumot elkövetők felkutatásával és megbüntetésével kapcsolatban is kimondta Szerbia felelősségét,⁴⁸ miután az ezzel kapcsolatos kötelezettségeinek nem tett eleget, egyebek között például nem tett meg mindent a srebrenicai események egyik felelőseként emlegetett és genocídiummal vádolt Mladić tábornok kézre kerítéséért, holott minden jel arra utalt, hogy a tábornok az elmúlt években számtalan alkalommal megfordult az alperes állam területén, s az ítélet meghozatalának idején is ott tartózkodott.⁴⁹ A Bíróság szerint Szerbia nem tesz eleget a Jugoszláv Törvényszékkel való együttműködési kötelezettségének, holott a daytoni egyezmény alapján, valamint ENSZ tagállamként erre köteles lenne.⁵⁰

5. Az egyéni felelősség és az állam felelőssége közötti összefüggések

Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy a hágai Nemzetközi Bíróságnak és a Jugoszláv Törvényszéknek lényegében ugyanazon eseményekkel és cselekményekkel kapcsolatban kellett döntést hozniuk, csak az egyik esetben az egyének felelősségének megállapításáról volt szó, a másik esetben pedig ugyanazon eseményekért egy állam felelősségéről. Így adódhatott, hogy – a két bírói fórum előtti eljárás különbségei ellenére – a cselekményeket az érdemi eljárásban időben később tárgyaló Nemzetközi

⁴⁷ ASCENSIO: *i. m.* 288.

⁴⁸ Már az eredeti bosnyák keresetben is szó volt a genocídiumot elkövető személyek egyéni felelősségre vonásáról, azonban Szarajevó ekkor még elsősorban az erre vonatkozó belső jogi szabályok megalkotásának elmulasztásáért kérte a JSZK felelősségének kimondását, s a Jugoszláv Törvényszék csak később került a képbé, miután annak létrehozásáról szóló biztonsági tanácsi határozat a bosnyák kereset benyújtása után néhány hónappal született.

⁴⁹ *Uo.* 228–229. Ezt a következtetést a későbbi események is megerősítették, hiszen 2011 májusában Mladić-t Lazarevóban (Lázárfalván) egy bánáti szerb faluban fogták el.

⁵⁰ A genocídium egyezmény értelmében a népirtást elkövető személyek felelősségre vonása nemcsak belső bíróságok, hanem nemzetközi büntetőbíróságok útján is lehetséges, s az egyezmény VI. cikkében kifejezetten említést tesz e bíróságokkal való együttműködési kötelezettségről. Ilyen bíróság azonban a szerződés létrejötte után majd félévszázaddal jött csak létre, mégpedig a Jugoszláv Törvényszék. A Nemzetközi Bíróság szerint a genocídium egyezmény VI. cikkében említett bíróságnak minősül mind a Jugoszláv Törvényszék, mind pedig a Nemzetközi Bíróság.

Bíróság igen csak hivatkozott a Jugoszláv Törvényszéknek különböző ügyekben tett megállapításaira. Nem véletlenül hangsúlyozta tehát a Nemzetközi Bíróság, hogy a maga részéről különös jelentőséget tulajdonít a Jugoszláv Törvényszéknek a Nemzetközi Bíróság előtt szereplő vitához vezető eseményekkel kapcsolatos ténybeli és jogi megállapításainak.⁵¹

Annak következtében, hogy a Nemzetközi Bíróság a boszniai genocídium ügyben meghozott érdemi ítéletében következtetéseit jelentős mértékben a Jugoszláv Törvényszéknek a srebrenicai eseményekkel összefüggő döntéseire alapította,⁵² a szakirodalomban egyes szerzők úgy vélik, hogy a Nemzetközi Bíróság ítéletében egyfajta duális felelősség koncepcióját követte. Ez a következtetés onnan adódik, hogy az állam nemzetközi jogi felelőssége egyének magatartásáért áll fenn, s ha ezen személyek genocídiumot követnek el, úgy valójában az állam genocídiumért való felelőssége megállapításának feltétele, hogy valamely büntetőbíróság mondja ki annak az egyénnek a felelősségét, akinek cselekményeiért az állam felelősséggel tartozik.⁵³

A magunk részéről úgy véljük, hogy ez a következtetés téves. A Nemzetközi Bíróság ugyanis 2007-es ítéletében rámutatott arra, hogy az állam felelőssége a genocídium egyezmény alapján fennállhat genocídium elkövetéséért és abban való bűnrészességért akkor is, ha nem került sor az egyéni felelősség megállapítására például azért, mert még hatalmon lévő állami vezetőről van szó, vagy, mert nincs olyan nemzetközi büntetőbíróság, amely a cselekmény elbírálására joghatósággal rendelkezne.⁵⁴ Egyébként lényegében ugyanez a helyzet abban az esetben is, ha az egyéni felelősség vizsgálatának fentebb említett akadályai nem állnak fent, azonban

---

⁵¹ *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 February 2007. *I.C.J. Reports*, 2007. 209.

⁵² Van olyan szerző, aki szerint a Nemzetközi Bíróságnak nem szabad lett volna magyarázat nélkül elfogadnia azt, hogy Srebrenicában genocídium történt, s a testület adós maradt annak magyarázatával, hogy a srebrenicai eseményeket miért minősíti genocídiumnak. KREß: *i. m.* 620.

2010. március 30-án a belgrádi parlament – alig több mint 50%-os többséggel – megszavazta azt a határozatot, amelyben elnézést kért a srebrenicai áldozatok hozzátartozóitól.

⁵³ A Bíróság ezen megközelítésének előnyeit és hátrányait részletesen tárgyalja Paola Gaeta. Vö. GAETA: *Génocide d'Etat... i. m.* 276–281.

⁵⁴ *Ld. Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 February 2007. *I.C.J. Reports*, 2007. 120.

az egyén felelősségének megállapítására büntethetőséget kizáró ok miatt nem kerülhet sor, mert például az elkövető elmebeteg.

Az adott körülmények között mindenképpen indokoltnak tűnik, hogy a Nemzetközi Bíróság a boszniai genocídium ügy érdemi szakaszában nagyon is figyelemmel volt a Jugoszláv Törvényszéknek különösen a srebrenicai vérengzéssel kapcsolatban tett megállapításaira. Mindenekelőtt azért, mert a Jugoszláv Törvényszék büntetőbíróságként eljárva meglehetősen szigorú eljárási szabályokhoz van és volt kötve,⁵⁵ s minden egyes eléje került ügyben nagy körültekintéssel és alaposággal vizsgálta az eseményeket, a körülményeket, hallgatott meg tanúkat, szakértőket stb. Megkockáztatható, hogy a Jugoszláv Törvényszéknél alaposabb bizonyítási eljárást a Nemzetközi Bíróság sem tudott volna lefolytatni. A Nemzetközi Bíróság ezzel összefüggésben maga is elismerte, hogy a boszniai genocídium ügyben sajátos helyzet állt elő, azonban – miután ebben az ügyben számos olyan állításról, eseményről volt szó, amelyeket a Jugoszláv Törvényszék már alaposan megvizsgált és ezekkel kapcsolatban döntést hozott – a Nemzetközi Bíróság a maga részéről bizonyítékként fogadta el a Jugoszláv Törvényszék bizonyos megállapításait.⁵⁶ Külön kérdés az, hogy mi lett volna a helyzet, ha a boszniai genocídium ügy nem tartott volna majd 14 évig, s a Nemzetközi Bíróság a Jugoszláv Törvényszéknek bizonyos ügyekben, így mindenekelőtt a Krstić és a Blagojević ügyben meghozott döntései előtt hirdetett volna érdemi ítéletet.⁵⁷

Konkuziók

Összefoglalásként elmondható, hogy a genocídium egyezmény sok szempontból meglehetősen sajátos nemzetközi szerződés, amely egyfelől hasonlós a bűnügyi tárgyú nemzetközi szerződésekhez, másfelől pedig az államok számára próbál bizonyos magatartást, tilalmakat megállapítani.

⁵⁵ Ld. ezzel kapcsolatban a Törvényszék Statútumát, valamint az 1994. február 11-én elfogadott és számos alkalommal módosított meglehetősen terjedelmes Rules of Procedure and Evidence-t. (ICTY IT/32)

⁵⁶ Ld. Ezzel kapcsolatban *Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Judgment of 26 february 2007. *I.C.J. Report*, 2007, 75–83.

⁵⁷ A Krstić ügyben a Trial Chamber ítélete 2001-ben, az Appeals Chamber-é pedig 2004-ben kelt. A Blagojević ügyben a Trial Chamber 2005-ben, az Appeals Chamber pedig néhány hónappal a Nemzetközi Bíróságnak a boszniai genocídium ügyben meghozott érdemi döntése után hirdetett végleges ítéletet.

Mindebből következően a szerződés sok vonatkozásban olyan, mint a többi büntetőjogi tárgyú nemzetközi szerződés, amelyek olyan bűncselekmények leküzdéséről rendelkeznek, amelyeket természetes személyek követnek el, és amelyeknek nemzetközi, illetve határokon átnyúló következményei vannak, vagy pedig amelyek elleni fellépés a nemzetközi közösség érdeke. Ebből adódik az államoknak az a genocídium egyezményben rögzített kötelezettsége, hogy megfelelő belső jogi szabályaikat alkossák meg, a népirtást előzzék meg, az elkövetőket kutassák fel, állítsák bíróság elé stb. A bűnügyi tárgyú nemzetközi szerződésekhez képest a genocídium egyezmény különlegessége az, hogy megpróbál tilalmat állítani az államok számára is, célul tűzve ki annak elérését, hogy maguk az államok se kövessenek el genocídiumot, abban semmilyen formában ne működjenek közre. Az államoknak ez a kötelezettsége azonban az egyezményben *expressis verbis* nincs megfogalmazva; ami – minden valószínűség szerint – arra vezethető vissza, hogy egy olyan cselekményről van szó, amelyet évszázadokon át állami közegek követtek el, vagy pedig olyan magánszemélyek, akik erre állami apparátust használtak fel.⁵⁸ A genocídium egyezménynek ezt a hiányosságát a Nemzetközi Bíróság a boszniai genocídium ügyben úgy hidalta át, hogy kiterjesztően értelmezte a szerződést. Kétségtelen a nemzetközi szerződések jogában a kiterjesztő értelmezés igen csak vitatott,⁵⁹ ebben az esetben azonban a kiterjesztő értelmezés azért elfogadható, mert az egy, a genocídium egyezménytől függetlenül létező általános elismert *ius cogens* nemzetközi szokásjogi szabályt érint.

A Jugoszláv Törvényszék és Rwandai Törvényszék különböző ügyek kapcsán, valamint a Nemzetközi Bíróság a boszniai genocídium ügyben értelmezte a genocídium egyezményt, s döntéseikben megvilágították e több mint fél évszázada létrejött szerződés több rendelkezését.

* * *

⁵⁸ GAETA: *On What Conditions...* i. m. 634–635.

⁵⁹ Ld. ezzel kapcsolatban HARASZTI Gy.: *A nemzetközi szerződések értelmezésének alapvető kérdései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 198–211.

GENOCIDE – A BORDERLAND OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW AND CRIMINAL LAW

by Vanda Lamm

The article treats the international crime of genocide in the perspective of public international law and criminal law. It examines the elaboration of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, the definition of genocide and other acts qualified as genocide by the Convention, the notion of the protected group, etc. As a shortcoming of the Convention it is mentioned that ethnic cleansing is not covered by the definition of genocide and the lack of universal jurisdiction for the punishment of the perpetrators.

While referring to the Case concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro) decided by the International Court of Justice in 2007, the paper analyses the state's international responsibility for genocide, the obligation to prevent and punish genocide. According to the author the Genocide Convention is a unique instrument differing from other treaties on combatting certain serious crimes, or crimes having transboundary effects and providing judicial cooperation, since the Convention was drafted with regard to the criminal liability of persons, however, it contains provisions on states' obligations not only relating to the prevention and punishment of genocide, but prohibiting states from themselves committing genocide, although this obligation was not expressis verbis formulated in the Convention.

Török Gábor*

A FIZETÉSKÉPTELENSÉG MODERN JOGA KIALAKULÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI – CSÓD, FELSZÁMOLÁS

I. Bevezetés

Bizonyos tekintetben rendhagyó munkát tart kezében az olvasó. A Jogtudományi Intézet Civilisztika osztályának következő középtávú kutatási témája a „Civil jog – átalakulóban” címet viseli, amelynek végső eredményeit 2015-re kell letennünk az asztalra. E kutatásban magam a szervezeti dinamika és a magánjog viszonyának¹ vizsgálatát kaptam, amelynek egyik része a fizetésképtelenség modern jogának megteremtése – vagy legalábbis az új felfogás elméleti szabályozásának megalapozása.

A téma kutatásának indokoltságát persze nem pusztán az új Polgári Törvénykönyv jelenti, hanem az is alátámasztja, hogy a globális világgazdaság és annak válságai, amelynek egyenes következménye a világpolitikai átrendeződés, ezen belül az Európai Unió és hazánk szerepének változása, mind-mind hatással van és hatással is kell, hogy legyen a széles értelemben vett magánjog dogmatikájára és működési mechanizmusaira.

Ami pedig a fent említett „rendhagyóságot” illeti, annak az az egyszerű magyarázata, hogy magam közel három évtizede foglalkozom a csődjog kutatásával – ez azonban most véget ér –, következésképp jelen tanulmány egyszerre összegező – kutatást lezáró –, illetve az új terület vonatkozásában részeredményt rögzítő munkának minősíthető.

---

* Tudományos tanácsadó, MTA Jogtudományi Intézete, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: torok@jog.mta.hu

¹ A kutatási feladat részműveit az alábbiak:

- a) A szervezeti jogalanyiség létszakai. Keletkezés, módosulás, megszűnés.
- b) A szervezeti forma módosulása. Átalakulás, mint szervezeti formaváltás. Mely területeken kell, és hol nem kell?
- c) Egyesülés – fúziójog – versenyjog. A befolyás alatt álló szervezetek (kartell, szindikátus, konszern). A szervezett csoportosulások (elismert vállalatcsoport).
- d) Az önkéntes megszűnés deregulációs lehetőségei.
- e) A fizetőképtelenség modern joga kialakulásának lehetőségei – csőd, felszámolás.
- f) Anyagi és eljárásjog ütközései a szervezeti mozgásokban.
- g) Az új Ptk. és a szervezeti mozgások.

II. Gazdaságpolitikai bevezetés

A világgazdaság átalakulása, a gazdasági erőviszonyok látványos átrendeződése, az Európai Unió – igen magas működési költségei melletti – viszonylag alacsony gazdasági hatékonysága, összességében azt sugallják, hogy az úgynevezett – buborék kapitalizmus – végjátéka megkezdődött. Persze a végjáték időtartama és kimenetele megjósolhatatlan, az azonban bizonyos, hogy a Világ vezető kormányai még a beidegződött séma szerint reagálnak a válságra. A megállapítás igazolására csak néhány példa:

- a derivatív ügyletek jelentősége nem csökkent;
- a verseny szabadságának elve, továbbra is az első számú szempont;
- a tőke szabad mozgásának biztosítása, illetve a szabad mozgás esetlegesen még meglévő akadályainak lebontása a politikai elvárás egyik első számú prioritása továbbra is. Pedig a közgazdasági szakirodalom (mind a bel, mind a külföldi) rengeteget foglalkozik a 2008-as válsággal, s így szükségképpen a globalizációval is. Nem csupán a kiváltó ok megjelölésében van összhang a különböző felfogást valló szerzők között – hanem többségük – persze más és más mértékben sürgeti az állami illetve, ami a lényegesebb, a nemzetközi szabályozás kialakítását, a meglévőknek pedig a szigorítását.² A politikai döntéshozók azonban továbbra is mereven

² Renate Neubaumer német professzor szerint a válság nem egyszerűen bizalmi kérdés, hanem hosszú időszak hibáiból fakadó téves fejlődési irányzatok következménye. „az amerikai ingatlan piaci buborék és a fékevesztett hitelezési láz nem alakulhatott volna ki, ha nem torzul teljesen szabályozatlanná a tömeges hitelnyújtás. 2008. második negyedében csak a jelzáloghitelek 6600 milliárd eurót tettek ki az Egyesült Államokban ami Németország két és fél éves gazdasági összteljesítményének felel meg... Ebben alapvető szerepet játszott a hitelnyújtás olyan új pénzügyi módoszata, amely lehetővé tette a kockázatok egyensúlyrendszerének megbomlását, a kockázatok összekuszálódását, s eközben hibásan ösztönözte, hogy a gazdasági szereplők tömegesen vegyenek fel hiteleket a visszafizetés képessége nélkül”. NEUBAUMER, R.: Ursachen und Wirkungen der Finanzkrise. In: *Wirtschaftsdienst*. www.uni-koblenz-landau/fb/ 732–740. 2008 November.

Reinhard Selten szerint a pénzügyi eszközpiacok instabilitása miatt e piacok szabályozása kiemelkedő fontosságú. Biztosítani kell, hogy a spekulatív befektetések mögött megfelelő mennyiségű tőke álljon. Láthatóan a piac nem képes arra, hogy helyesen értékeljen bizonyos új típusú értékpapírokat. Ebből következik, hogy meg kell alkotni az új típusú értékpapírok regisztrációjának szabályait. Az értékpapírokat, hasonlóan az élelmiszerekhez el kell látni az összetételükre és a kockázataikra vonatkozó információkkal. Nobel díjasok a válságról: *Spiegel International Online*, 2008. 12. 11.

A magyar irodalomban Szepesi György egyenesen „árnyék bankrendszeről” (ezalatt elsősorban a különböző nyílt és zártvégű befektetési alapokat, valamint egyes nyugdíjbiztosítókat ért) beszél. „Az 1995–2006. közötti időszakban tehát a tőkepiacon a befektetési

ragaszkodnak az úgynevezett – Washingtoni közmegegyezéshez. Kétségtelen, hogy e megegyezés lényege közismertnek tekinthető, azonban úgy vélem a téma fontossága indokolja a megegyezés pontjainak felsorolását.

Ezek az alábbiak:

- a magánszektor legyen a gazdasági fejlődés elsődleges motorja;
- alacsony infláció és árstabilitás;
- az állami bürokrácia méretének csökkentése;
- kiegyensúlyozott, de lehetőség szerint szufficites költségvetés;
- az importált termékek vámjának csökkentése illetve lehetőség szerint elhagyása;
- a külföldi befektetések előtt levő akadályok eltüntetése;
- a kvóták és hazai monopóliumok megszüntetése;
- az export volumenének növelése;
- az állami vállalatok privatizációja;
- a tőkepiacok deregulációja;
- a valuta konvertibilissá alakítása;
- a különböző hazai piacokon lehetővé kell tenni a külföldi tulajdonlást;
- a gazdaság deregulációja a versenyképesség növelése érdekében;
- a kormányzati korrupció felszámolása;
- a banki és telekommunikációs szektorok megnyitása a magántőke előtt a versenyképesség elősegítése érdekében;
- lehetőséget adni a lakosságnak, hogy válasszon mind hazai, mind külföldi nyugdíjbiztosítók közül.

E pontok együttes megvalósulása esetén – könnyű belátni – a világ kormányai, a legjobb esetben is regionális önkormányzati szerepkörben találnák magukat, mindenfajta érdemi gazdaságpolitikai mozgástér nélkül,

---

bankok körül kialakult árnyék bankrendszer mintegy magába szívta az amerikai jelzálog-hiteleket, köztük – a növekvő részarányt képviselő – magas kockázatú subprime hiteleket is. Ehhez a rendszer nem csak a hazai és külföldi befektetők erre a célra szánt pénzét használta fel, hanem jelentős mértékben bankhiteleket, elsősorban a tulajdonos és szponzorbankoktól. A bankok közötti szoros hitelezői és betételhelyezői kapcsolatok miatt ezzel a teljes bankrendszer forrásai bevonódtak ebbe a kockázatos játékba. Az árnyék bankrendszernek ezt a sajátosságát az egész világ érzi 2008. szeptembere óta.” SZEPESI Gy.: A pénzügyi világválság néhány eddigi tanulsága. II. *Közgazdaság*, 2009. október. 78.

Szentes Tamás pedig átfogó elemzésében egyenesen világméretű erkölcsi megújulást sürget. „Az erkölcsi megújulás, egy új kultúra, a „planetáris” erkölcs kifejlődése érdekében sokat, nagyon is sokat lehet és kell is tenni.” SZENTES T.: Válság és válságviták. *Közgazdaság*, 2009. október. 68.

s felettük – no nem egy Világkormány, ez lenne még a jobb eset – hanem egy arctalan, se nem jó-, se nem rosszindulatú, pénzügyi bürokrácia állna, amelyről nem lehetne tudni hol található, azt sem, hogy kikből áll (csak azt, hogy kikből nem: vagyis politikusokból, vagy neves közéleti személyiségekből nem!) csak azt az egyet, hogy döntéseit a pillanatnyi profitérdek vezérli egyedül.³

E pontok közül csupán három (alacsony infláció és árstabilitás; kiegyensúlyozott, de lehetőség szerint szufficites költségvetés; kormányzati korrupció felszámolása) az, amely az adott ország tényleges érdekeit szolgálja az összes többi a szabad gazdasági mozgáster kialakítását célozza, amelynek érvényesüléséhez persze az is kell, hogy az ember – e folyamat hatására – emberből teljes mértékben fogyasztóvá alakuljon.

Az 1960-as évek végére a Nyugat-Európában kialakuló szociális piacgazdaság persze egy másik utat jelentett. Megjelentek azok a típusú nagyvállalatok és vállalati konglomerátumok, amelyek már nem csupán gazdasági funkciót töltek be, hanem bizonyos társadalompolitikai feladatokat is elláttak. Elsősorban Nyugat-Németországban ennek komoly irodalma alakult ki, amelyek közül – jelentőségüket illetően – két szerző emelkedik ki: Thomas Raiser (*Das Unternehmen als Organisation*, Berlin 1969.) és Claus Ott (*Recht und Realität der Unternehmens Korporation. Ein Beitrag zur Theorie der Juristischen Person*. Tübingen 1977.) nagy-monográfiájával.

Álláspontjuk elméleti lényegét Sárközy Tamás a következőképpen foglalja össze: „A vállalat szociális közösség és mint ilyen, elhatárolandó a szociológiailag kis csoportnak minősülő egyszerű társulástól. A vállalat valóságos szervezeti tagozódását kell a vállalati jognak kifejezni: a vállalat pedig olyan „szociális egyesülés”, amelyben vagyoni, illetve személyi közreműködésre résztvevő jogalanyok egyesülnek (részvényesek, menedzserek, al-

³ Egy példa a sok közül: A történetben szereplő férfi pénzügyi menedzser, egy fedezeti alap „hedge fund” egyik igazgatója. „Trent nem görcsösen, de koncentrált figyelemmel követi irodájából a világ eseményeit annak érdekében, hogy a helyes csatornába terelhesse az ügyfelei által rábízott kétmilliárd dollárt. Ebben őt is multimédiális eszközök segítik, neki is megvan a maga hatalmas Reuters-képernyője, a TV-és komputermonitorok között nála is, mintegy asztali lámpa ott ágaskodik a „squawk-box”, a visító doboz, amely nem más mintegy hangszóró egy fekete mikrofonnal. Ezen keresztül hallhatja őt majd száz munkatársa a világ legkülönbözőbb pontjain, elsősorban a tokiói, londoni és a New York-i tőzsdén neki dolgozó brókerek. Másodperceken belül milliárdos értékeket tud mozgatni feltűnés nélkül, de hatékonyan.” MARTIN, H.-P.-SCHUMANN, H.: *A globalizáció csapdája*. Perfekt Kiadó, Budapest, 1998. 80.

kalmazottak), és ezen egyesülés, illetve működés során való részütkezőseiket, érdekkülönbségeiket is magában foglaló végső érdekegységük a vállalati jog alapja.”⁴

A gazdaságpolitikai események azonban – amint az már köztudott –, a jóléti állam tartós regnálásának idilli képét lerombolták. Ennek egyik alapvető külső oka a két olajár-robbanás gazdasági hatása volt, a másik alapvető belső ok, hogy rövidtávú üzleti eredmények érdekében általánossá vált a termelő tevékenység kiszervezése a Nyugat Európai országokból (lásd például az egész európai textilipar totális eltűnését!) amelynek során már középtávon is jelentkezett az anyaországokban a munkanélküliség növekedése, hosszabb távon viszont kiderült, hogy a tényleges termelőtevékenység nagyobb része a Kelet Európai országokba, illetve a Távol Keletre került áthelyezésre. Az egyes államok a megszokott szociális színvonalú ellátást csökkenő állami bevételek mellett képtelenek voltak finanszírozni, így a folyamat végére a jóléti állam teljes mértékben letűnt (csak remélni lehet, hogy nem véglegesen) s helyét a nyílt globalizáció vette át.

E folyamatot szervezeti oldalról jól támasztja alá, hogy az egyes társadalmi formák szervezeti sokszínűsége iránti igény megszűnőben van, az egyszerűbb uniformizált formák kialakulási korszakát éljük, amit persze az angol-amerikai jog betörésének hatása is felerősít.

Sajnálatos módon az Unió legfelsőbb vezetése ezekre a kihívásokra még mindig a liberális gazdaságpolitika talaján álló választ képes csak adni, hiszen még legutóbb is a francia német csúcson (2011. október) a görög válság megoldására az európai pénzalapok feltöltése, illetve a bankok feltőkésítése jelentene megoldást a résztvevők szerint. Ez utóbbi azért is furcsa, mert a 2008-as válság után számos bank megmentésre került, ugyanakkor a banki vezérkart egyáltalán nem zavarta, hogy az adófizetők pénzéből veszik fel az átlaghoz képest csillagászati jutalmukat. Ez jól mutatja, hogy szociológiai értelemben eltűnőben van a pénzvilág vezetőinek szociális érzékenysége és reálisak az esélyei annak, hogy ténylegesen megvalósuljon a társadalom két részre való felosztása ahol 20% a nagyon gazdag, 80% szegény, illetve nagyon szegény kategóriába tartozik, a középosztály tehát eltűnik (a szakirodalom ezt hívja röviden a 20–80-ak társadalmának).⁵

⁴ SÁRKÖZY T.: *A szocialista vállalatelmélet jogtudományi alapjaihoz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 179–180.

⁵ Lásd részletesen: MARTIN–SCHUMANN: *i. m.* 9–11.

Paradox módon a washingtoni közmegegyezés teljes megvalósulása útjában az úgynevezett feltörekvő országok állnak, nyilvánvaló, hogy sem Kína, sem India, sem Brazília nem fogják követni ezt az utat.

A világgazdaság jövőbeni útjait s ennek egyenes következményeként a világpolitika változását persze lehetetlen megjósolni, az azonban valószínű, hogy egy merőben új feltételrendszer között kell 10–15 év elmúltával a kormányzás művészetét gyakorolni.

Ma azonban még a globalizáció korát éljük, s ennek negatív hatásait, ha már leküzdeni nem tudjuk, de ma kell legalább megkísérelni tompítani. A kis és mikro vállalkozások folyamatos tönkremenése, a nagyvárosok belvárosainak üres vagy bedeszkázott üzleti portáljai egyértelműen jelzik, hogy a kereskedőlánccal szemben a küzdelmet állami segítség nélkül képtelenség felvenni. Piacgazdasági viszonyok között természetesen szóba sem kerülhet a kivételes bánásmód, ezért az egyéb általános gazdasági eszközökön túl egy nagyon lényeges területre kell koncentrálni, nevezetesen a csődjogi gondolkodásban a reorganizációt kell előtérbe helyezni.

III. A csődjog gazdaságpolitikai alapjai

Vizsgált területünk komplex jellege – a kérdés legalább annyira közgazdasági, mint jogi – elengedhetetlenné teszi annak a kérdésnek a felvetését, hogy a globalizáció mostani szakaszában a nemzeti gazdaságpolitikának mire kell helyeznie a hangsúlyt, másképpen szólva milyen prioritásokat kell megjelölnie.

Veress József közgazdász professzor egy 2001-ben írott tanulmányában⁶ a csődszabályozás gazdaságpolitika által elvárt közvetlenül érvényesülő funkcióit az 1990-es években a következőkben látta:

1. A tevékenység beszüntetésének biztosítása, 2. A rendelkezésre álló eszközöket, erőforrásokat a hatékonyabb felhasználás irányába kell terelni, 3. A hitelezői védelem. E sorrendet azonban – véleménye szerint – 2001-re már meg kellett volna változtatni, mégpedig oly módon, hogy első helyre a reorganizáció, másodikra a hitelezők védelme kerül, míg a felszámolás a harmadik helyre csúszik vissza.

Újabb 10 év elteltével a prioritásokat azonban az élet ismét megváltoztatta. (Persze más kérdés, hogy ezt felismeri-e, s ha igen érvényesíteni

⁶ VERESS J.: *Közgazdasági megfontolások a csőd és a felszámolás törvényi szabályozásának modernizációjához*. Kézirat, Budapest, 2001. 5.

is tudja a gazdasági kormányzat.) Első helyre egyértelműen a reorganizáció került, míg a hitelezői érdekek védelme eltűnt, és így a felszámolás a második – s egyben utolsó – helyet kapta.

Persze a hitelezői érdekek védelme csak mint gazdaságpolitikai prioritás szűnt meg – jogpolitikai szempontból megmaradt, a jog ugyanis – természeténél fogva – ezt soha nem tagadhatja meg. Hatályos társasági törvényünk például 30. § (3) bekezdésében rögzíti, hogy amennyiben fizetőképtelenséggel fenyegető helyzet következett be, akkor a társaság vezető tisztségviselői ügyvezetői feladataikat a társaság hitelezői érdekeinek elsődlegessége alapján kötelesek ellátni. A rendelkezés leírva nagyon szép, a gyakorlatban azonban erősen kétséges, hogy mit jelent a hitelezői érdekek elsődlegessége az adott döntések meghozatala szempontjából, tekintettel arra, hogy a törvény az összes hitelező érdekéről szól, amelyek nyilvánvalóan nem állnak összhangban egymással, hiszen számukra érthető módon egyetlen egy érdek létezik, nevezetesen az, hogy hozzájussanak követelésükhöz. A szakasz ily módon jogirodalmi szépségnek minősíthető, mindenfajta gyakorlati haszon nélkül.

Jól jelzi, hogy itt tulajdonképpen csupán egy jogpolitikai kérdéstről van szó, az a tény, hogy ez az elv – igaz sokkal finomabb formában – szerepel az új Ptk. tervezetében is. (Persze át- vagy újrafogalmazása, esetleges elhagyása a későbbi időszakban egyáltalán nem kizárt) A tervezet leszögezi, hogy a vezető tisztségviselőnek a társaság fizetőképtelenségével fenyegető helyzet beállta után a társaság érdekeinek elsődlegessége mellett a méltányos hitelezői érdekeket is figyelembe kell vennie döntései meghozatalánál. Ez a szabályozás is mutatja, hogy a jog ebben a szakaszban igazából nem tud mit kezdeni a hitelezői érdekek tényleges védelmével, vagyis a társaság és hitelezői közötti érdekkonfliktust ily módon nem lehet feloldani. Hiszen ezek az eszközök a gyakorlatban pontosan akkor mondanak csődöt, amikor tényleges alkalmazásukra szükség lenne.

Vajon miért nem merjük kimondani, hogy igazi, hatékony hitelezővédelmi eszközökkel sem a társasági sem pedig a csődjog nem rendelkezik.

Ha valamire akkor erre a 2008-es gazdasági világválság fényesen rávilágított. Egyértelmű tehát, hogy a mai gazdaságpolitikának a reorganizációt kell előtérbe helyeznie. Ahhoz azonban, hogy a konkrét módokat eldönthessük előzőekben azt kell röviden áttekinteni, hogy a csődjog sajátos fejlődési szakaszait tekintve egyáltalán hogyan és miként alkalmas erre.

IV. A csődjog fejlődésének rövid történeti összefoglalása

1. Római jog

Az adós-hitelezői viszony legalapvetőbb problematikája kétségkívül a közöttük fennálló érdekellentét, méghozzá ennek a lehető legegyszerűbb formája: a hitelező minél előbb a pénzéhez szeretne jutni, az adós pedig ezt a hitelezői igényt egyáltalán nem, vagy csak részben szeretné, illetve tudja teljesíteni. Viszonyuk magántermészetű. A közhatalmat gyakorló államot az okok és a lejátszódó folyamatok nem érdeklik, csupán az „eredményt” bünteti. A római jog kezdeti szakaszára teljesen ráillik ez az alapfelfogás: a XII táblás törvény rendelkezései értelmében a hitelező önhatalmulag – hatósági védelmet élvezve – járhatott el az adóssal szemben, aki fizetéseképtelensége esetében tartozásaiért testével kényszerült helytállni. Ha adósságait nem tudta a törvényben megszabott 30 nap alatt kifizetni, úgy a hitelező fizikai erőszak alkalmazásával is (kezét rátéve) elfoghatta és a praetor elé vihette. A praetor előtti eljárásban maga az adós nem védekezhetett, érdekében csak harmadik személy léphetett fel kezesként (*vindex*). Az eljárást követően a hitelező adóssát 60 napig bilincsbe verve fogságban tarthatta, majd – szabad belátása szerint – vagy megölte, vagy pedig a trans Tiberin (a Tiberisen túlra – vagyis külföldre) rabszolgának eladta. Az így befolyt vételáron megosztozott hitelezőtársaival.

A rendelkezésből jól kivehető a jogi (s a mögötte meghúzódó erkölcsi) felfogás. A szabályozás szempontjából teljesen közömbös, hogy a hitelező vagy hitelezők végül is hozzájutnak-e követelésükhöz vagy sem, a fő hangsúly az adós személyén van: az adós – azzal, hogy nem fizetett – megsértette az erkölcsi rendet, bűnt követett el, amelyért büntetést érdemel, de magát a büntetést nem a jog szabja ki – az csak az érvényesíthetőségi keretet adja meg hozzá – hanem a hitelező.

A praetori per (Kr.e. III.-Kr.e. I. sz.) megtartotta a személyi végrehajtást, illetve ennek alternatívájaként bevezette az univerzális, vagyis csőd-szerű vagyoni végrehajtást.

A végrehajtási eljárás végrehajtási perrel (*actio iudicati*) volt megindítható, amire akkor került sor, ha az alperes harminc nap alatt nem tett eleget az ítéletben foglaltaknak.

A marasztalás után a praetor beutalta a hitelezőket az adós vagyonába, hogy azt megőrizzék, ám az adóssal ekkor még nem fosztotta meg annak birtoklásától. Ha az adós az ezt követő harminc napon belül sem fizetett

(ekkor még lehetősége volt fizetnie, ám az ítéletben meghatározott összeg duplumát), vagy nem engedte át vagyonát, önmagától, külön rendelkezés nélkül beálló infamia sújtotta, azaz becstelenné vált, megnyílt a személyes végrehajtás, és megkezdődött a vagyon eladásának előkészítése. A hitelezők a praetor újabb utasítása alapján *magister bonorum*ot választottak maguk közül, feladata volt az árverés előkészítése és lebonyolítása. Az árverők bizonyos százalékot ígértek a követelések kiegyenlítésére, a csőd-vagyont a legtöbbet ígérő vehette meg (*bonorum emptor*), aki a vagyon praetori tulajdonosává vált: őt illették az adós aktív követelései, s a többi hitelező immáron vele szemben léphetett fel az általa vállalt százalék erejéig. A praetor védelmet adott a hitelezőknek az adós hitelezőket megkárosító (*in fraudem creditorum*), a birtokbavétel megelőző vagyoneledegenítése ellen, ennek eszközeül az *interditium fraudatorium* és az eredeti állapot helyreállítása (*in integrum restitutio*) szolgált. A vagyont az adóssal összejátszva, illetve annak szándékáról tudva megszerző személy köteles volt a kárt megtéríteni, a jóhiszemű, ingyenes szerző személy gazdagodás kiadására volt perelhető.

Bizonyos kedvezmények megillették az adóst: ha vagyonát a birtokba utalt hitelezőknek önként átengedte (*cessio bonorum*), egy augusztusi *lex Iulia* alapján mentesült a személyes végrehajtástól és az infamiától – ebben az esetben megillette a *beneficium completentiae* is, vagyis későbbi szerzeményeiből csak annyit lehetett végrehajtani, hogy az ne veszélyeztesse életfenntartását.

A személyi végrehajtás keretében (*manus iniectio* formaságai nélkül) a felperes a praetor engedélyével a tartozás megfizetéséig vagy ledolgozásáig fogságban tarthatta az alperest.

A vagyoni végrehajtás a császári perben (Kr.u. I. századtól Iustinianusig) nem univerzális (csődszerű), hanem egyes vagyontárgyakra menő (szinguláris). Ha az ítélet természetbeni szolgáltatásra, vagyis a dolog kiadására szólt, akkor a dolog elvételéhez a pernyertes fél hatósági segítséget vehetett igénybe. A pénzüsszegre szóló ítélet végrehajtása a bírói zálogolással (*pignus ex causa iudicati captum*) és az egyes vagyontárgyak elárverezésével történt – az egész vagyonra menő végrehajtásra az adós csődje esetén került sor. Iustinianus a *beneficium completentiae*et, tehát azt, hogy az adós vagyonából csak az életfeltételeihez szükségesen felüli rész lehet végrehajtani, a végrehajtáskor meglévő vagyonra is kiterjesztette. Iustinianus idején alakult ki az *actio Pauliana*, amely a hitelezőket védte

az adós család, őket megkárosító vagyoneledgenítéseitől. A személyi végrehajtás tekintetében a magánfogságot felváltotta az állami fogság.⁷

2. A középkor megoldása

A Nyugat-Római Birodalom bukását követően Itália területén egészen a XIII. századig a késő római jogi rendszer volt érvényben, ekkor azonban – alapvetően gazdaságpolitikai megfontolásokból – teljesen új dogmatikai alap megalkotására került sor. (Ezt a dogmatikai alapot 300 évvel később átveszik a Hansa városok, illetve az azt követő klasszikus csődtörvények is.)

E tengeri kereskedelemmel foglalkozó városok négy-öt kereskedőházzal rendelkeztek, lényegében ez adta gazdaságuk alapját. Bármelyik kereskedőház bukása, (az utóbbira az esély igen nagy volt, gondoljunk csak a nagy távolságokra, a hajók felszereltségére, különböző természeti és emberi veszélyekre stb.) az egész városállam csődjét is jelenthette volna. A nemfizetés esetére hatályban lévő jogi eszközök viszont még a római jog – adós személyére koncentrálódott – büntető jellegű felfogásán alapultak. A kereskedőház tulajdonosa, így fizikailag ugyan veszélybe került, de az ő fizikai megbüntetése semmivel sem csökkentette a városállam gazdaságának fenyegetettségét. Éppen ezért ki kellett alakítani egy olyan módszert, amelynek segítségével a bukott kereskedőházat izolálni lehetett, el lehetett metszeni – méghozzá egyidejűleg és azonnal – az összes üzleti szálak és úgy lehetett tenni, mintha a bukott igazából sosem létezett volna.

Ezért és nem pedig a hitelezői igények kielégítéséért alakította ki a korabeli jogi gondolkodás azt a tételt, hogy a csőd megnyitásával az adós összes tartozása lejárttá válik. A külön kezelést, a gazdasági szálak elmetzését ugyanis csakis ezzel a módszerrel lehetett elérni.

Ugyanakkor Európa német nyelvterületein egészen a XVI. századig az eljárás középpontjában – a római civiljogi perrendhez hasonlóan – az adós személye állt és maga az eljárás az egyes hitelezőket megillető külön végrehajtási jog elvén alapult.⁸

A hitelezői érdekek fokozottabb és hatásosabb védelme azonban megkövetelte a csődjog reformját is. A folyamat eredményeképpen jött létre az úgynevezett közönséges német csődjog, a harminc éves háborút követő időszakban, amikor is a szétzilált vagyoni viszonyok miatt tisztázni kellett a tu-

⁷ Bővebben lásd: FÖLDI A.–HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*. Budapest, 2000. (5. kiadás) 195–197.

⁸ SCHWEPPE: *System des Concurses der Gläubiger*. Göttingen, 1829. 8.

lajdoni, illetve tulajdonosi pozíciókat. Az eljárás lassúsága és túlszabályozása miatt a közönséges német csődjog nem felelhetett meg feladatának.⁹

Az adós-hitelezői viszony tehát végig megmarad „magántermészetűnek” az olasz városállamokban azonban a szabályozás már a hitelezők összességének érdekeivel is igyekszik számolni, amely érdekek – a kereskedelem meghatározó súlyát tekintve – már tulajdonképpen államérdekek is tekinthetők.

Ezzel szemben a kontinens belső területein az adós-hitelezői magánérdek töretlenül érvényesül, az egyes államokat nem „érdeklí” a hitelezők kielégítése, s így a szabályozás nincs is erre tekintettel, az eljárások sokszor évekig elhúzódnak. A közönséges német csődjogban megjelenik az aprólékos, lehetőleg minden részletre kiterjedő eljárási rend – ami legfeljebb csak „életidegen jogász remekműként” létezhet.

Összességében tehát a római jog – bár nem ismert elkülönített csődjogot – olyan szabályokat állított fel, amelyek részben már a gazdaság igényeire is figyelemmel voltak. Ezt főleg a császárkorban figyelhettük meg. Természetesen a korai középkor fejletlenebb – alapvetően más alapokon nyugvó – gazdasági élete nem követelte meg a jusztinianusi pontos jogi megoldások alkalmazását, ezért ismét az adós személye került előtérbe, vagyis – a korai római szabályozáshoz hasonlóan – a csőd büntető funkciója dominált.

A fokozatosan, egyre erőteljesebbé váló gazdasági élet viszont szétfejtette a jogi kereteket és arra kényszerítette a törvényhozókat, hogy a csődjogi megoldások jobban kifejezésre juttassák a gazdaság érdekeit. A közvetítő közeg a kereskedelem volt. A Földközi-tenger majd a XVI. századtól kezdve az Atlanti-óceán – partján fekvő államokban a kereskedőkre vonatkozó középkori jogforrások gyors és határozott megoldásokat kínáltak; amelyek „életrealitását” mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy számos dogmatikai rendelkezésük szinte változtatás nélkül került át a liberálkapitalista jogrendszerekbe. Ugyanakkor a Német-római Birodalom

⁹ A közönséges német csődjogban a bíróság a csődnyitási határozat meghozatalát követően ugyan rögtön kinevezte a tömeggondnokot, aki el is kezdte tevékenységét, de konkrét intézkedést csak és kizárólag a bíróság utasítására tehetett. Emiatt az eljárásnak ez a szakasza sokszor évekig elhúzódtott. A felszámolási eljárás végén a bíróság ítélettel döntött a követelések valóságára és osztályozására tekintetében. Ugyancsak jelentősen lassította az eljárást, hogy a csődtömeg értékesítése előtt (amelyre csak az előbb említett bírósági ítélet megszületése után kerülhetett sor) egyetlen hitelezőt sem lehetett kielégíteni, még azokat sem, akik követelésüket zálogjoggal biztosították. A bíróság ugyanis az ügynevezett felosztási határozatában minden egyes hitelező részesedését névvel és összegszerűen maga állapította meg.

belső, szárazföldi területein az eljárásnak egy nehezkesebb változatát találjuk a közönséges német csődjog formájában. Ám ez, tekintve, hogy itt a kereskedelem nem játszott olyan meghatározó szerepet, mint délen, illetve a nyugati országokban, nemcsak a kereskedőket tárgyalja.

A kereskedelem, pontosabban a tengeri kereskedelem döntő hatása azonban ezeken a területeken is érződik: nem véletlen, hogy például Hamburg az elsők között szakított a közönséges német csődjoggal és tért át saját kereskedői érdekeit jobban szolgáló szabályozásra.¹⁰

3. A klasszikus csődjogi kódexek máig tartó hatásai

Szóltunk már róla, hogy miért alakult ki az a tétel miszerint a csőd megnyitásával az adós összes tartozása lejárttá válik.

Ez a felfogás a klasszikus csődtörvényekben kifejeződött és lényegében az 1970-es évekig szinte egyedüli meghatározóvá vált a csődjogi gondolkodásban. Időről időre persze a hitelezői igények kielégítése is – mint szempont – előtérbe kerül, főleg az irodalomban és a törvénykönyvek preambulumaiban megfogalmazott, elérni kívánt célként jelenik meg, de a tényleges kielégítési ráta ismeretében e célt igazából a jogalkotó soha nem is vehette komolyan. Jól példázza ezt, hogy amikor 1975-ben egy kölni nemzetközi kongresszuson a 100 éve született német birodalmi csődtörvényt ünnepelek, akkor az egyik előadás alapvető üzenete az, hogy a jogállam szempontjából megengedhetetlen, hogy a normál csődhitelezők átlagos kielégítési szintje soha és sehol nem éri el követeléseik 10%-át sem.

A csődjogi szakirodalom folyamatosan dolgozta ki e jogterület alapelveit. Ennek kapcsán arra kell felhívni a figyelmet, hogy mivel a klasszikus csődtörvények elvi és gyakorlati alapjai a középkori városi jogkönyvek voltak, és mivel a mai helyzet döntő alapját a klasszikus csődtörvények adják, ezért ezen alapelvek a világon valahol mindenképpen érvényesülnek, de közöttük természetesen egyszerre van jelen a XIX. századi gondolkodásnak, valamint a XX. század végi változás felfogásnak az eredménye.

---

¹⁰ Lásd: Az 1753. augusztus 31-ei hamburgi Neue Fallitenordnung-ot.

Az alapelvek röviden az alábbiakban foglalhatók össze:¹¹

a) A hitelező követelések kielégítése és eközben a hitelezőkkel való egyenlő bánásmód („par conditio creditorem”) – a disztribúció elve.

Ez a XIII. századtól élő alapelv nagyon szép ideális célnak tűzi ki a hitelezők pénzügyi kielégítésének eszméjét és ugyanakkor rögzíti a közöttük lévő különbségtétel tilalmát is, ami persze csak az adott hitelezői csoporton belül érvényesül. Amint láttuk ennek gyakorlati megvalósulásának esélye a nullával egyenlő, ugyanakkor viszont ma is jelen van a csődjogi gondolkodásban.

b) A hitelezői jogok kényszeregyezsége útján történő korlátozások elve.

E sokkal praktikusabb elv azt jelzi, hogy a megegyezés értelmében a hitelezők többsége akaratát ráerőltetheti a kisebbségre, itt tehát már tisztábban mutatkozik meg a kártelepítési funkció a jogi jelleggel szemben.

c) A csődmegelőzés elve.

A szervezéstudomány eredményének átvételéről van szó, könnyen belátható, hogy minél korábban észlelik a gazdasági problémák jelentkezését, annál könnyebb, sikerrel leküzdeni őket.

d) Az adósságrendezés elve.

E lehetőség mind az üzleti, mind a magánszemélyek előtt nyitva áll, itt nem az adós gazdasági talpra állításáról van szó, hanem az adós meglévő aktíváinak a hitelezők mindegyikét kielégítő közös megegyezésen alapuló közös felosztásáról. Mivel nagyon hasonlít, legalábbis formailag, a reorganizációra, ezért a félreértések elkerülése érdekében, például mint az osztrák, mind a német jogi szaknyelv más terminológiát használ.¹²

e) A reorganizáció elve.

Itt egyértelműen elsődleges érdek a cég gazdasági talpra állítása, bár kezdetben a legtöbb jogrendszerben az adós döntött az eljárás megindításáról, de mára már más megoldásra is számos példa van, 1982-től például az osztrák jogban a bíróság maga is dönthet a reorganizációs eljárás megindításáról. Ezen elv térhódítását jelzi, hogy a reorganizáció kötelező megkísérlése a német – a csődtörvényt felváltó fizetőképtelenségi tör-

¹¹ Lásd részletesen: LŐRINCZI Gy.: Csődjogi szabályozás fejlődésének főbb irányai. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1997. 10–18.

¹² Az osztrák jogban az adósságrendezési eljárás az „Ausgleichsverfahren” (magánszemélyekre: „Zahlungsplan”), a reorganizációs eljárás pedig a „Vorverfahren”. A német jogban az adósságrendezési eljárás az „Insolvenzplan” (magánszemélyekre: „Schuldenbereinigungsplan”), míg az előzőhöz szorosan kapcsolódó reorganizációs eljárás az „Eigenverwaltung”.

vényben – már alapelvi szinten jelentkezett, ezzel is alátámasztva a jogintézmény egyre nagyobb térnyerését.

f) A fogyasztóvédelem elve.

Első látásra a globalizáció kora „termékének” látszik, de az angol, amerikai jogban egy nagyon régi elvről van szó (Anglia 1075; USA 1898), lényege, hogy a csődjogi védőernyőt kiterjeszti a nem vállalkozási tevékenységből kifolyólag fizetésképtelenné vált magánszemélyek számára.

g) A rehabilitáció (mentesítés) elve.

Az elv, ahogy a nevében is benne van, a csődbe ment mentesítésére szolgál, a bukás személyi és vagyoni konzekvenciái alól. Alapvetően magánszemélyek tekintetében alkalmazzák ma, amikor az önhibáján kívül csődbe ment magánszemély adósságának egy részét elengedik.

h) Represszió és likvidáció, a gazdaság megtisztításának elve.

Ez az elv tükrözi legjobban a kora római jog büntetőfelfogását, gyakorlati szempontból érvényesülése azért fontos, mert a különböző eljárások során számos esetben komoly személyi visszaélésekre kerül sor, így gazdaságilag is rendkívül fontos ezen személyek megbüntetése, nem csupán a büntetés miatt, hanem döntően azért, hogy a szigorú büntetés másokat a jövőben elriasszon a hasonló cselekedetek elkövetésétől.

i) Az univerzalitás elve.

A nemzetközi csődjog problematikája jelenik itt meg. Mindenképpen meg kell akadályozni, hogy az adós vagyont a végrehajtás alól akként vonja ki, hogy azt más országba, vagy országokba telepíti. Ezt a kérdést az Európai Unió vonatkozásában a Tanács 1346/2000. EK számú rendelete a fizetésképtelenségi eljárásról (2000. május 29.)¹³ megoldotta. Az eddigi gyakorlati tapasztalatok reménykeltőek abban a vonatkozásban, hogy a rendelet gazdaságilag képes elérni célját.

A csődjoggal szemben támasztott soron következő gazdaságpolitikai fordulat azokban az években kezdődik, amikor is a Nyugat-Európában honos jóléti állam (szociális piacgazdaság) fenntartásához elengedhetlenné válik bizonyos cégek reorganizációja. Ezt a korszakot éljük s ennek fényében lényegében mindegyik európai állam törvényhozásában a reorganizáció elősegítése avagy adott esetben kötelező megkísérlése kerül előtérbe.

Ha e folyamatot értékelni kívánjuk akkor – véleményem szerint – két dolgot mindenképpen le kell szögezni.

¹³ OJ, L 234/44. 2006. 8. 29.

Az egyik, hogy a csődjogban igazából nincs benne a jogi gondolkodás, hanem jogszabályi mezbe öltöztetett kártelepítés folyik. Ezt a talán szélsőségesnek tűnő nézetemet a következőkkel szeretném alátámasztani. Közismert, hogy mind az angolszász mind pedig a kontinentális jog elméleti alapjait a római jogban találjuk meg. A római jogi felfogás (archaikus jog) szerint „a jog a jó és az igazságos és / méltányos művészete” (Celsus),¹⁴ az igazságosság és a jog viszonyáról pedig Ulpianus azt mondta, hogy „az igazságosság az arra való állandó és örökös törekvés, hogy mindenkinek megadjuk az őt megillető jogot”.¹⁵

A jog és igazságosság e szemüvegén keresztül nézve rögtön világossá válik, hogy e területet a római jog miért nem szabályozta – egyszerűen azért, mert nem tartotta jognak, hiszen az adós kötelmi igényeknél a nemfizetés tényével egyszerre két még a XII. táblás törvényben rögzített szabályt is megszegett (ahogy a nyelv szólott, úgy legyél kötelezve, illetve adós fizess! jogparancsa), s így tágabb értelemben vett *iniuriát* elkövetve, mintegy a jogon kívül helyezte saját magát. Az államhatalomnak pedig nem volt más dolga, mint végrehajtási kényszerintézkedésként az adós „rabszolgaként való értékesítése”.

Figyelemmel arra, hogy a római magánjognak nem volt erőssége a gazdasági jogi gondolkodás, így nem tudjuk, hogy az adós vételárából befolyt összeg tényleges elosztása hitelezői között mennyiben állt érdeklődésének homlokterében (az igazságnak tartozunk annak rögzítésével, hogy a Kr.e III. századtól kezdve megjelennek az univerzális vagyoni végrehajtás egyes elemei). Ugyanakkor ez is kártelepítés, hiszen szó sincs arról, hogy a jog figyelemmel lenne a hitelezői követelések tényleges megtérülésére. De ugyanez elmondható a csődjog XIII. századi kialakulásának időszakában is, hiszen itt is csak a bukott vagyona szolgált a hitelezői igények kielégítésének fedezetéül, bár a megtérülés már annyiban izgatta a városállamok jogalkotóit, hogy azt elérendő célként jelöljék meg, mivel a pénztöke is általában saját fennhatóságuk alatt lévő személytől származott és így bármilyen fokú megtérülés javította gazdasági- pénzügyi pozícióikat.

A másik, hogy a reorganizáció megjelenésével megszűnt az igény az újjászervezés alanyává váló cég izolálására és az csak a gazdaságpolitika fókuszából kikerülő vállalkozások esetében maradt fenn.

¹⁴ *Ius est ars boni et aequi.* Ulpianus idézi Celsustól *Digesta*, 1, 1, 10 pr. NOTARI T.: *Római köz- és magánjog.* Kolozsvár, Saciencia Kiadó, 2011. 100.

¹⁵ *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi* Ulpianus *Digesta*. 1, 1, 10, idézi NOTARI: *i. m.* 107.

Speciális vonás tehát a terület jogiatlanítása és ezzel szoros összefüggésben a mindenkori gazdaságpolitika által meghatározott kártelepítés.

Jelen tanulmánynak nem tárgya a magyar vonatkozó jogalkotás elemzése és értékelése, annyi azonban általánosságban megállapítható, hogy csődtörvényünk elmúlt 20 évére az eljárásközpontú gondolkodás nyomta rá a bélyegét, amely gondolkodásmódot a jogalkotó teljes egészében magáévá tette. Ennek eredményeképpen – ellentétben például az 1881-es csődtörvényünkkel – a törvény nem tagozódik anyagi és eljárásjogi részre, hanem az eljárásjogi normák dominanciája között elvétve és összevissza megjelennek anyagi jog rendelkezések is. Például a felszámoló jogállására csak több rendelkezés összevetése útján következtethetünk. Vagy például a bíróság az eljárás megindításáról semmifajta érdemi és tényleges hatáskörrel nem rendelkezik, ezen kívül olyan jogi normának a legnagyobb jóindulattal sem minősíthető szövegrészek kerültek bele a törvénybe, mint például V. csődjogi novellánk azon gyöngyszeme, hogy „az első tárgyaláson a hitelezők kinyilváníthatják, hogy az egyezségi javaslatot nem támogatják” [Cstv. 18. § (1) bek. első mondat].

V. A fizetéképtelenség modern jogának alapelvei¹⁶

Az előzőek során megkíséreltem bebizonyítani, hogy a csődjogi fejlődésben már régebben megjelentek, és korlátozottan ugyan, de alkalmazást nyertek azok az elvek, amelyek megfelelhetnek a globalizáció piaci hatásaira adott válaszoknak. Kiderült, hogy a reorganizáció iránti igény ugyan gazdasági szempontból egyre nő, azonban az is világos, hogy az egyes országokban meglévő eljárásközpontú gondolkodás miatt ennek érvényesülési lehetőségei csökkenek. Az eljárás központúságra persze a jogállami lét, annak az igazságosságra való törekvése magyarázatot ad ugyan. Ha azonban bátran merünk szakítani a csődjog jog kizárólagos jogi természetének tévképzetével, akkor talán gazdaságilag sokkal nagyobb eredményeket sikerül elérni.

---

¹⁶ Az egységessé érdekében e fejezetben is a történelmileg kialakult és nemzetközileg elfogadott terminológiát használom.

1. Reorganizációs eljárás

Elérendő cél: a cég reorganizációja.

A reorganizációs eljárás megindíthatóságának előfeltételéül szabnám az adós legalább egy éves üzleti működését. A kérelmet mind az adós, mind pedig bármely hitelező előterjesztheti.

Az adós szándékai nyilvánvalóan akkor komolyak, ha már rendelkezik egy reorganizációs tervtervezéssel, hiszen csak is ennek fényében tudja azt eldönteni, hogy van-e egyáltalán esélye a egyezség megkötésének. Ebből kiindulva viszont azt is tudnia kell, hogy a terv végrehajtása milyen azonnali, induló költségekkel járna. (A sikeres egyezség esetleges kamatengedéssel, adósság átütemezéssel stb. jár, de tényleges készpénzt a dolog természeténél fogva nem jelent. Ugyanakkor közhely, de igaz, hogy maga az átszervezés megkezdése is költséggel jár.)

Az adósnak tehát az eljárás megindítását célzó kérelméhez mellékelnie kell egy nyilatkozatot, amely szerint konkrét elképzelése van, amellyel a társaság legfőbb szerve egyetért, a szükséges készpénz rendelkezésére áll, vagy harmadik személy vállalja, hogy ezt az összeget sikeres egyezség esetén az adós rendelkezésére bocsájtsa. Magának a reorganizációs elképzelésnek a bíróságnak való eljuttatását azért tartom indokolatlannak, mert a bíróság nincs abban a helyzetben, hogy a tervtervezésnek gazdasági realitását megítélje.

Amennyiben a hitelező nyújtja be az eljárás megindítása iránti kérelmet, akkor ezt nyilvánvalóan csak az adóssal egyeztetve tudja megtenni, következésképpen ugyanezeket az iratokat kell mellékelni, azzal a kiegészítéssel, hogy a kérelmet benyújtó hitelező nyilatkozik arról, hogy a maga részéről egyetért a tervtervezéssel foglaltakban.

A bíróság végzésével megindítja az eljárást, amely értelemszerűen 90 napos pénzügyi moratóriumot jelent. A moratórium alatt kerül sor a terv végleges formába öntésére, de mivel az adós illetve az eljárást megindító hitelezőnek már tényleges koncepciója van, azért ebben a szakaszban igazából – már csak a többi hitelezővel való tárgyalás eredményeképpen – a koncepció végleges terv formába öntése folyik.

Az elkészült terv sorsáról a hitelezők döntenek. Megítélésem szerint a hitelezőket elég lenne két csoportba sorolni, mégpedig nem abszolút összeg szerinti megkülönböztetés alapján, hanem az adós személyére szabottan. Nevezetesen el tudom képzelni, hogy például törvény kimondaná, hogy azok a hitelezők tartoznak az egyik csoportba, akik az adós kö-

telezettség állományához viszonyítottan 10%-ot meghaladó követeléssel rendelkeznek míg a többiek a másik csoportba.

Eredményes egyezséghez mindkét csoport kétharmados, avagy háromnegyedes arányú hozzájárulása szükséges.

Az egyezség bírósági jóváhagyását követően elkezdődik a végrehajtás szakasza. Az egyezségben magában kell meghatározni a végrehajtás teljes időtartamát, az ellenőrzés módját és esetlegesen kitűzni, ha lehet, az egyes részeredmények teljesítési időpontját. Az egyezségben megjelölt határidő eltelte után a bíróság az adósnak a hitelezőjével egyeztetett kérelme alapján az eljárást befejezi. Amennyiben az adós nem tudja, vagy nem megfelelően hajtja végre a tervet, akkor akár az adós, akár bármely hitelező erről szóló bejelentés alapján a bíróság a reorganizációs eljárást megszünteti, és az adós fizetéseképtelenségét hivatalból állapítja meg és elrendeli az adós elleni csődeljárás megindítását.

A nemzetközi tapasztalatok is egyértelműen arra mutatnak, hogy a reorganizációs eljárás sikerének egyik alapvető záloga az, hogy a terv kezdeti végrehajthatóságához a szükséges mennyiségű készpénz rendelkezésre álljon. A globalizáció korában itt lehetne az egyes kormányoknak megfelelő gazdaságpolitikai mozgásteret találni, hiszen a gazdaságpolitika tudja azt, hogy melyek azok a tevékenységek, illetve cégek, amelyek megtartásához alapvető érdeke fűződik. Ebben a körben tehát, ha a fizetéseképtelenség veszélye beáll, akkor az állami tulajdonú bankon keresztül megfelelő összeget tud a konkrét terv végrehajtásához biztosítani.

2. Csődeljárás

Német példára ugyan lehetne egységes fizetéseképtelenségi törvényt alkotni, de úgy vélem nem ezen múlik a jogintézmény sikere. Nyilvánvaló, hogy országonként kell eldönteni mennyiben szükséges a csődfenyegetettséget fenntartani, s mennyiben nem, hiszen a csőd büntető funkciójának alkalmazásáról teljes mértékben lemondani nem lenne célszerű. Ugyanakkor viszont a csődeljárások megindíthatóságát célszerű lenne rendkívüli mértékben megnehezíteni, azért, hogy az üzleti életben ezzel ne lehessen pszichikai fegyverként élni.

Kézenfekvőnek tűnik az eredménytelen bírósági végrehajtás, mint fő csődeljárási ok bevezetése. A másik nagyobb csoportot pedig az adós olyan mértékű eladósodottsága jelenthetné, amikor már semmilyen reális remény nincs arra, hogy a régi szervezet talpon tudjon maradni. Értelemszerűen az ilyen eljárást az adósnak illetve a tulajdonosainak lehetne

csak kezdeményezni. Ugyanakkor az úgynevezett kiszervezéses technikát itt is alkalmazni kellene, vagyis azon cégbeli részek, illetve tevékenységek megmentése és átvitele egy új cégbe, amelyek még gazdaságosan működtethetők a jövőben is.

3. Az adósságrende zés, a mentesítés és a fogyasztóvédelem elvének összekapcsolása

E három eleddig külön-külön mozgó elv összekapcsolásával és alapvetően a magánszemélyekre koncentrálva elérhető lenne, hogy a fogyasztót megvédjük a fogyasztói társadalom negatív hatásainak legalább egy részétől.

VI. Zár szó

Összességében úgy vélem az új évezred küszöbén a bonyolult jogi szabályozás helyett az egyszerű, mindenki számára átlátható megoldásokat kell preferálni. Alapvetően csökkenteni kell a bírósági eljárások szerepét, ugyanakkor a büntető jogi jellegű intézkedéseket világosan meg kell határozni és e világos meghatározások alapján azokat minden esetben alkalmazni is kell.

A globalizáció ellen felesleges küzdeni, mert az tény. Általános hatásait viszont megfelelő gazdaság- és jogpolitikával igenis lehet tompítani, sőt egy-egy esetben még az ország javára fordítani is.

Ehhez viszont jól átgondolt koncepció szükséges.

* * *

ESTABLISHING A MODERN REGULATION FOR INSOLVENCY – BANKRUPTCY AND LIQUIDATION

by Gábor Török

The study reviews the milestones of the development of bankruptcy law from its formation, and indicates the scientific results regarding a research lasting for more decades. Bankruptcy law, can be considered as law only from a formal perspective, in fact it is allocation of damage. It does outline a mature, yet simple

and easy to understand, dogmatically established model for bankruptcy. To sum it up with the acceptance of the fact of allocation of damage, one should satisfy or serve the real needs of economy the tools of law and with the ruling itself it has to prevent the economic and financial abuse of the institution.

The study clearly takes a position on the issue of substantive and procedural law, pointing out that the focusing on process in Hungarian law prevailing results a number of legislative solutions, lacking a uniform concept. Concrete cases in practical life often need not judicial, rather legislative solutions. In particular, the work affirms the actual judicial decision-making and it highlights that the freedom of decision-making has to prevail and should be brought back.

S Z E M L E

Zsohár András*

A SZÖVETKEZETI SZABÁLYOZÁS FEJLŐDÉSE A PTK. ÉS A SZÖVETKEZETEK

A magánjog kereskedelmi jogiasodása a szabályok megkettőződésének ki-
különbölése abba az irányba halad, hogy egységes polgári jogi szabályok
integrálják a korábban kereskedelmi jogból is kilöködött intézményeket,
így a társaságokat, szövetkezeteket.

A német, osztrák hatásra a régi kereskedelmi törvényünk tartalmazta
a szövetkezetekre vonatkozó szabályokat. A későbbi törvényhozás során mind
a mezőgazdaság, mind az ipar, kereskedelem, hitelezés területén önálló,
a kereskedelmi törvénytől elkülönült törvények szabályozták a szövetkeze-
teket (1923. évi VIII. tc., 1923. évi XXVI. tc., 1925. évi VIII. tc., 1920. évi
XXX. tc., 1998. évi XXIII. tc.). A háború után az 1947. évi XI. tc. a szövetke-
zetekről megpróbálta egységesíteni a különböző szövetkezeti formákat, de a
koalíció felrúgásával a szovjet modell erőszakos intézményesítésére került
sor. A közjogi elemekkel átítatott szabályozás a hatvanas évek végéig be-
tagozza a szövetkezeti szabályozást az állami vállalatokkal azonos módon
irányított szervezetek közé. Az 1968-as reformpolitika szakított a korábbi
irányvonallal, megteremtették a tagok közös tulajdonát, az oszthatatlan
szövetkezeti tulajdont, illetve a szövetkezeti földtulajdont. Az állami tulaj-
dontól elhatárolt szövetkezeti csoport-tulajdon megvetette az alapját az
állami irányítástól megszabaduló szövetkezeti mozgalomnak. Az 1967. évi
III. tv. a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről, valamint az 1967. évi IV. tv.
a termőföldről korlátozott magántulajdoni rendelkezési jogot adott a sze-
mélyi háztáji földön és eszközökön, és önálló gazdálkodási jogot a szövet-

---

* Tudományos munkatárs, MTA Jogtudományi Intézete, 1014 Budapest, Orszá-
ház u. 30.

kezeti tulajdon felett. Az öngazgatási, önkormányzati jogok, valamint az államtól a bíróságokhoz került törvényességi felügyeleti jog lényegesen megkülönböztette az állami vállalatoktól a szövetkezeteket. A szövetkezeti szabályozás tág teret adott a tevékenységek szabad folytatására a szövetkezetek egymás közötti, majd később az állami vállalatokkal való társulására, a magántulajdonú háztáji gazdasággal való együttműködés szerződésen alapuló integrációjára. Az 1970–1990 közötti időszakban többször is felmerült, különösen a társasági jog megújulásával, hogy a szövetkezet speciális társasági formaként kerüljön a társasági jogba. Ezt a javaslatot részben ideológiai okokból (a szövetkezet társadalmi küldetésére hivatkozással), részben a szövetkezők az állami befolyás növekedéséből adódó félelem miatt megvétózták. A gazdasági sikerek igazolták az elkülönült szabályozást. Tény, hogy az ENSZ, a FAO, a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége, és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal követendő modellként ajánlotta a magyar szövetkezeti formát a fejlődő országok számára.

A rendszerváltozást követően született szövetkezetekre vonatkozó szabályozás, majd az egymást követő módosítások, új szabályozások nem érthetők meg a korábbi szövetkezeti mozgalom kiépülését és megszilárdítását megalapozó gazdasági, agrár- és szövetkezetpolitikai döntések ismerete nélkül. Szokás mondani, hogy a szocialista rendszer építése megszakította a szerves polgári fejlődés lehetőségét, a társadalmi, jogintézményi szinten lerombolta a hagyományos nemzeti és egyben európai értékeket tükröző intézményeket.

Az ideológiai célok vezérelte forradalmi átalakítások a szovjet modellt mintázták, a nemzeti sajátosságok csak torzult formában juthattak érvényre, és a modern tőkés gazdaság fejlődésének eredményei is csak a technokrata, pragmatikus szempontok alapján kerülhettek átvételre. A korlátozott fejlődés nemegyszer (sajátosan magyar módra kialakított) speciális jogintézmények kialakítását eredményezte. Ilyen volt például a szövetkezeti közös tulajdon, mint a társadalmi tulajdon sajátos csoporttulajdon formája, vagy a háztáji gazdaság, a tartós földhasználat, az átalány elszámolási rendszer, a szövetkezeti szakcsoport, a tagsági megállapodás mint a piaci magánvállalkozás szocialista viszonyok között legalizált formája. Ezek az intézmények bár a szövetkezeti szabályozás talaján születtek, csíráját képezték a piaci viszonyok kialakulásának.

A magyar szövetkezeti modell kialakítása nem mosható össze a szovjet kolhozmozgalom kiépítésével, bár az ideológiai cél ugyanaz volt, a magántulajdon felszámolása, átvezetése az állami kollektív tulajdonformára, a parasztság felszámolása, az egységes munkás dolgozó osztály létrehozása.

Az 1956-os forradalom eredményeként is felfogható, hogy a magyar szocialista modell a nemzeti sajátosságok érvényesítésében nagyobb mozgásteret vívott ki magának, mint más szocialista országokban. Így történetelt, hogy az ideológiai célból erőszakkal létrehozott szövetkezetek már a rendszerváltást megelőzően a magyar gazdaságirányítási reform keretében olyan tudományosan is megalapozott gazdasági, politikai és jogi átalakuláson estek át, ami egyedülálló önállóságot, önkormányzatot, érdekvédelmet, a tulajdonnal való szabadabb rendelkezést, a tagsági viszony keretében működtetett egyéni háztáji gazdálkodást, más szóval vállalkozásszerű fejlődést tett lehetővé.

Az állami beavatkozás fokozatos visszaszorulása, a szövetkezeti gazdaságok közötti társulási szabadság kialakulása a szövetkezeti jogi szabályozás eredményeként jött létre.

A szövetkezeti mozgalom társadalmi szerepét meghatározta, hogy a lakosság, különösen a mezőgazdaságból és vidéken élők milliói egzisztenciálisan kötődtek a szövetkezetekhez. Mind a lakosság élelmiszerellátásában, mind a nagy- és kiskereskedelem ágazatában a mezőgazdasági, ipari, fogyasztási, takarékszövetkezetek, lakásszövetkezetek jelentős szerepet játszottak.

A szövetkezeti mozgalom megreformálása megelőzte a szocialista állami intézményrendszer átalakítását, a mezőgazdasági ágazatban kikísérletezett gazdasági reform törvényekben is megjelent. Az 1967. évi III. törvényt a mezőgazdasági termelő szövetkezetekről, valamint a 1967. évi IV. törvényt a termőföldről széleskörű társadalmi vitával készítették elő, figyelembe vették a nemzetközi szövetkezeti elveket, a magyar sajátosságokat. 1968-ban szövetkezeti elméleti vitát rendeztek, melynek összegzéséként a nemzetközi szövetkezeti mozgalom fejlődésének eredményét ötvözték a hazai és a szocialista építés elveivel.

A szövetkezetek milliós tagsága a gazdasági reform támogatója és haszonélvezője lett. Az agrár- és szövetkezeti politika önállóságot és egyfajta gazdálkodási szabadságot, érdekeltiséget garantált a korábban megaláztott, tulajdonától megfosztott rétegeknek.

A szövetkezetek gazdasági és jogi szabályozása tette lehetővé, hogy a közös tulajdonú szövetkezeti gazdálkodás megszilárdult, jelentős jövedelemérdekeltség mellett a társadalombiztosítási és szociális juttatások is kiegyenlítődték. A tagok és a szövetkezetek közötti megállapodások rendszerét nem terhelték az állami vállalatokra érvényes kötöttségek.

Szabadon érvényesülhettek a Polgári Törvénykönyv magánszemélyek vagyoni kapcsolataira tipizált szerződésai a szövetkezeti jogban intézményesített ún. tagsági megállapodások keretében.

E megállapodások közös érdekelttség alapján születettek, és vegyes vállalkozási, megbízási, tárolási, bérleti és kölcsön szerződésekre jellemző elemeket tartalmaztak.

A szövetkezeti közös tulajdonban lévő eszközök e megállapodások alapján hasznosultak, és mindkét fél számára tulajdonosi érdekeltséget teremtettek.

A szövetkezetben biztosított garanciális jogokat a szövetkezeti döntőbizottsági, illetve bírósági eljárásban lehetett érvényesíteni. Így vált lehetővé, hogy a tagok személyes és vagyoni kötelezettségeit (melyek kezdetben munkajogi kötöttségeket hordoztak magukon) szabadabb, önkormányzati döntéseken alapuló belső szabályozások alakítsák. A szövetkezetekben kialakult kedvező tapasztalatokat a szövetkezeti jog továbbfejlesztése során figyelembe vették. A szabályozást kevésbé ideológiai, mint inkább gazdasági célok vezérelték.

A szövetkezeti szabályozás keretszabályai lehetővé tették a szövetkezet mint vállalat szervezeti kereteinek szabad alakítását, mind a belső önelszámoló egységek önállóságának növelését, mind a külső (más vállalatokkal, szövetkezetekkel való) gazdasági együttműködés formáinak kialakítását. A társasági törvényhozást megelőzően a szövetkezetek saját törvényük alapján hozták létre a gazdasági együttműködések többségét.

A háztáji gazdaságok felfejlődése önálló gazdaságokká nemcsak az egyéni tőke felhalmozódásából, hanem a szövetkezet támogatásából valósulhatott meg. A szövetkezet és a tag közös beruházása, pl. szövetkezeti tulajdonba lévő földeken ültetvénytelepítés, a tagok háztáji gazdaságába kihelyezett szövetkezeti tulajdonban lévő állatok hizlalása, a tagi tulajdonban lévő állattartó épületek korszerűsítése, a szövetkezet és a tag közötti pénzkölcsönzés megélénkülése, egymás kölcsönös, szolidaritáson alapuló megsegítése, a bankok mellett legalizálódó befektetési, kölcsönzési lehetőségek kibővülése, mind a szövetkezeti jogi intézményeknek (tagsági pótlék stb.) köszönhetőek. Így alakult ki az átalány-elszámolási rendszer, a GMK forma, majd kisvállalkozásról, kissozvetkezetről szóló jogi szabályozás. E törvények adaptálták a szövetkezeti törvényben szabályozott intézményeket és lehetővé tették az állami szektorra történő kiterjesztésüket.

A szövetkezeti jogi szabályozás továbbfejlesztésének fontos állomása volt, hogy a mezőgazdasági szövetkezetekre vonatkozó 1967. évi III. törvény bevált szabályait a szövetkezeti elveket kiterjesztette az ipari, fogyasztási és takarékszövetkezeti, valamint a lakásszövetkezeti ágazatra is.

Az 1971. évi III. törvény a szövetkezetekről megszüntette a korábbi indokolatlan ágazati szabályozásokat, egységes keretet adott a szövetkezetek

működésére. Tisztázta, hogy az állam csak törvényességi felügyeletet (és nem gazdasági célszerűségi vizsgálatot) folytathat, nem avatkozhat be a szövetkezetek működésébe. A törvény lehetővé tette az állammal szembeni érdekképviselőt, garanciális jogokat adott, melyek mintául szolgáltak az ifjúsági törvény, majd a kamarai törvény számára is. Az egységes szövetkezeti törvény fontos jogalkotási garanciákat tartalmazott, amely már a rendszerváltást megelőzően biztosította, hogy a szövetkezeti érdekképviselői szervek egyetértési, véleményezési, javaslattételi jogokat gyakoroljanak. Kimondta, hogy a szövetkezetek szervezetére és működésére kormányrendeleti szint alatt ne születhessen jogforrás.

A szövetkezeti érdekképviselők a miniszteri jogalkotással szemben egyetértési, az ennél magasabb szintű jogszabályok kiadása előtt véleményezési jogot gyakorolhattak.

A reformok visszarendezésének időszakában rövid időre a szövetkezetek hátrányára módosult a szövetkezeti törvény, amikor az állam törvényben írta elő, hogy a társadalmi és csoportérdekek egyeztetése kötelező, a csoportérdeket alá kell rendelni a társadalom érdekeinek.

Az egyeztetés során a szövetkezeti érdekképviselői szervek által kiadott ajánlások megtárgyalása kötelező volt a szövetkezetek számára. A megtárgyalási kötelezettség csak a napirendre tűzés kötelezettségét jelentette, hiszen a közgyűlés dönthetett, hogy elfogadja-e vagy nem az ajánlást. Az érdekképviselők transzmissziós szerepét azonban a későbbi módosítások megszüntették. A miniszteri rendelet kiadásával szembeni vétőjog biztosítása lehetővé tette, hogy a minisztérium indokolatlan beavatkozásaival ne sértse a törvényben biztosított szövetkezeti önkormányzati jogokat. Igaz, hogy a törvényjavaslatokkal, kormányrendeletekkel szemben csak véleményezési jogokat gyakorolhattak az érdekképviselői szervek, de lehetővé vált a demokratikus nyilvánosság igénybevétele a társadalmi ellenőrzés, mert a viták, véleménykülönbségek a törvény erejénél fogva magasabb döntéshozó fórum elé kerülhettek.

Az érdekképviselői jogok hatékonyságát mutatja, hogy még a rendszerváltás utáni időszakban is küzdeni kellett a jogok betartásáért, érvényesüléséért, hiszen a különböző kormányok folyamatosan igyekeztek mind jogalkotási, mind a szövetkezeti törvényben biztosított jogok korlátozására, illetve egyes jogosítványok megszüntetésére. Az erre vonatkozó törekvéseket jól tükrözik a témában született alkotmánybírósági határozatok. Az állam időről-időre megpróbálkozott azzal, hogy az érdekképviselői tevékenységét kétirányúvá tegye, pl.: elvárta, hogy a népszerűtlen állami intézkedések elfogadtatásában, végrehajtásában az érdekképviselői

letek kapcsolódjanak be. Ennek a szövetkezeti jogban megnyilvánult esete, hogy az érdekképviselletektől elvárta, hogy az állam akaratát irányelvek, ajánlások kiadásával szolgálják. Előírták az ajánlások megtárgyalási kötelezettségét. Ezek az irányelvek, ajánlások olyan konkrét szervezési módszertani előírásokat tartalmaztak, amelyek konkrét beavatkozást jelentettek a szövetkezetek gazdasági belülegeibe. Ezáltal az érdekképviseltek kvázi jogalkalmazói, hatósági jogkör gyakorlóiként léptek fel. Bár az ajánlás kötelező megtárgyalásának eredménye lehetett annak el nem fogadása is, a hatás mindenképpen bürokratikus és felesleges költségeket teremtő volt. Az 1971. évi III. törvény ugyan megszüntette a központkényszert, más szóval a kötelező érdekképviseleti tagságot és tisztázta, hogy az állam csak törvényességi felügyeletet folytathat a szövetkezeti felett. E deklaráció azonban csak arra adott lehetőséget, hogy folyamatossá váljon az állammal szembeni érdekképviselet és konfrontáció.

Az irányelvek, ajánlások mellett a szövetkezeti belső ellenőrzés kiépítése, valamint az érdekképviseleti szervek személyi ügyekben való véleményezési jogköre lehetővé tette, hogy a szövetkezeti döntéseket állami érdekből befolyásolják.

A központi törekvések ellenére, éppen a szövetkezeti jogi garanciáknak köszönhetően a szövetkezeti tagság és választott tisztségviselői eredményesen verték vissza e beavatkozásokat. Nyilvánvaló, hogy a szocialista időszak társadalmisítási törekvései, a szövetkezeti mozgalmat sem kerültek el. Kezdetben természetesnek látszott, hogy a szövetkezet és tagjai közötti jogviták rendezése, gyorsabb, egyszerűbb ún. szövetkezeti bizottságok közreműködésével mintha a döntések ellen közvetlenül a bírósághoz fordulhattak volna. A fiatalok, nők sajátos jogainak érvényesítését előíró szövetkezeti jogi szabályok uniformizált formában valamennyi szövetkezet számára kötelezővé tették önálló bizottságok működtetését.

A szövetkezeti választott testületekbe kötelező volt fiatal- és nőtagok beválasztatása ugyan nem kapott kötelező jogi háttérrel, azonban irányelvek, ajánlások útján felülről diktált számarányok alapján nőtt a testületekben a nők és fiatalok aránya.

Az önkormányzati keretek jogi szabályozással is alátámasztott befolyásolása, tehát nemcsak a gazdasági ellenőrzést végző ellenőrző bizottságok, a kötelezően függetlenített belső ellenőrök, valamint az érdekképviseltek mellett létrehozott ellenőrzési irodák és a kiépített személyzeti jogosítványok útján ment végbe, hanem a társadalmi érdekérvényesítés egyéb szervezeti formáinak bővítésével, pl. a tagi érdekképviseletet segítő jogsegélyszolgálat kiépítésével. Bár az érdekképviseleti szervek gazdaságser-

vező központként való működése az európai országokban is megtalálható (német, osztrák, francia stb.), a hazai megoldások nem annyira a szövetkezetek érdekét, mint inkább az állam közcélú közérdekű szerepét szolgálták.

Az érdekképviseltek, majd a kamarák ún. közfeladatokkal való ellátása ugyan az állami szervek leépítését és hatósági feladatainak tisztázását is, de egyúttal a gazdasági reformot visszarendező politikai erők érdekét is szolgálta.

Sajnos emiatt a rendszerváltozást követően azokat a szövetkezeti intézményeket is megszüntették, illetve leépítették, amelyek nyugat-európában éppen kiépültek, vagy bővültek, mint pl. a szövetkezeti önellenőrzés rendszere, amely mind az álszövetkezeteket, mind a gazdaságtalan döntéseket megakadályozza.

A magyar szövetkezeti mozgalom már a gazdasági reform időszakában számúzte az ún. központkényszert, sőt megszüntette a korábban jogi kényszerrel kiépített ún. kölcsönös támogatási, szolidaritási, fejlesztési alapokat (amelyek részben szövetkezeti, részben állami forrásból jöttek létre), arra hivatkozva, hogy ezek feleslegesen terhelik a szövetkezeti forrásokat. Holott ezek az alapok olyan közös intézményrendszerek kiépítését finanszírozták, mint a Skála hálózat, vagy a közös értékesítés, szövetkezeti üdültetési hálózat, oktatási, továbbképzési intézmények stb.

Ezek felszámolása gyengítette a szövetkezeti mozgalom stabilitását, végső soron mind az állami források, mind az együttműködésre szánt közös források csökkenését eredményezte. Bár mint lehetőséget a törvény nem zárta ki, közös alapok létesítését, jellemző hogy még katasztrófák enyhítésére sem épültek ki ilyen saját alapok. A szövetkezeti saját gazdasági forrásokból szervezett társaságok, integrációk nem pótolták, a közös érdekképviselői szervek mellett működtetett intézményszervezést. Tény, hogy a szövetkezeti jogi szabályozás a rendszerváltozás utáni időszakban is inkább a szövetkezeten belüli felhalmozást mint a érdekképviselőket mellett működő közös fejlesztéseket támogatta.

A rendszerváltozás után az oszthatatlan vagyon felosztása a tagok és a külső üzletrészesek között kárpótlási célokat érvényesített, és nem szolgálta a szövetkezetek közötti együttműködést. A mezőgazdasági és ipari szövetkezetek vagyonának 100%-os, a fogyasztási szövetkezetek vagyonának 70%-os felosztása nem szolgálta a közös szövetkezeti célokat szolgáló fejlesztéseket. A jogi szabályozás kezdetben lehetővé tette, hogy 10%-os mértékig a felosztandó vagyonból szolidaritási alap képződjön, ezt azonban a szövetkezetek később megszüntették. A szövetkezetek fel nem osztható vagyonának újraképzése a későbbi ún. üzletrész visszavásárlási adó-

kedvezmények és beruházási kedvezmények bevezetésével indult meg (ugyanis a névérték alatti vásárlás esetén a különbözetet adómentesen lehetett elszámolni, amennyiben az üzletrész értékét a szövetkezet a fel nem osztható alapra számolta el).

A kedvezmények megszűnésével a szövetkezetek saját önkormányzati döntésükkel megszüntették a fel nem osztható vagyonukat, mert az fékezte társasággá alakulásukat, illetve versenyképességüket. A 2006. évi X. törvény a fel nem osztható vagyon újraintézményesítésével kötötte össze az állami tulajdonú üzletrészek ingyenes visszajuttatásának programját. A szövetkezetek csak akkor kapják vissza ingyenesen az állam által felvásárolt üzletrészt, ha azt közösségi alapba helyezik és fel nem oszthatóvá teszik. Ezt a lehetőséget nem a szövetkezetek igényelték, hanem az állam írta elő hogy az ingyenes visszajuttatás feltétele a közösségi alap létrehozása, amely kizárólag szociális-kulturális juttatásokat szolgálhat. Az alap felhasználásához előírták a szövetkezeti érdekképviselői szerv véleményezését, anélkül, hogy annak figyelembe nem vételét szankcionálnák.

A szabályozás bürokratikus helyzetet teremtett, hiszen az önkormányzati döntési lehetőség korlátozása, leszűkítése mellett külső szerv beavatkozási lehetőségét is megteremtette. A szövetkezeti jogi szabályozás bevalottan a szövetkezetet a szociális piacgazdaság részeként kívánja fejleszteni és a tagok szociális helyzetét az állami juttatások csökkentésével a szövetkezet útján kívánja javítani. Ez a fajta központi érdekeket szolgáló szabályzás rontja a szövetkezetek alkalmazkodó képességét, versenyképességét. A piaci szereplők számára olyan szociális kötelezettségeket írt elő, amelyek a korábbi helyzethöz is súlyosabb terhet rónak a szövetkezetekre.

A 1970-es évek közepén központi ideológiai elvárás volt a kibontakozó kapitalista tendenciákkal szemben az ún. szociális vonások erősítése. A szövetkezeti tulajdon, mint a társadalmi tulajdon állami tulajdonnal egyenrangú formája nyert elismerést az alkotmányban is, de szövetkezeti jog e tulajdon felett olyan rendelkezési jogot biztosított a szövetkezet tagságának, amely az állami tulajdonhoz képest nagyobb vállalkozási szabadságot, korlátlan döntési jogot biztosított a közgyűlési döntéssel keresztül. Ezért a szövetkezeti vagyon feletti rendelkezés jog valamennyi tagból álló közgyűlés kizárólagos jogköre volt.

A jogkört csak törvényileg lehetett korlátozni, vagy elvonni, ezért az önkormányzati döntési mechanizmus szabályozása minden időben fontos politikai döntésnek is számított. A közgyűlés, a küldöttgyűlés, vezetőség közötti hatáskör megosztás a szövetkezet egyesülése, szétválása, megszű-

nése, a vagyon társaságba vitele önelszámoló önkormányzattal is rendelkező belső egységek létrehozatala a szövetkezeten belüli különböző ágazatok pozíciója kemény érdekharok során alakult ki.

A vállalakozás szabadsága elméletileg biztosítva volt, hiszen a szövetkezet szabadon kockáztathatta a vagyonát egészen a felszámolásig és társaságokba menekíthette a megszűnő szövetkezet vagyonát. A közös tulajdonú föld, illetve vagyon növekedését csak a szövetkezeti közös vagyon gyarapításával lehetett elérni. Kezdetben a tagok által jegyzett részjegyek növekményét nem lehetett tőkésíteni, a felhalmozott vagyon pedig oszthatatlan vagyonként volt kezelve.

Így a 1970-es években a szocialista vonások erősítése azt jelentette, hogy az oszthatatlan közös vagyon aránya a magántulajdonban lévő földhöz és jegyzett részjegyhez képest egyre nagyobb hányadot tett ki. Szemben a mai tőkés társaságra jellemző megoldással a szövetkezeti vagyon feletti rendelkezési jog nem terjedt ki arra, hogy a felhalmozott nyereséget részjegyesítsék, vagy a vagyont tagok számára részjegyként tőkésítsék.

A jelentős tartalékkal rendelkező szövetkezetek sem dönthettek arról, hogy szabad pénzeszközeiket, tartalékaikat felosszák a részjegyek arányába.

A munkaügyi szabályozás hatályának kiterjesztése a szövetkezeti tagsági viszony személyi közreműködési oldalára a gyengébb szövetkezetek számára garanciát, a gazdagabb szövetkezetek számára korlátot jelentett a jövedelem kiáramlás szempontjából. A tagsági viszony keretében kialakult ún. tagsági megállapodások inkább a vállalkozói jogviszonyokhoz hasonlítottak, így legalizálták a túlmunkát, megszabadulva a munkajogi korlátoktól.

A szövetkezetek számára szokatlan volt, hogy akkor is jövedelmet fizessenek, ha nincs eredmény. Márpedig a munkajogi szabályok ezt előírták veszteséges gazdálkodás esetén is. Kezdetben a mezőgazdasági tagsági viszonyban dolgozók munkajövedelmét csak 80%-ban garantálta a jog, veszteséges gazdálkodás esetén tehát a munkabért is kockáztatták. Ugyanakkor a nyereséges gazdálkodás esetén nem volt felső határa a jövedelem felosztásának. Az állami beavatkozás igyekezett korlátozni az általa túlzottnak tartott jövedelemkiáramlást, így törvénynél alacsonyabb szinten beszabályozták a szövetkezet jövedelemgazdálkodási rendszerét közelítve az állami vállalatok bértarifa rendszeréhez. A szövetkezeti érdekeltséget sértő beavatkozások nemcsak munkajogi bérszabályozási vonalon, de a korlátozottan rendelkezésre álló javak tekintetében is megnyilvánultak (termelőeszköz beszerzés stb.). A társadalombiztosítás, egészségbiztosítás

terén fennálló diszkriminációt kezdetben a szövetkezetek saját jövedelmükből a költségek terhére fizetett nyugdíj-kiegészítéssel pótolták, majd a társadalombiztosítási szabályok egységesülésével a bér és fizetésből élőkével azonos szabályozási elvek érvényesültek. Ennek hatására az állam igyekezett korlátozni a korábban adómentesen nyújtható szociális juttatásokat.

A bér korlátok, a merev szabályozás és az egyedi állami beavatkozások hatására a szegényebb szövetkezetek számára a jövedelem növekedés egyik lehetséges útja volt nagyobb, gazdagabb szövetkezettel való egyesülés.

A szövetkezetek egyesülése a fejlesztési források korlátozott rendelkezésre állása miatt az államnak érdekében állt, mert így lehetett nagyobb méretű, korszerűbb technikát telepíteni az erőforrásokat egyesítve. A divattá vált egyesülése hullámot és az ezzel járó modernizációs igényeket viszont nem lehetett kielégíteni, mert sem az állami támogatások, sem mezőgazdasági árakból képezhető jövedelmek nem adtak elég forrást. A szövetkezeti jogszabályok változásai követték a gazdasági koncentrációt, könnyítették a szövetkezetek egyesülésének feltételeit, intézményesítették a részközgyűlést, valamint a több községre kiterjedő szövetkezetek számára községi szintre telepítették az önelszámolási önkormányzati jogokat. A szövetkezetek méretnövekedése nem mindenütt járt együtt hatékonyság növeléssel. A kisüzemi eszközök kicserélése nagyüzemi eszközökre feleslegessé tette az eszközök egy részét.

Számos szövetkezetben nőtt meg a felszámolás veszélye, ugyanakkor lendületet kapott a háztáji gazdálkodás, a tagi magángazdaságok saját erőből való fejlesztése, majd az állami támogatás is kiterjedt a szövetkezet és tagi gazdaság integrációjának segítésére.

Az állami jövedelem elvonás ugyanakkor folyamatos nőtt, az állam nemcsak a saját tulajdonú állami vállalatoktól, de szövetkezeti tagok tulajdonában álló szövetkezetektől is tulajdonosi elvonást gyakorolt. Az érdekképviseltek és állam közötti konfliktusok és viták dokumentálják azt a harcot, amit a 1970-es, 1980-as években a szövetkezetek tulajdonosi önkormányzat és az állam vívott egymással.

Az állami és önkormányzati szabályozás döntési kompetenciája körüli harcokban az alkotmányos garanciák sem bizonyultak elég hatékonynak, hiszen független alkotmánybíróság még nem létezett, így az önkormányzati szabályozást korlátozó, a jogforrási hierarchiát is sértő beavatkozások, csak hosszabb idő után kerültek kiiktatásra. A pénzügyi jövedelemszabályozási rendszer a bértarifa rendszerrel együtt tartósan akadályozta, hogy a szövetkezeti önkormányzati döntések saját jövedelem termelőképesé-

gükhöz igazítsák saját érdekeltségi rendszerüket. A merev munkaügyi szabályok kiterjesztése a tagsági viszonyra szintén nehezítette a tagi érdekeltséget biztosító önkormányzati szabályozás kialakítását. Ennek ellenére a szövetkezetek a tagság tulajdonosi érdekeltségének különböző informális formáinak kiépítésével védekeztek a központi szabályozás ellen.

Először a tagsági megállapodások, majd az alapszabályi rendelkezések is tükrözték a sajátos szövetkezeti megoldásokat és kikényszerítették a jogi szabályozás módosítását, a bérszínvonal szabályozás eltörlését.

A szövetkezetek a mezőgazdasági tevékenység mellett bővítették egyéb tevékenységüket is, valamint bekapcsolták a tagok egyéni tulajdonban lévő eszközeit a termelés alapfeltételeinek megteremtésébe. Önkéntes alapon kialakult az ún. termelési fejlesztési hozzájárulás: a célrészjegy, majd a tagi kölcsön, ami lehetővé tette, hogy a magas kamatú banki források kikerülésével a szövetkezet közös fejlesztését tagi hozzájárulásból, hitelek-ből fejlessze. Ezáltal lehetővé vált, mind a beruházások, mind a forgóeszköz szükségletek tagok általi biztosítása, ami egyúttal megteremtette a tag tulajdonosi érdekeltségét is. A tagok vagyoni érdekeltségét kezdetben az elért nyereségből fizetett részesesedés magasabb hányadával honorálták, később intézményesült a tagsági pótlék, amely a tag felhalmozási tevékenysége nyomán keletkezett vagyonból tette lehetővé százalékos arányban a részesedést. A tagsági kölcsönre adott kamat kevesebb volt a banki kamatnál, de mégis rugalmasabbnak mutatkozott és nagyobb érdekeltséget biztosított a tag számára, mintha megtakarítási betétként helyezte volna el a bankba. A vagyoni kapcsolódást erősítő jogi intézmények kifejlesztése a földjáraadék mellett a tőkejáraadék újabb formáinak elismerése irányában jelentettek előrelépést. Attörve az ideológiai korlátokat a szövetkezeti belső önszabályozás a tulajdonosi érdekeltség olyan új formáit honosította meg, amely mintául szolgált a mind a szövetkezeti, mind a vállalati szféra szabályozása számára. Így vált modell értékűvé a szövetkezetek közös és az egyéni háztáji gazdaság kapcsolatának megállapodásos szabályozása, mely a GMK-k és az általány elszámolásos rendszer, valamint a bérleti vagyonhasznosítási formák elterjedését eredményezte. Már a rendszerváltozás előtt 1989-ben a szövetkezeti jogi szabályozás lehetővé tette a szövetkezeti vagyon 50%-ának felosztását vagyonjegy, illetve vagyonrész formájában. A vagyonfelosztási döntési lehetőséget nem merevítették jogszabályba, hanem a közgyűlés döntésére bízta, mind a mértékek, mind a formák meghatározását. Így mindenféle állami beavatkozás nélkül a szövetkezetek saját adottságaiknak megfelelően szabadon dönthettek, hogy a vagyon hány százalékát osszák személyes, illetve vagyoni közreműködés,

vagy a munkában ledolgozott idő arányában. Jellemző erre a vagyonfelosztási időszakra, hogy teljesen konfliktusmentesen, demokratikusan zajlott, szemben a rendszerváltozást követő szabályozás kényszerpályás megoldásával. Az 1992. évi II. törvény teljesen szakított a korábbi szabályozással, és a szövetkezetek – elméletileg vitatott módon – teljes vagyonára kimondta a vagyonfelosztás lehetőségét, sőt kötelezettségét.

A korábbi közgyűlési döntések felülírásával újra fel kellett osztani a vagyont. Figyelembe kellett venni azt a törvényi rendelkezést, amely 20, illetve 40%-ban szabta meg a vagyoni, illetve személyi közreműködése alapján fizethető mértéket. Fogyasztási szövetkezeteknél már eredetileg is az egy tagnak osztható üzletrész értékét 100 ezer forintban a teljes vagyon 70%-os mértékére korlátozták. Már akkor a szakirodalom diszkriminatívnak tekintette a különböző szövetkezeti formák közötti különbségtételt, hiszen az ipari, és a mezőgazdasági szövetkezeteknél 100%-os, a fogyasztásinál 70%-os vagyonfelosztást kellett elvégezni, míg a takaré- és lakásszövetkezeti formáknál ezt nem kellett megtenni. Mind a 1989-es, mind a 1992-es szabályozás a tagoknak szétosztott vagyonra jutó vagyonnövekmény teljes felosztási szabadságát biztosította, akár üzletrész, akár részesedés formájában, ami azt jelentette, hogy szélső esetben hosszú távra minden vagyon feloszthatóvá vált. A szövetkezeti önkormányzatot ekkor még nem korlátozták abban, hogy saját döntése alapján fel nem osztható közös vagyont képezzen, de nem is tették ezt kötelezővé.

A szövetkezetek önkormányzati döntései tükrözték a helyi sajátosságokat. Az 1989-es 50%-os vagyonfelosztás lehetőségét a szövetkezetek többsége nem merítette ki. A törvényi lehetőség ellenére csak a vagyon 20–30%-át nevesítették a tagokra. Voltak olyan szövetkezetek, ahol teljes mértékben csak a bevitt vagyon alapján, míg más szövetkezetekben csak a végzett munka alapján történt a felosztás. A szövetkezetek többsége különböző szempontokat vegyített, pl. a háztájiban termelt termékek aránya, a jegyzett részjegy, célrészjegy, vagy termelésfejlesztési hozzájárulás, az alkalmazotti státusz figyelembevétel, alkalmi munka, megbízás elismerése stb.

A rendszerváltozást megelőző, de már egyre szabadabb légkörben teljesen a helyi sajátosságokhoz igazodó döntések születhettek. A szövetkezetek tagjai számára már akkor megnyílt a lehetőség, hogy kilépés esetén a bevitt vagyonnal elszámoljanak, illetve a bevitt földdel azonos mértékű földet kivigyenek a szövetkezetből.

A rendszerváltozást követően végleg elhárult az akadálya annak, hogy a szövetkezet, ha akar úgy is dönthet, hogy megszűnik, és a vagyont (bele-

értve a földet) tagjai között feloszthassa. A szövetkezeti mozgalom ebben az időben fogalmazta meg igényét, hogy az állami tulajdonú ipari feldolgozóknak, kereskedelmi vállalatoknak résztulajdont szerezhessen. Az erre irányuló törvényjavaslatot a parlament elfogadta és lehetővé tette, hogy az adott vállalatba beszállító pozícióban lévő szövetkezetek meghitelt részvényt vásárolhassanak a vállalati tőke 51%-áig. Az állami vállalatok átalakulásáról szóló szabályozás kezdetben jogi garanciákkal figyelembe vette a termelői tulajdon szélesebb körűvé tételének igényét a feldolgozó, értékesítő vertikumban. Támogatták az állami feldolgozó ipar szövetkezeti formában történő privatizációját. A későbbi privatizációs törvények azonban az ellen-lobbik tevékenységeinek eredményeként sajnos visszaléptek az államilag támogatott termelői tulajdonszerzés biztosításától, és inkább a külföldi tőke benyomulását ösztönözték. Így az állami élelmiszeripar túlnyomó többsége külföldi tulajdonba került. A korábbi állami monopóliumok tovább éltek, illetve a piacok megszerzése a mezőgazdasági termelők érdekeinek rovására ment végbe. A klasszikus európai szövetkezeti modellt szem előtt tartó szakmai törekvések arra irányultak, hogy a termelők rovására elsajátított és felhalmozott jövedelem valamilyen formában legyen visszajuttatva, és az állam tegye érdekeltté a termelőket, akár ingyenes tulajdoni juttatással, és a szövetkezeti forma felhasználásával hozzon létre termelői tulajdont.

Az ország eladósodottsága, a szövetkezetek általános tőkeszegénysége, a magántermelői szektor gyengesége nem tette lehetővé, hogy kellő támogatás nélkül a termelők közvetlenül, vagy a szövetkezeteiken keresztül tulajdont szerezzenek a privatizált állami vagyonból. Ennek a tulajdonszerzésnek azonban a politikai támogatottsága is megszűnt, amikor előtérbe került a magyar gazdaságban sikerágazatnak számító nagyüzemi szövetkezeti szektor lebontása, szétverése, kisebb üzemekre történő szétbontása. Nemzeti agrár-vidék és birtokpolitika nélkül a gyakorlatban a kárpótlási, a szövetkezeti és a földtörvények határozták meg, az új szövetkezeti struktúra kialakításának, a régi lebontásának, felszámolásának a menetét.

A rendszerváltozás szellemében megalkotott 1992. évi I. törvény az érdekképviselések egyetértésével, teljes konszenzussal született meg, mivel mind a nemzetközi szövetkezeti elveket, mind a korábbi magyar szabályozás vívmányait hasznosította. Ugyanakkor e törvényt hatályba léptető 1992. évi II. törvény rövid távú pártpolitikai érdekeket szolgálva az ipari és a mezőgazdasági ágazatba a teljes vagyon felosztását tűzte zászlajára, melynek eszköze a szövetkezeti üzletrész régi-új intézménye volt. A ko-

rábbi 1989-es szabályozással szemben a törvény nem biztosította a szövetkezeti önkormányzat döntési lehetőségét a felosztható mérték tekintetében, hanem a teljes vagyonfelosztást kötelezővé tette. Súlyos problémákat okozott, hogy a vagyonfelosztást nemcsak a tagok, de a volt tagok (legalább 5 éves tagsági viszony esetén) illetve az elhaltak hozzátartozói számára is lehetővé tette. A vagyonfelosztást fél éven belül végre kellett hajtani és menetközben politikai szempontok szerinti módosítások is további korlátokat szabtak a szövetkezeti önkormányzat számára, amikor meghatározták a vagyonfelosztás konkrét szempontjait (vagyon és személyi közreműködés elismerése kötelező mértékének 20–40%). A szabályozás abban is korlátozta a döntési szabadságot, hogy az 50%-ban már felosztott vagyon maradékának újrafelosztását is előírta, tehát az önkormányzati döntéseket kényszerpályára vitte.

A szabályozás nem adott lehetőséget arra, hogy a szövetkezet maga határozza meg a végrehajtás menetét, határidejét, hanem jogvesztő (félév) határidőt adott a vagyonfelosztási igények benyújtására és határidőhöz kötötte a konkrét döntések meghozatalát is. Ez mind az igénylők, mind a szövetkezet számára hátrányos és felesleges költséget jelentő megoldás volt.

A törvényi szabályozás nyíltan felvállalt célja volt, hogy a szövetkezetek tagjai a felosztott vagyon birtokában hozhassanak döntést a szövetkezet megszüntetéséről, felszámolásáról, illetve a kiválásokkal egyéni családi gazdaságok tömeges létrehozására. A jogalkotó ki nem mondott, de politikailag folyamatosan hangoztatott elvárása volt, hogy a régi szocialista típusú szövetkezetek tömegesen szűnjenek meg, vagy alakuljanak át társasággá, vagy vállalják az új kényszerszabályozás adta kereteket. Összeségében a várakozások nem teljesültek, mert a vágyont ugyan felosztották, de a tagok többsége a meglévő és megmaradó szövetkezetet választotta, megújítva az alapszabályt, eleget tettek az új szabályozás követelményeinek, hogy mielőbb legitimálják magukat. A tagok kisebbsége főleg nyugdíjasok, vagy tőkeerővel rendelkező vállalkozó tagok éltek a törvény által lehetővé tett egyoldalú kiválás lehetőségével. Sajnos csak a kiválók kisebbsége volt képes családi gazdaságot, vagy társaságot létrehozni, a kiválók többsége a kivitt vágyont felélte, fogyasztásra használta. A szövetkezetek gazdálkodását már korábban meggyengítette, hogy a kárpótlási törvény alapján a tulajdonukban lévő termőföld 50%-át ki kellett jelölni kárpótlási árverésekre.

Alapvető politikai és gazdasági problémákat okozott, hogy az állam nem saját vagyonával, az állami tulajdonban lévő földekkel, hanem a szövetkezeti tulajdonban lévő földekkel (tehát a szövetkezeti tagság rovására) kár-

pótolta a sérelmet szenvedett állampolgárokat. A szövetkezeti termőföld-tulajdon további részét tagi alkalmazotti alapba kellett kijelölni és olyan személyek is juttatásban részesültek, akiknek nem volt földje és sérelmet sem szenvedtek.

A szövetkezeti földvagyon gazdaságtalan méretekre való felparcellázása ún. közös tulajdonok keletkezése (aki nem kérte földjének kiméréseit, azoknak tagi közös földtulajdonuk lett) óriási károkat okozott. A szövetkezeteknek tehát nemcsak az üzletrész tulajdonainak jelentős része került a szövetkezetek személyi és vagyoni kapcsolatban nem lévő, kívülálló üzletrészesek tulajdonába, de a termőföld többsége is helyben nem lakók tulajdonolták. A szövetkezetek által visszahasznóbérelt földek ugyan 60–70%-ban a korábbi közös szövetkezeti művelés lehetőségét biztosították, de rendkívül megdrágították a földművelést. A külső üzletrész tulajdonosok tanácskozási javaslatérteli jogokkal rendelkeztek a szövetkezet közgyűlésén, így ellenérdekeltségük (csak osztalék fizetésében érdekeltek), egyre nagyobb feszültséget okozott. Az üzletrész problémák megoldását, megszüntetését, nemcsak a kívülálló üzletrészesek követelték, hanem paradox módon a tagok is igényelték saját üzletrészüik megváltását.

Az üzletrészek felosztásával (szemben a korábbi klasszikus szövetkezeti modellel) a tagok között jelentős mértékű vagyoni differenciálódás következett be. Míg korábban felső határai voltak a tag által jegyezhető részjegyeknek, az üzletrészvásárlások következtében egy tag, vagy kívülálló kezébe jelentős vagyon koncentrálódhatott.

Tehát már az induláskor előállt az a helyzet, hogy a külső üzletrész tulajdonosok, valamint a nyugdíjas tagok nagyobb hányadot képviseltek a szövetkezet vagyonából, mint az aktív tagok. Az üzletrészek értékpapír jellege miatt az üzletrészesek a szövetkezetek és tagok elővásárlási joga mellett szabadon eladhatták üzletrészüket, illetve vásárolhattak, de továbböröklés útján is szerezhettek üzletrészt. Az üzletrész juttatás tehát olyan kényszer szövetkezést eredményezett, ahol az üzletrészesek többsége nem a szövetkezet tevékenységében való közreműködésben, hanem osztalék fizetésben érdekelt.

Az üzletrész, mint egyfajta nem szavazó részvény külső tőkebevonás látzatát keltette, holott a szövetkezeti vagyon felosztásából keletkezett.

Az üzletrészekkel való spekuláció is hasonlított a részvényspekulációra, hiszen a politikai szereplők folyamatosan hangoztatták, hogy az üzletrészek beváltására, kifizetésére fogják kötelezni a szövetkezeteket, illetve kifejezésre juttatták az állam támogatását az üzletrésztulajdon problémájának megoldásában.

Miközben az állam a részben privatizált állami vállalatok részvényeiért akkor sem állt helyt, ha döntéseivel a részvényesek számára hátrányos üzletpolitikát ő maga okozta, sőt az általa kibocsátott jegyeket sem vásároltatta fel állami pénzből, de a szövetkezetektől elvárta, hogy a szövetkezeti üzletrészt pénzre váltó állampolgárt a szövetkezet kifizesse.

A politikai ígéreték között fogalmazódott meg ebben az időben, hogy a külső üzletrész tulajdonosoknak is szavazati jogot adnak és többségi befolyáshoz jutva a szövetkezeti vagyont a családi gazdálkodásra vállalkozók között osszák fel. A spekuláció áldozataivá váló gyengébb szövetkezetek vagy a végelszámolást választották, vagy felszámolás útján rendezték veszteségeiket. Az élelmesebbek időben a társasággá történő átalakulást választották. A különböző koalíciójú kormányok politikai céljaiknak megfelelően befolyásolták a szövetkezeti üzletrész forgalmát. Így 1994–'98 között adójogi szabályokkal ösztönözték, hogy a tagok, illetve a szövetkezetek vásárolják meg a kívülállók üzletrészeit, majd az üzletrészt bevonva képezzenek oszthatatlan, ún. szolidaritási alapot. Ehhez a mind a szövetkezet, mind a magánszemély számára adókedvezményt biztosítottak. Kidolgozták az üzletrész kedvezményes hitellel való megvásárlásának szabályait. Az állami tőke és költségvetési forrás hiányában ezek az ösztönzők nem sokáig maradtak életben. A szövetkezetek többsége a különböző intézkedések hatására meggyengült, a tőkeerős szövetkezetek igyekeztek maguk megvásárolni a külső üzletrészesektől az üzletrészeket, de a tőkeerős vezető tagok saját maguk számára is spekulációs céllal 10–30%-os névértéken, vagyis piaci alapon éltek a vásárlás lehetőségével.

A társasággá alakulást ösztönözte, hogy a politika és az állam semlegesen viszonyult a gazdasági társaságokhoz, nem változtatgatta a társasági szabályokat politikai célok szerint, hanem csak az európai követelmények adaptálását tűzte ki célul. A folyamatos tőke kivonás, a vagyon felhasználási döntések elbürokratizálása az egy tag egy szavazat elve ugyanakkor nem kedvezett az üzletrészt felhalmozó aktív vezető rétegeknek, mert a vagyonarányos döntési lehetőség csak a gazdasági társaságok keretében volt lehetséges. Ezért is kezdeményezték sokan a társasággá alakulás ösztönzését. A folyamatosan zajló vagyonmozgás bizonytalanná tette a szövetkezetek jövőjét. Ezért egyre hangosabb volt a követelés a szövetkezetek részéről, hogy az állam ne a szövetkezet rovására kárpótolja a külső üzletrészeseket, hanem állami forrásból vásárolja fel a külső üzletrészeket és tőkejuttatás formájában, ingyen adja vissza a vagyont.

A nem tag üzletrész tulajdonosok egy része és a politikai pártok egy része a korábbi rendszerből megmaradt szövetkezetek felszámolását, esz-

közeiknek családi gazdaságok által alkotott szövetkezetek számára történő juttatását követelte. A külső üzletrész tulajdonosok számára választási ígéreteket tettek az üzletrészek mihamarabbi kifizetésére, a szavazati jog megadására egyoldalú tagsági viszony létesítésére stb. A működő szövetkezetek száma folyamatosan csökkent. A szövetkezetekből átalakult társaságok száma nőtt. A szövetkezeti vezetők és szakemberek többsége a modernizáció lehetőségét a társaságok létrehozásában, vagy egy az egyben társaságokká alakulásában látta. A szövetkezetek többsége működő, hasznosítható vagyont, tevékenységét társaságokba vitte. Az üzletrésszel rendelkező tagok üzletrészüket kft. üzletrészre vagy rt. részvényre cserélték.

Így letisztítva a kiüresedett vagyonhasznosító szövetkezeti forma vált uralkodóvá, nemegyszer a székházra, vagy belterületen lévő ingatlanra szűkítve tényleges vagyont. A tagság nagy részének munkavégzési lehetősége megszűnt. Közel 1 millió ember került ki a szövetkezetek foglalkoztatási köréből. Az elértéktelenedő üzletrészek tulajdonosai e folyamatban csak ritkán jutottak társasági vagyonrészhez. A nyugdíjas tagok és a külső üzletrész tulajdonosok rovására végbement gazdasági átrendeződés egyaránt a szövetkezeti kényszerszabályozás eredménye. A társadalmi hatásvizsgálatok egyértelműen negatív képet mutatnak, mind a mezőgazdaság, mind a vidék állapota tekintetében. A korábbi szövetkezeti fellendülés a múltba vészett. A végelszámolás, felszámolás, megszűnés mellett egyetlen alternatíva a társasággá való átalakulás volt. A kiélezett viták, feszültségek újabb és újabb szövetkezeti jogi szabályozást, módosítást eredményeztek. Meghatározó kormányzati politikává vált a családi gazdaságok és szövetkezeti nagyüzemi gazdaságok szembeállítás. A polgári kormányok az előbbieket preferálták, az utóbbiakat diszkriminálták, míg a szocialista kormányok semleges magatartást tanúsítottak különösebb támogatás nélkül.

A mezőgazdasági támogatások, valamint az adó- és szociális juttatás üzletrészre sok ösztönzése leginkább a kistermelői kört preferálta.

Az üzletrész-probléma tartós megoldatlansága miatt a kormány a családi gazdaságok érdekeit előtérbe helyező agrárprogramnak alárendelve új szövetkezeti törvényt is elfogadtatott. A rendszerváltozást megelőző időszak óta működő szövetkezetek hiába teljesítették az 1992. évi I. és II. törvényeket, valamint végrehajtották a kárpótlási és földtörvényeket, módosították alapszabályukat, eleget tettek a szétválási, kiválási igényeknek (emiatt integráció helyett dezintegrálódtak), a politika mégsem honorálta, legitimálta erőfeszítéseiket. Szemben a valóságos helyzettel továbbra is termelő típusú (kolhoz) formának minősítette, illetve politikailag megbélyegezte a gazdaságban jelentős szerepet játszó szövetkezeti mozgalmakat.

A kormányzati támadásokkal szemben a hazai és nemzetközi közüvélemény többször is fellépett.

A rendszerváltást megelőző szövetkezeti szabályozás valóban magán viselte a mezőgazdasági típusú szövetkezés jegyeit, de az 1992. évi I. törvény, mint egységes szövetkezeti törvény már nem nevesítette az ipari, mezőgazdasági, fogyasztási stb. formák szerint a szövetkezeteket. Bármely célra lehetett szabadon szövetkezni, anélkül, hogy az adott szövetkezeti formát a politika, vagy a jog diszkriminálta volna. A rendszerváltozás utáni egyértelmű szabályozás ellenére mégis megkezdődött a megalapozatlan politikai címkézés. Pártpolitikai, ideológia nézőpontok szerint minősítettek kolhoz típusúvá, vagy klasszikus nyugat-európai típusú szövetkezetnek adott szövetkezeti mozgalmakat. Ilyen körülmények között született a 2000. évi CXLI. törvény az új szövetkezetekről, majd a 2000. évi CXLIV. törvény a mezőgazdasági szövetkezeti üzletrészekről, ezzel egy időben az 1994. évi IV. törvény termőföldről módosításra került és itt lett megfogalmazva a családi gazdaság fogalma, új modellje. Az új szövetkezeti törvény már az új, de a valóságban nem létező családi gazdálkodásokra szabta szabályait. Az új szövetkezet célját kizárólag a tagok saját gazdálkodása, eredményességének előmozdításában látta. A szövetkezet tevékenységi körét, ideértve a gazdasági társaság alapítását is, az abban való tagsági közreműködést, a tagi gazdaság tevékenységével összefüggő igényekre szűkítette. A szabadabb, modernebb tevékenység választásának lehetőségét, más szóval a nyereséges tevékenységre való törekvést nem ismerte el kívánatos célnak. A jogalkotó feltételezte, hogy a tagok speciális (növény, állat, gyümölcs stb.) tevékenységre, termelésre szakosodva, kizárólag ún. termékpályás szövetkezeteket hoznak létre, szakítva az addigi többfunkciós szövetkezéssel. A valóságban a tagok nem rendelkeztek igazi családi, vagy farmgazdasággal, szövetkezetükhöz úgy kapcsolódtak, hogy mindenkor a változó piaci igények szerint alakítják termelő tevékenységüket (állattartás, zöldségtermelés stb.) és a szövetkezettel való megállapodás szerint fejtik ki tevékenységüket saját gazdaságukban, illetve a szövetkezeti közös gazdaságban. A magyar valóságot nem tükrözte az új szövetkezeti törvényben adott szabályozás, hanem egy elméleti modell a klasszikus európai modell lebegett a szeme előtt. Sajnos a politika nem elégedett meg a jogi szabályozással, de célul tűzte a meglévő szövetkezetek erőszakolt átalakítását, függetlenül attól, hogy az Alkotmánybíróság korábbi döntéseiben már kimondta, hogy a szövetkezeti, az önkormányzati döntésekbe való beavatkozás csak egyszeri, a rendszerváltozáskor indokolt és kivételesen megengedett jogalkotási eszköz. Ezzel szemben a

törvény előírta, hogy a szövetkezeteknek módosítaniuk kell alapszabályaikat, hogy a szövetkezeti törvény szerinti követelményeket érvényesítsék, különben 2006. december 31-e után megszűnnek, vagy társasággá alakulnak. A törvény megszüntette a szövetkezeti üzletrész intézményét és határidőt adott az üzletrész bevonására, kötelezve a szövetkezetet a tag üzletrészeinek részjegyesítésére, illetve külső üzletrészes kifizetésére. Nyilvánvaló volt, hogy a törvény a működő szövetkezetek számára végrehajthatatlan, hiszen azok nem rendelkeztek a szükséges tőkével ugyanakkor a tagok sem voltak kényszeríthetők üzletrészüik eladására. Márpedig ha a szövetkezet nem tett eleget üzletrész bevonási kötelezettségének, úgy a megszűnéssel kellett számolnia. Az új szövetkezeti modellre történő átállást segítette volna a mezőgazdasági szövetkezeti üzletrészekről szóló törvény, mely csak a mezőgazdasági tevékenységet folytató szövetkezetekre vonatkozott és nem terjedt ki az ipari, illetve a fogyasztási szövetkezetek üzletrészeire. A szövetkezetek terhére előírt kifizetési kötelezettség fedezetéül a szövetkezeti vagyon és nem az állami vagyon lett megjelölve. A szövetkezeti közvélemény nagy felháborodással fogadta az új törvényt, a nemzetközi szövetkezeti szervek, valamint a hazai érdekképviselői szervek, de még a kamarák és a bankszövetség is felléptek a durva szövetkezeti önkormányzatot sértő állami beavatkozás ellen. Az érdekképviselők felülvizsgálati kérelmet nyújtottak be az Alkotmánybírósághoz. A magyar jogalkotásban eddig példa nélküli módon az Alkotmánybíróság 18/B/2001. számú döntésével visszamenőleges hatállyal megsemmisítette a mezőgazdasági szövetkezeti üzletrészekről szóló törvényt és a végrehajtására kiadott 31/2001. (III. 2.) Korm. rendeletet. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az érintett szövetkezeteket az üzletrész névértéken való kifizetésének fedezetéül szolgáló szövetkezeti vagyon tekintetében is megilleti az Alkotmányban biztosított jogvédelem. A tulajdont, mint a cselekvési autonómia hagyományos alapját részesíti védelemben. A kifizetési kötelezettség közvetlenül érinti a szövetkezetet, mint a gazdasági élet alanyának vagyoni autonómiáját. Az Alkotmánybíróság szerint a törvény a szövetkezeti vagyoni viszonyok rendezését olyan, a piaci viszonyok között elfogadhatatlan kényszer-átalakítás formájában követeli meg, amelyre a mezőgazdasági szövetkezetnek, mint a gazdasági élet autonóm alanyának semmilyen befolyása nincsen és alkotmányellenes módon, megfelelő indok nélkül hátrányos megkülönböztetésben részesíti az új szövetkezeti törvény hatálya alá tartozó szövetkezetekkel szemben. Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy a kiépült piacgazdasági viszonyok között, az állam a gazdasági változás érdekében nem vehet igénybe olyan

eszközöket, amelyek a gazdasági rendszerváltozás idején kivételesen megengedettek voltak, illetve melyeket a piacgazdaság megvalósítása nélkülözhetetlenné tett. A megszilárdult jogállamiság keretei között a szövetkezeteket a vagyoni döntések tekintetében a megillető cselekvési autonómia egyetlen szövetkezet típus esetében sem hagyható figyelmen kívül. A törvény a jogalanyok egyes csoportjait alkotmányosan elfogadhatatlan szempontok alapján kedvezőbb elbírálásban részesítette. Összességében az Alkotmánybíróság alkotmányosértőnek minősítette a törvényt, mert:

- az Alkotmány 13. §-ába ütköző módon alkotmányos indok nélkül sértette, vagy egészen elvonta a mezőgazdasági szövetkezetek vagyonát,
- az érintett jogalanyokat az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésébe ütköző hátrányos megkülönböztetéssel sújtotta,
- az igények bejelentésére, az üzletrészek kifizetésére az azzal kapcsolatos közhatalmi tevékenységre vonatkozó eljárás ellentétes az Alkotmány 2. § (1) bekezdésébe foglalt jogállamiság követelményével,
- a jogbiztonság érdekében a végrehajtási kormányrendeletet is megsemmisítette.

Az új szövetkezeti törvény több rendelkezése a 1992. évi törvényhez képest hátrányos szabályokat tartalmazott. Így előállt az a helyzet, hogy Magyarországon két szövetkezeti törvény maradt hatályban, egyrészt a rendszerváltozás előtt alakult, majd utána átalakult szövetkezetekre, másrészt a 2001. évet követően alakuló szövetkezetekre.

Az alkotmánybírósági felülvizsgálattal nem érintett, de hatályos új szabályok a következők voltak:

- A részvénytőke minimálisan 3 millió forintban való meghatározása, a társasági törvényhez közelítve szigorította, illetve nehezítette a szövetkezet alakulását. Ezt a 2006. X. törvény később eltörölte.
- Az új szövetkezeti törvény a tagok és a szövetkezetek kapcsolatában nem engedte a nyereségre történő törekvést, amely a gazdasági társaságokhoz képest hátrányos helyzetbe hozta a szövetkezetet.
- A szövetkezet felügyelőbizottsága az igazgatóság működését felfüggesztő jogosultságot kapott, amely a társaságokhoz képest jogbizonytalanságot okozó többletjog.
- A szövetkezeti érdekképviselői szervek jogosítványait korlátozva megszüntette az egyetértési és kezdeményező jogköröket.

A szövetkezeti jogfejlődés és a későbbi kodifikáció számára is iránymutató alkotmánybírósági döntés fontos elvi kérdéseket tisztázott, sőt a döntéshez fűzött különvélemények is tovább erősítették a szövetkezeti önállóságot, önkormányzatot.

Az 1992. évi I. törvényhez fűzött indokolás még célként jelölte meg azt a szabályozási módot, amely a szövetkezetet, mint a gazdasági területen, a magántulajdon alapján működő társas vállalkozást minden lehetséges vonatkozásban közelítse a gazdasági társaságokhoz.

A törvényalkotó utalt arra, hogy a hasonló társadalmi, gazdasági körülmények között megalkotott első egységes szövetkezeti törvény (az 1947. XI. törvény) már azt a megoldást választotta, hogy a vagyoni kapcsolatok új formájaként az üzletrész jogintézményét vette át, amivel csak a gazdasági társasági formához való közeledést szolgálta. Az üzletrész, mint intézmény akkor torzult el, amikor a külső szövetkezeti üzletrészjuttatás tagsági viszonyban nem álló személyekre is kiterjedt, sőt azok örökösei is részesülhettek a szövetkezeti vagyonból. Sajnálatos tény, hogy a vagyoni sérelmet szenvedett állampolgárok nem az állami vagyonból, földből, hanem a szövetkezeti tulajdonú földből, vagyonból kaptak juttatást, kárpótlási, illetve üzletrészjuttatást. Utólag már megállapítható volt, hogy helyesebb lett volna egységesen valamennyi sérelmet szenvedettet kárpótlási jeggyel az állami tulajdonból kárpótolni. Az üzletrészek piaci értéken történő forgalmazása előrevetítette a vagyoni kapcsolódásnak egy később intézményesített megoldását, úgy, mint a befektető részjegy, vagy befektetői átalakított részjegy. A törvényalkotás során fokozatosan jutottak el a szövetkezeti sajátosságok társaságtól való különbségek túlhangsúlyozásáig. A korábbi időszakban a társaságokhoz való közeledés volt megfigyelhető, a legújabb szabályozást már a társaságtól elhatárolódás jellemzi. A nemzeti jogfejlődés képes mindkét tendenciát kiszorgálni, egyrészt a bevált sajátos intézményeket fenntartani, másrészt az EU fejlődésének tapasztalatait hasznosítani. Jelenleg az EU jogfejlődésre jellemző a tőkés társaságok legújabb vívmányait átvevő szabályozást a magyar jogalkotó idegenkedve fogadja. Pl. a részvényhez hasonló különböző jogosultságokat biztosító részjegy, a nem szavazó részjegy stb. A részvénytársasági alapszabályok opciós részvényvásárlást biztosítanak a dolgozóknak és a szövetkezethez hasonló szociális-kulturális juttatásokat is adnak. Ezek egyre kevésbé szövetkezeti specialitások, hiszen a nagy bevásárló központok is a klasszikus szövetkezetekben alkalmazott vásárlási kedvezményeket, visszatérítéseket biztosítanak törzsvásárlóiknak. A nemzetközi jogalkotás és vállalatelmélet hangsúlyozza a részvénytársaságok társadalmi felelősségét, nem egyszer a szolidaritás (alapítványok stb.) intézményesítését.

A kölcsönhatásos fejlődés példája, hogy a szövetkezetek nemzetközi fórumain állandó téma a nemzetközi tőkés társaságok hatékony működését másoló szövetkezeti vállalatirányítás, ellenőrzés, minőségbiztosítás

átvétele. Így például a szervezeti felépítés, beszámolók nyilvánossága, külső ellenőrzés, a tisztségviselők összeférhetetlensége, könyvvizsgálók működtetése stb. Az újabb vagyoni kapcsolati formák és az erkölcsi ösztönzők kölcsönös alkalmazása nemzetközi tendencia.

A gazdasági modernizáció igényli a közeledést és nem a különbségek hangsúlyozásában látja a fejlődést. A nemzetközi szövetkezeti mozgalomra nem jellemző a decentralizáció, az önkormányzati jogok csökkentése, a szövetkezetek túlzott állami befolyásolása, míg a nemzetközi szabályozás egyre rugalmasabb, önállóbb belső szabályozásra ad lehetőséget, addig a hazai szabályozás az adminisztratív kötöttségeket, és az alapszabályok önálló szabályozását korlátozza. Sajnálatos, hogy az Alkotmánybíróság döntése után a kormányzat tovább próbálkozott alacsonyabb szintű jogforrásokkal a működő szövetkezetek gyengítésére. Kormányzati döntésre az adófizetők pénzéből költségvetési felhatalmazás nélkül felvásároltatta (egy erre létrehozott állami tulajdonú kft.-vel) állami bankgaranciával a szövetkezeti üzletrészeket, csak azért, hogy megnyerjen egy választói réteget. Európában egyedülálló módon a szövetkezeti vagyon jelentős részének „visszaállamosításával” a korábban teljesen szövetkezeti tagi vagyonnal működő mezőgazdasági szövetkezetek résztulajdonosává 15 évvel a rendszerváltozást követően az állam vált.

Az állami tulajdon részaránya megközelítette egyes esetekben meghaladta a szövetkezeti tagi részarányt. Ez a szabályozás felgyorsította a szövetkezeti forma kiüresedését, a működő vagyon társasági formába való szervezését.

A szövetkezeti szabályozást két veszély fenyegette, egyrészt a szövetkezeti értékek, elvek, statikus merev értelmezése és érvényesítése a szabályozásban, másrészt a társaságiasítás vagyis a társaság és a szövetkezet közötti különbségek megszüntetése. Magyarországon a szövetkezetek belügyeibe való beavatkozás kivédésére a szövetkezetek a társasági formába való menekülés útját választották. Így a magyar szabályozás a gyakorlati igényektől függetlenül olyan ideológiai modellt szolgál, ami a napi politikai taktika szerint a jövőbeni fejlődést szolgálja. A szövetkezeti gyakorlat problémáit a versenyben való helytállást egyik szabályozási irány sem segíti megfelelően. A magyar szabályozási hagyomány a német-osztrák mintához állt közelebb, ezzel szemben ma már divatfüggően válogat az amerikai és az észak-európai és mediterrán szabályozások között. Hol a versenyhez alkalmazkodóbb társasági piaci modellt, hol szociális piacgazdaság valóságban még nem létező intézményeihez igazítja a szövetkezeti szabályozást, a szövetkezeti tagok valóságos érdekeit veszi legke-

vésbé figyelembe. A permanens átalakulási, változtatási kényszer, a tulajdonnal való rendelkezési jog bizonytalansága, a kárpótlási célú üzlet rész szabályozás, az üzletrészek állami felvásárlása egyaránt a szövetkezetek pozícióit rontotta. Az üzletrészek visszajuttatása, a piaci adásvétel szerepének visszaszorítása, az állami támogatások, a hiteljuttatás, az ingyenes vagyongjuttatás szociális célú alapként, a szervezetet változtató koncepciók, több mint 100 milliárd forint értékű tőke kivonása, a meglévő vagyon leértékelődésével, illetve a szövetkezeti forma elbizonytalanodásával járt együtt.

A választásokra készülő pártok felváltva ígérték először a nyugdíjas tagoknak, majd a megszűnt felszámolásra került szövetkezetek volt tagjainak, végül az aktív tagoknak, hogy az állam felvásárolja névértéken az üzletrészüket, anélkül, hogy erre a parlament által elfogadott döntés, vagy éppen költségvetési forrás lett volna. Miközben az állam az általa kibocsátott kárpótlási jegyeket sem váltotta be, és még mindig folyamatban tartja a privatizációt, addig a magántulajdonos szövetkezetek vagyonát alkotmányellenes rendelkezésekkel korlátozzák.

A 2002-es kormányváltást követően hatalomra került kormány felvállalta a szövetkezeti mozgalmaknak tett ígéretét, azonnal módosította az új szövetkezetekről szóló törvényt (2003. évi CV.) és az Alkotmánybíróság döntését is magáévá téve meghirdette a hatályos szabályozás felülvizsgálatát, az érdekképviseleti szervek bevonásával kialakított koncepció alapján az egységes szövetkezeti törvény 2005. december 31-ig történő elfogadására vállalt kötelezettséget.

A kormány a szövetkezeti kodifikációval egy időben készítette elő a társasági törvény módosítását, illetve új társasági törvényt. Lehetőség nyílt a különböző szabályozások egységesítésére, jogharmonizációra, deregulációra.

Sajnos a szövetkezeti érdekképviseletek között nem volt egység abban a kérdésben, hogy a társasági törvény keretei közé helyezték a szövetkezeti formát, mint egyfajta speciális társasági formát.

A korábbi időszakhoz képest (amikor is kölcsönös közelítésre került sor a társasági és szövetkezeti törvényekben) az európai tendenciákkal összhangban a szövetkezetek elkülönült, a társasági formától elhatárolódó szabályozási törekvések bizonyultak erősebbnek.

A szövetkezeti érdekképviseleti szervek abban bíztak, hogy az elkülönült szövetkezeti szabályozás keretében maradéktalanul érvényesíthetik a szövetkezeti önállóság, önkormányzat, a tag és szövetkezet vagyoni kapcsolatai keretében a bevált hagyományos megoldásokat, illetve az európai

szövetkezeti törvény előkészítése során kimunkált, a társasági megoldásokhoz hasonlító tőkebefektetési vagyonarányos szavazati formákat.

Az elkülönült szabályozás során azonban mégsem sikerült érvényesíteni több, a társasági törvényben elismert megoldást. Így pl. a szociális szövetkezet, illetve a közösségi alap intézményesítésével, kógens szabályozásával a szövetkezeti önkormányzati döntés lehetőségét csökkentő merev szabályok tértek vissza a szövetkezeti jogba. Az érdekképviselési szervek jogosítványait ugyan visszaadta a szabályozás, azonban jogállásukba jelentős bizonytalanságot vitt azzal, hogy a szövetkezetek közösségi alapjainak felhasználásához bürokratikus véleményezési hatáskört adott, illetve a társaságok és szövetkezetek szabad egyesülési jogát korlátozva olyan merev szabályt adott, amelynek szoros értelmezése esetén a jelenleg működő szövetkezeti érdekképviselések (mivel tagjaik között társaságok is vannak) nem minősülnek szövetkezeti érdekképviselési szervnek. Nem járt sikerrel az érdekképviselések azon törekvése, hogy az üzletrész problémát a kormány a kodifikációt megelőzően külön törvényben rendezze, megelőzve az üzletrész-problémák tovább bonyolódását a szövetkezeti alapszabályok módosítása során. A törvény különböző szakaszainak eltérő időpontban történő hatályba lépése szintén bürokratikus problémákat okozott. Azzal, hogy az új törvény igyekezett a korábban született és egyidejűleg hatályos két szövetkezeti törvényt egységesítve újraszabályozni, a szövetkezeti szektor nehéz feladatot vállalt magára, mert az üzletrészek megszüntetésével összekapcsolódó állami vagyonmozgás lebonyolítására is külön speciális határidőt kellett adnia.

A többlépcsős hatálybalépés permanens, közel egy évig tartó, költséges döntés-előkészítő, egyeztető munkára kényszerítette a szövetkezeteket.

Ez elkerülhető lett volna, ha a kormány az üzletrész probléma rendezését időben előrehozza, és egyidejűleg egyszerűbb törvénymódosítással, illetve az egyik szövetkezeti törvény hatályon kívül helyezésével egyszerűsíti a szabályozást, vagy a társasági törvény keretében oldja meg a szövetkezeti forma európai szabályokkal összhangba hozott szabályozását. A kormányzati törvény előkészítő munka igyekezett a szociáldemokrata elveket, mint egyfajta ideológiai alapot érvényesíteni a szövetkezeti szabályozásban. Az indokolásban, illetve a parlamenti előterjesztésben megfogalmazódott, hogy a szövetkezet a szociális piacgazdaság része, különbözik az állami és a tőkés piaci szektortól. A közösségi alap minden szövetkezet számára, mint a szolidaritás kifejezője, a speciális szövetkezeti forma pedig, mint a jövő egyik új szövetkezeti formája lett kodifikálva.

A szövetkezet fogalmának újraszabályozása elmozdította a szövetkezeti formát a közösségi célokot megvalósító közcélú közhasznú szervezetek irányába. A törvény preambuluma utal arra, hogy a szövetkezeti forma nagymértékben képes társadalmi erőforrásokat mozgásba hozni, közösségi szükségleteket kielégíteni. Feleleveníti azt a korábbi ideológiai megközelítést, hogy szövetkezet egyfajta eszköz az állam kezében a társadalmi célok megvalósításában. Az EU szövetkezeti irányelve, rendelete nem utal arra, hogy a szövetkezet társadalmi közösségi célok szolgálatára alakulna, kizárólag a tagok szükségleteinek kielégítéséről beszél. Hiba lenne tehát, ha a preambulom szövegét az állami célok megvalósításának eszközeként értékelnénk. Igazából a szövetkezet felfogható sajátos társasági formaként, hiszen tartalmilag csak az különbözteti meg a társaságoktól, hogy a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége által „kodifikált” szövetkezeti elvek vonatkoznak működésére. Ezen elvek mint egyfajta társadalmi szociális felelősséget kifejező normák fokozatosan váltak az ENSZ és az Európai Unió különböző dokumentumainak részévé, és váltak irányadó normává a nemzeti jogalkotások számára. Van olyan értelmezés, hogy a nemzetközi szerződések elfogadásával ezeket az elveket kötelező jogi normaként kell érvényesíteni a szövetkezeti kodifikációk során.

Megfigyelhető tendencia, hogy a szövetkezetet a szociális gazdaság szerves intézményévé kívánják fejleszteni, kiragadva a piaci szektor szereplői közül. A magyar szabályozás során is hangsúlyosan megfogalmazódott, az a követelmény, hogy a szövetkezetek (a nem létező szociális szövetkezetek) a foglalkoztatáspolitikai, a regionális, a vidékfejlesztési, az agrár, a környezetvédelmi politika keretei között felmerülő problémák megoldásának, illetve kiegyensúlyozásának eszközei legyenek.

A szövetkezők egy része az állami támogatások, adókedvezmények, hitelpreferenciák reményében hajlandó alávetni magát az erősebb állami gyámkodásnak, korlátozott önkormányzatnak, sőt a piaci versenyből való kivétele ellenében gazdasági önállóságát is feladná a biztonságos fennmaradás érdekében.

A szövetkezetként való elismerés a szövetkezetté való minősítés kérdése egyre inkább a szigorúbb követelményeknek való megfelelés, sem mint a szövetkezetek önálló döntésének kérdése.

Figyelemreméltó az a küzdelem, amit a piaci változásokhoz való alkalmazkodás kényszere jelent a vállalkozó szektorra, ezen belül a szövetkezetekre. Ez a kényszer eddig a társaságosítás irányába lökte a szövetkezeteket és a szövetkezetekre vonatkozó szabályozást. Ennek eredménye, hogy a nemzetközi tapasztalatok szerint a szövetkezeti jogintézmények fejlőd-

dése: a szabadon átváltható befektetői részjegy, a tag és a szövetkezet közötti nem korlátozott üzleti kapcsolatok bővítése, a hivatásos nem tag menedzserek megjelenése és túl-hatalma, a többes szavazattal járó részjegyek megjelenése, a küldöttgyűlések szerepének megnövekedése, a nem tag felügyelő bizottsági tagok számának növekedése, a tőkeminimum előírása illetve növekedése, a szövetkezetek egyesülése keretében a felvásárlási lehetőség megteremtése, a szövetkezetek átalakulása során a tartalék tőke felosztásának lehetővé tétele, a beruházott tőke szerinti felosztás elismerése, és a részvénytársasággá alakulás lehetősége biztosításának kialakulása irányába mutat. Azzal, hogy az egy tag egy szavazat klasszikus szövetkezeti elv alkalmazása rugalmasan elmozdul a tőkearánynak megfelelő többlétszavazáshoz, a feleslegeket pedig profit célú befektetésre használják, valamint a munkavégzésre és versenyre vonatkozó szabályozásokat kiegyenlítik, arra mutat, hogy a valóságban a szövetkezeti szabályozás a profitorientált társasági szabályozás irányába fejlődik.

A szövetkezeti ideológusok az Európai Unió szövetkezeti irányelvét, rendeletét is bírálják, mert ezt az elmozdulást tükrözi. Így például a különböző jogokkal felruházott tagság, a többes szavazati lehetőség, a befektető tag intézménye, a tartalékfelosztás lehetősége, a minimális tőke előírása, tartalékok tőkésítésének lehetősége, a részvénytársasághoz hasonlónak teszi a szövetkezetet.

A magyar szabályozás, a hirdetett céloktól eltérően (mármint a társasági szabályozástól való merev elkülönülés) valójában hibrid megoldást tartalmaz. Részben eleget tesz a működő szövetkezetek érdekeinek, részben távolít el a szociális piacgazdaság megteremtését célzó szabályokat tartalmazza.

A különböző elemek vegyítése nehéz feladatot ad a szövetkezeti önkormányzatoknak, különösen az alapszabályok módosítása tekintetében. A 2006. évi X. törvény 2006. január 1-jével lépett hatályba, az állam az általa felvásárolt szövetkezeti üzletrészeket térítés nélkül és tehermentesen 2006. március 31-ig kellett, hogy átadja annak a szövetkezetnek, amely az üzletrészt kibocsátotta, feltéve, hogy nem áll csőd, felszámolás alatt, illetve elfogadja a térítésmentes átadásra vonatkozó ajánlatot. A szövetkezetek 95%-a az ajánlatot elfogadta, a tulajdonszerzés adó- és illetékmentesen megvalósult. Azok a szövetkezetek, akik nem éltek a lehetőséggel többnyire a társasággá válás útját választották, még a régi a 2007. június 30-ig hatályba maradó korábbi törvények szerint.

Az üzletrészeket a szövetkezetek 2007. május 1-jéig meg kellett hogy szüntessék, illetve befektetői részjeggyé, átalakított befektetői részjeggyé alakulnak át.

A szövetkezet közgyűlésére bízta a törvény annak lehetőségét, hogy a hatályba lépéstől számított 90 napon belül megtartott közgyűlésen felajánlják az üzletrésszel rendelkező szövetkezeti tagtulajdonosoknak a befektetői részjeggyé alakítást, nem tagtulajdonos esetén pedig az átalakított befektetői részjeggyé történő alakítást. Lényeges lehetőség volt, hogy a közgyűlés felajánlhassa az üzletrész-tulajdonosoknak, hogy 2007. április 30-ig a tulajdonukban álló üzletrészeket részvényekre (kft. üzletrészekre) cserélhessék a gazdasági társaságokról szóló szabályok figyelembevételével.

Az üzletrész megszüntetésének lehetősége volt az is (amivel az üzletrészesek nem éltek), hogy üzletrészüket szövetkezeti közösségi alap javára ajánlhatják fel.

Ebben az esetben a nem tag üzletrész-tulajdonos is jogosult a közösségi alaphól finanszírozott támogatások igénybevételére. A törvényalkotó tehát számolt azzal, hogy az aktív tagok, illetve külső üzletrész-tulajdonosok igyekeznek a szövetkezet által létrehozott eredményesen működő gazdasági társaságokban való tulajdonszerzésre, illetve a szövetkezeti társasággá alakulással üzletrészüket vagyonarányos szavazati joggal bíró kft. üzletrészre (részvényre) váltani, amennyiben a szövetkezet társasággá alakul.

A társasággá alakulást a törvény megkönnyítette azzal, hogy nem az összes tag, hanem a jelenlévő tagok kétharmadának szavazatához kötötte a társasággá alakulás elhatározását. A törvény egyes szabályai tehát ösztönzést adnak a társasággá alakulásnak, amit csak az nehezít, hogy az állam által visszajuttatott szövetkezeti üzletrészeket közösségi alapba kell helyezni, a közösségi alap képzésének, felhasználásának elbürokratizált szabályozása (többek között a felhasználáshoz az érdekképviselői szervek véleményéhez kötése), valamint megszűnés, átalakulás esetén fel nem osztható közösségi célra való felajánlás kötelezettsége lényegében gátolja a társasággá alakulást. Alkotmányossági aggályokat is felvethet, hogy a külső üzletrész-tulajdonosok átalakított befektetési részjegye és a szövetkezeti tag befektetői részjegye a szövetkezetből való kilépés, illetve az üzletrésszel való elszámolás szempontjából lényeges különbséget tartalmaz. Míg a tagsági viszonyal rendelkező befektetési részjegy-tulajdonos jogosult a felhalmozott vagyonból a vagyonnövekményre is, addig a nem tag átalakított befektetői részjegy tulajdonos csak a névértéken történő kifizetésre jogosult. Az elszámolásra az alapszabályban meghatározott időpontot kell figyelembe venni, de a kifizetés a tagsági jogviszony megszűnésétől számított 8 évnél nem lehet hosszabb.

Az átalakított befektetői részjegy éppen úgy korlátozottan forgatható, mint az üzletrész, örökölhető, a szövetkezetre, a szövetkezeti tagra átruházható.

Az elővásárlási jog szabályait az alapszabályban kell meghatározni. Jogalkalmazási problémát jelenthet, ha a szövetkezet 2007. június 30-át megelőzően eleget tett üzletrész-bevonási és alapszabály módosítási kötelezettségének, így a közösségi alap felhasználásról elvileg már 2007. évre is döntést hozhatnak, holott a törvényi szabályozás ezt csak 2008. évtől teszi lehetővé. A szövetkezeti önkormányzat önállósága szempontjából a jogértelmezés nem lehet más, mint az, hogy a szövetkezetek, ha előbbre hozták az új törvény szerinti működésüket, előbb is élhessenek a közösségi alap felhasználásával.

Ugyanakkor számviteli és egyéb problémákat okoz, hogy a törvény hatálybalépése előtt már működő szövetkezetek korábban esetleg létrehozott fel nem osztható szövetkezeti vagyon felhasználásáról az alapszabály módosítása keretében rendelkezhetnek és dönthetnek arról, hogy ezt közösségi alapba helyezik, vagy a lekötött tartalékon belül elkülönítetten mutatják ki. Nyilvánvaló, hogy a szövetkezetek nem érdekeltek a korábban képzett fel nem osztható vagyonuk közösségi alapba helyezésében, de abban sem, hogy ez a vagyon az átalakított befektetői nem tag részjegytulajdonosok javára is feloszthatóvá válik. Sérelmezik a törvénynek azt az előírását, amely a részjegyben, az átalakított befektetői részjegyben névértéken felüli vagyont (ami alapszabály módosítása előtt keletkezett) kötelezően a szövetkezet lekötött tartalékába helyezi. Lényegében ez a vagyon befagyasztását jelenti és csökkenti a szövetkezet mozgásterét.

A szövetkezetekre vonatkozó 2006. évi X. törvény legfontosabb hatása tehát, a szövetkezeti üzletrész megszüntetése, befektetői részjeggyé alakítása és a közösségi alap létrehozási kötelezettségének előírása, ami ösztönzi a hatálybalépés időpontjáig a társasággá alakulást, ugyanakkor az azt követő időszakra megnehezíti a vagyonnal való szabad gazdálkodás, illetve a társasággá alakulást és paradox módon előtérbe helyezi a szociális célú felhasználás lehetőségét a korábbi nyereségre törő szabad gazdálkodással szemben.

A szövetkezeti joganyag felülvizsgálatára megújítására nincs sürgető kényszer. Sem a kamarák, sem az érdekképviseleti szervek nem kezdeményeztek változást. A 2006. évi X. tv. a szövetkezetekről többéves vitára és jogalkalmazási problémára tett pontot, amikor kiiktatta a külső üzletrész tulajdonosokat, és bevezette a befektető tag és részjegy intézményét. A kényszermegoldás (mint a múltat lezáró legkisebb rossz) polgárjogot nyert

a gyakorlatban, és tovább közelítette a szövetkezeteket a tőketársasági formákhoz, bár a befektetési jegy a korábbi szövetkezeti üzletrészejegyhez képest elvesztette értékpapír jellegét. A Polgári Törvénykönyv újrakodifikálásának előkészítése során elfogadott koncepció szerint a klasszikus civiljogi elemek erősítése érdekében külön könyvben kerülne szabályozásra a jogi személyek köre, így a költségvetési szervek, a társaság, a szövetkezet, az egyesülés. Az alapítvány külön fejezetben, de ugyanazon könyvben kerülne szabályozásra, kivéve az iskola, a lakás- és a takarékszövetkezeteket.

A joganyag egyszerűsödne, kevesebb párhuzamos egymást átfedő szabály maradna. A korábbi politikai ideológiai vitákkal terhelt szabályozást felváltaná egy klasszikus, a civilszabályozásba ágyazott, és így védettebb, időállóbb minőségi garanciákat adó Polgári Törvénykönyv.

Az alkotmányt felváltó Alaptörvény, amely 2012. január 1-jén lép hatályba, mellőzi a pozitív diszkriminációt, miszerint „az állam megkülönböztetett módon támogatja az állampolgárok önkéntes szövetkezeti mozgalmát.” De az egyesületi és vállalkozási szabadság keretében továbbra is mód van a szabad szövetkezésre. Úgy is tekinthetjük az alaptörvényből való kimaradást, mint szakítást a korábbi rossz szabályozással, az ideológiai megközelítéssel, a szövetkezés állami politikai célú felhasználásával.

Az új Alaptörvény nem támogatja kiemelten és nem támaszt különleges követelményt a jövőbeni szövetkezeti szabályozással szemben.

A rendszerváltozást követő kormányok a szövetkezeteket az alkotmányban megfogalmazott követelménnyel szemben inkább hátrányosan kezelték, vagy csak átmenetileg tűrték meg, mint a korábbi szocialista vállalkozás maradványát. 2006-ig a politikai harcok középpontjában álltak a szövetkezetek, különösen a mezőgazdaság területén. Az erőltetett szervezeti átalakítások célja a szövetkezeti közös használatban álló földek megszerzése. Főleg a ki nem mért nagy táblában lévő földek kimérésének, kivitelének ösztönzése még azon az áron is hogy csak gazdaságtalanul művelhető földparcellák jönnek létre és azok nem szövetkezeti hanem egyéni vagy családi gazdálkodás keretében kerülnek hasznosításra. Az állami beavatkozás másik főiránya a szövetkezeti vagyon (üzletrészek) államosítása és új szervezeti formában történő újrafelosztása volt. A vagyonmozgások gyorsításának a részvényformához hasonló szabadon forgatható értékpapír jellegű üzletrész-intézményesítés volt az eszköze. A tagok egyoldalú nyilatkozattal történő kiválásának lehetővé tétele gazdaságilag és társadalmilag is meggyengítette a szövetkezeteket. Az üzletrész-vagyon fokozatosan a vagyonosabb és szakmailag felkészültebb csoportok kezébe kerültek.

A tömeges társasággá alakulás jelzi, hogy a szövetkezeti forma iránti bizalom meggyengült, az átalakulást követően inkább kft., rt., bt. formákban szerveződnek újjá. Az újraszerveződés során a vagyoni érdekelttség nagyságával arányos beleszólást biztosító társasági formákat választották. A vagyoni viszonyok átrendezése eredményeként a tagok kisebbsége rendelkezik a vagyon többségével.

A valóságban kialakult helyzet, a korábbi szabályozások, a bírói jogalkalmazás tapasztalatai, az EU szövetkezeti és társasági jogfejlődése, az új Ptk. monista felfogása megköveteli a szövetkezeti szabályok korszerűsítését az összhang megteremtését. E követelményeket figyelembe véve a szakértői csoport a megszüntetve–megőrizve elvét figyelembe véve elkészítette a Ptk. jogi személyek könyve külön fejezeteként a szövetkezetekről szóló részt

A főbb szerkesztési elvek, módszerek a következők: a nemzetközi szövetkezeti elvek érvényesítése, a bevált magyar tradíciók továbbvitele, a társasági jogban bevált megoldások hasznosítása, a tisztségviselők felelőssége, a hitelezők védelmének fejlesztése (egységesítése), a státuszváltozási átalakulási szabályok egyszerűsítése, a nem idetartozó szabályok (érdeképviseleti szervek jogállása, cégszabályok stb.) elhagyása, a bürokratikus szabályok egyszerűsítése, az önkormányzati döntések növelése, a részjegy befektetési részjegy szövetkezeti jellegnek megfelelő pontosítása, a taggal való elszámolás határidejének egységesítése. A fontosabb változtatások a következők:

A szövetkezet fogalmának újrafogalmazásánál a tervezet figyelembe veszi a nemzetközi szövetkezeti elveket, a klasszikus magyar kereskedelmi törvényben alkalmazott megoldást.

A fogalom egyértelművé teszi, hogy a szövetkezet tagjai és befektető tagja részjegyeiből álló részjegy-tőkével alapított jogi személy. Tehát nem társaságok, nem egyesület, nem vállalkozás, de ötvözi ezek jellemzőit. A Ptk. szabályok közé illesztett rendelkezések sem teszik lehetővé, hogy jogi személyiség nélküli szövetkezeti forma működjön korlátlan felelősséggel. A kft. és a bt. is a jövőben jogi személyiséget kap. A szabályozás továbbra is fenntartja, hogy a szövetkezet tagjai elsősorban természetes személyek, és a jogi személy tagok száma nem haladhatja meg a természetes személyek számát, vagyis a taglétszám felét, sőt az alapításkor szigorúbb szabályok vonatkoznak, mert legalább hét alapító tag közül ötnek természetes személynek kell lennie. A tervezet nem számol a gyakorlati igényekkel. Ma már nagy területen nagyüzemi módszerekkel működő családi gazdaságok vannak bt., kft. formában. Ezért két-három jogi személy (kft., bt.) is, ha a

törvény nem tiltaná, létrehozhatna szövetkezetet. Az EU-szövetkezet létrehozásánál nincs ilyen korlátozás. A szövetkezetek által létrehozott, csak szövetkezetekből álló szövetkezet létrehozását is tiltja a tervezet. Ez a megoldás hátráltatja a szövetkezetalakítási folyamatot, és diszkriminálja a szövetkezeti formát a társasági formákhoz képest. A gazdasági integráció fejlődése újabb és újabb szövetkezeti összefogást igényel a piaci helytállás versenyképesség érdekében. Ezt a folyamatot törvényhozás jobban segíthetné.

A tervezet alapvetően fenntartja a szövetkezet fogalmára, létrejöttére, formáira vonatkozó szabályokat, de kísérletet tesz a szövetkezeti formák tipizálására.

STUDIES

MIRIAM TÓTH

Changes and Cooperation in the Courts
of the North Hungarian Counties

439

DAVID LAMM

Genocide - A Introduction of Public International Law
and Criminal Law

467

LÁBOR TÓRÓK

Establishing a Modern Regulation for Insolvency -
Bankruptcy and Liquidation

473

REVIEW

ANDRÁS ZSÓFALVI

Developments of the Regulation of Liquidation in
The Civil Code and Corporations

497

fővény és mintánál...
 (The text is extremely faint and largely illegible, appearing to be a list or index of works.)

STUDIES IN LAW AND POLICY

JOURNAL OF THE INSTITUTE FOR LEGAL STUDIES
OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

Vol. LII.

2011

N° 4.

CONTENTS

STUDIES

MIHÁLY TÓTH

Hopes and Concerns at the Cradle
of the Fourth Hungarian Criminal Code 435

VANDA LAMM

Genocide – A Borderland of Public International Law
and Criminal Law 457

GÁBOR TÖRÖK

Establishing a Modern Regulation for Insolvency –
Bankruptcy and Liquidation 477

REVIEW

ANDRÁS ZSOHÁR

Developments of the Regulation of Co-operations
The Civil Code and Co-operations 497

TARTALOM

TANULMÁNYOK

TÓTH MIHÁLY

Remények és aggodalmak
negyedik Büntető Törvénykönyvünk bölcsőjénél

LAMM VANDA

Genocídium –
a nemzetközi jog és a büntetőjog határterülete

TÖRÖK GÁBOR

A fizetésektelenség modern joga kialakulásának lehetőségei –
csőd, felszámolás

Ára: 950 Ft

Évi előfizetési díja: 3800 Ft